

T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TIP VE ECZACILIK ÜRÜN DIŞ TİCARET DENGESİ
İLE CARİ İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ UZUN
DÖNEM İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Ayşe Betül KANSIZ

Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Danışman

RİZE

2022

KABUL VE ONAY

Recep Tayip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalında, Ayşe Betül KANSIZ tarafından hazırlanan “Tıp ve Eczacılık Ürün Dış Ticaret Dengesi İle Cari İşlemler Dengesi Arasındaki Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği” başlıklı bu çalışma 20/01/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Kabul/Red

Üye: Prof. Dr. Adem KALÇA

Kabul/Red

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Emre ÜRKMEZ

Kabul/Red

__ / __ / __

İmza

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

İktisat Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Tıp ve Eczacılık Ürün Dış Ticaret Dengesi İle Cari İşlemler Dengesi Arasındaki Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği” konulu tezimi, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Eserimde, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünün Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiştir ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/ kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır.

Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve/ veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim. 20/01/2022

İMZA

Ayşe Betül KANSIZ

ÖNSÖZ

Çalışma boyunca bana yol gösteren, bilgi ve görüşlerini paylaşarak desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR' a, ekonometrik analizde yardımcı olan Arş. Gör. Vildan AYGÜN ALICI' ya ve jüri üyelerine teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışma boyunca her zaman desteğini yanımda hissettiğim eşim ve tüm aileme teşekkür ederim.

Ayşe Betül KANSIZ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYANI.....	3
ÖNSÖZ	4
İÇİNDEKİLER	5
ÖZET.....	8
ABSTRACT	9
KISALTMALAR	10
TABLOLAR LİSTESİ	12
ŞEKİLLER LİSTESİ	14
GİRİŞ	15

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER DENGESİ VE CARİ İŞLEMLER HESABI

1.1. ÖDEMELER DENGESİ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI	18
1.2. ÖDEMELER DENGESİNİN ÖZELLİKLERİ	18
1.3. ÖDEMELER DENGESİNİN ANA HESAP GRUPLARI	20
1.3.1. Cari İşlemler Hesabı	20
1.3.2. Sermaye ve Finans İşlemleri Hesabı	23
1.3.3. Net Hata ve Noksan Hesabı.....	24
1.4. ÖDEMELER DENGESİ DENGİ TANIMLAMALARI	25
1.4.1. Temel Denge	26
1.4.2. Net Likidite Dengesi.....	27
1.4.3. Resmi Rezerv Dengesi	27
1.5. ÖDEMELER DENGESİ AÇIKLARININ NEDENLERİ	28
1.5.1. Yapısal Nedenler	28
1.5.2. İktisadi Dalgalanmalar.....	29

1.5.3.Geçici Faktörler.....	29
1.5.4.Yabancı Sermaye Giriş Çıkışları.....	29
1.6. CARİ İŞLEMLER HESABINA YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	30
1.6.1. Esneklikler Yaklaşımı	31
1.6.2. Toplam Harcama Yaklaşımı.....	32
1.6.3. Parasalcı Yaklaşım	33
1.6.4. Dönemler Arası Yaklaşımı	34
1.7. CARİ İŞLEMLER DENGESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	35
1.7.1. Ticaret Haddi	35
1.7.2. Döviz Kuru	36
1.7.3. Maliye Politikalar	37

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’ DE CARİ İŞLEMLER HESABI İLE TIP VE ECZACILIK ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİ

2.1. TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER HESABININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	38
2.1.1. 1980 Öncesi Dönemi	38
2.1.2. 1980-1990 Dönemi.....	41
2.1.3. 1990-2000 Dönemi.....	44
2.1.4. 2000 Sonrası Dönemi	46
2.2. CARİ İŞLEMLER AÇIĞI NEDENLERİ VE EKONOMİK ETKİLERİ	51
2.2.1. Dış Ticaret Açığı	51
2.2.2.Tasarruf ve Yatırım Dengesizliği	52
2.2.3.Enerjiye Bağımlılık	53
2.2.4. Reel Döviz Kuru.....	53
2.2.5. Ekonomik Büyüme	54
2.3. TIP VE ECZACILIK ÜRÜNLERİ SEKTÖRÜ.....	54
2.3.1. Dünyada Tıp ve Eczacılık Ürünleri Sektörü	55
2.3.2. Türkiye de Tıp Ve Eczacılık Ürünlerinin Sektörü	58
2.3.2.1. Üretim	59
2.3.2.2. İstihdam	62

2.3.2.3. Ar-Ge	63
2.3.2.4. Dış Ticaret.....	65
2.4. CARİ İŞLEMLER HESABINA ETKİSİ.....	70
2.5. LİTERATÜR TARAMASI.....	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TIP VE ECZACILIK ÜRÜNLERİ TİCARETİNİN TÜRKİYE’NİN CARİ İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

3.1. EKONOMETRİK ANALİZ.....	78
3.1.1. Veri Seti.....	78
3.1.2. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular.....	78
3.1.2.1. Zaman Serilerinde Durağanlık Testleri.....	79
3.1.2.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi	80
3.1.2.1.2. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi.....	81
3.1.2.2. Eş Bütünleşme Analizi.....	83
3.1.2.2.1. Engle-Granger Eş Bütünleşme Analizi.....	83
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	90
ÖZGEÇMİŞ	99

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı: İktisat

Tez Türü: Yüksek Lisans

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Hazırlayan: Ayşe Betül KANSIZ

Yıl: 2022

Sayfa Sayısı: 99

ÖZET

TIP VE ECZACILIK ÜRÜN DIŞ TİCARET DENGESİ İLE CARİ İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ UZUN DÖNEM İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Tıp ve eczacılık ürünleri sektörü ülke ekonomilerine sağladığı katkılar bakımından oldukça önemli bir sektördür. Türkiye üretim standartları, teknolojisi, ürün çeşitliliği, üretim kapasitesi ve dış ticaret hacmi bakımından tıp ve eczacılık ürünleri sektöründe gelişmiş bir ülke konumundadır.

Bu çalışmada Türkiye’de tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi ile cari işlemler hesabı dengesi arasındaki uzun dönem ilişkisi incelenmesi amaçlanmaktadır. Tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi ile cari işlemler hesabı dengesi değişkelerinin kullanıldığı analizlerde veri seti 1975-2020 dönemini kapsamakta ve yıllık verilerden oluşmaktadır. Analizler sonucunda ADF birim kök testi ve PP birim kök testine göre serilerin birinci farklarında I(1) durağan oldukları; Engle-Granger Eşbütünleşme testine göre ise serilerin eşbütünleşik oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte, tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesinin cari işlemler hesabı dengesi üzerinde kısa dönemde anlamlı bir etkisi bulunmadığı; uzun dönemde ise tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi cari işlemler dengesinin nedeni olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Hesabı, Tıp ve Eczacılık Ürünleri Dış Ticareti, Eşbütünleşme Analizi

Recep Tayyip Erdoğan University Graduate Education Institute

Department: Economy

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Author: Ayşe Betül KANSIZ

Year: 2022

Pages: 99

ABSTRACT

LONG TERM RELATIONSHIP BETWEEN MEDICAL AND PHARMACEUTICAL PRODUCTS FOREIGN TRADE BALANCE AND CURRENT ACCOUNT BALANCE: THE CASE OF TURKEY

The medicinal and pharmaceutical products sector is a very important sector in the contributions it provides to the national economy. Turkey is a developed country in the medicinal and pharmaceutical products sector in terms of its production standards, technology, product variety, production capacity, and foreign trade volume.

In this study, it is aimed to examine the long-term relationship between the medicinal and pharmaceutical products trade balance and the current account balance in Turkey. The dataset in the analyses, in which the variables of medicinal and pharmaceutical products trade balance and current account balance have been used, covers the period of 1975-2020 and consists of the annual data. As a result of the analyses, it has been determined that the series are $I(1)$ stationary at the first difference according to the ADF unit root test and the PP unit root test, and that the series are co-integrated according to the Engle-Granger co-integration test. In addition, it has been concluded that the medicinal and pharmaceutical products trade balance has no significant effect on the current account balance in the short run, whereas the medicine and pharmaceutical products trade balance is the cause of the current account balance in the long run.

Keywords: Current Account, Foreign Trade of Medicinal and Pharmaceutical Products, Cointegration Analysis

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey-Fuller
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
CİD	: Cari İşlemler Hesabı Dengesi
C.I.F	: Mal Bedeli, Sigorta ve Navlun Ödenmiş Teslim (Cost, Insurance and Freight)
CRM	: Firma Yoğunlaşma Oranı
ÇUF	: Çok Uluslu Firma
DF	: Dickey Fuller
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
ECT	: Hata Düzeltme Katsayısı
EİT	: Endüstri İçi Ticaret
EKK	: En Küçük Kareler
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
F.O.B	: Gemi Bordasında Teslim (Free On Board)
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HHI	: Hirschman-Herfindalh İndeksi
İEİS	: İlaç Endüstrisi İşverenler Sendikası
İİBF	: İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (BİST)
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IMS	: Uluslararası Tıbbi İstatistikleri
KPMG	: Vergi ve Danışmanlık Hizmeti
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PP	: Phillips-Perron
SDR	: Özel Çekme Hakları
SITC	: Standart Uluslararası Ticari Sınıflandırma
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TED	: Tıp ve Eczacılık Ürünleri Ticaret Dengesi
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Cari İşlemler Hesabı Alt Kalemlerin Sınıflandırılması	21
Tablo 2: Ödemeler Bilançosu Denge Tanımları Sınıflandırılması	26
Tablo 3: Türkiye’de 1950-1960 Yılları Arası Cari Açık ve Dış Ticaret Açığı (Milyon ABD Doları).....	40
Tablo 4: Türkiye’de 1980-1990 Yılları Arası İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (Milyar ABD Doları).....	42
Tablo 5: 1980-1989 Yılları Arası Cari İşlemler Dengesi (Milyar ABD Doları)	43
Tablo 6: 1991-2000 Yılları Arası Cari işlemler Dengesi (Milyar ABD Doları)	45
Tablo 7: 2001-2009 Yılları Arası Cari İşlemler Dengesi (Milyar ABD Doları)	47
Tablo 8: 2010-2018 Yılları Arası Cari İşlemler Dengesi (Milyar ABD Doları)	49
Tablo 9: Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi (Milyar ABD Doları)	50
Tablo 10: Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat (Milyar ABD Doları).....	53
Tablo 11: Dünya Tıp ve Eczacılık Ürünleri İthalatçısı Ülkeler (Milyar ABD Doları)	57
Tablo 12: Tıp ve Eczacılık Ürünlerinin İhracatının Değişim Oranı (Milyon ABD Doları).....	66
Tablo 13: Türkiye’nin Tıp ve Eczacılık Ürünleri Ülkelere Göre İhracatı (Milyon ABD Doları).....	67
Tablo 14: Tıp ve Eczacılık Ürünleri İthalatı Değişim Oranı (MilyonABD Doları)	68
Tablo 15: Türkiye’nin Tıp ve Eczacılık Ürünleri Ülkelere Göre İthalatı (Milyon ABD Doları).....	69
Tablo 16: Tıp ve Eczacılık Ürünlerinde İthalatın İhracatı Karşılama Oranı (Milyon ABD Doları).....	70
Tablo 17: Tıp ve Eczacılık Ürünleri İthalat ve İhracatının Toplam İthalat Ve İhracat İçerisindeki Payı (Milyon ABD Doları).....	71
Tablo 18: Tıp ve Eczacılık Ürünlerinin Cari İşlemler Dengesi İçindeki Payı (Milyon ABD Doları).....	73
Tablo 19: Çalışmada Kullanılan Değişkenler	78

Tablo 20: Birim Kök Testi Sonuçları.....	82
Tablo 21: Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi Sonuçları	84
Tablo 22: Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	84
Tablo 23: Cari İşlemler hesabı Dengesi İçin Kısa Dönem(Hata Düzeltme Modeli) Tahmin Sonuçları	85
Tablo 24: Tıp Ve Eczacılık Ürünleri Ticaret Dengesi İçin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları	85
Tablo 25: Tıp Ve Eczacılık Ürünleri Ticaret Dengesi İçin Kısa Dönem (Hata Düzeltme Modeli) Sonuçları	86

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Dünya ilaç sektörü satışlarının bölgesel dağılım	55
Şekil 2: Ükelere göre dünya ilaç pazarının büyüklüğü (Milyar ABD Doları)..	56
Şekil 3: Temel eczacılık ürünleri ve malzemelerinin üretim endeksleri (Baz yılı: 2019)	61
Şekil 4: Temel eczacılık ürünleri ve ilaç imalatındaki istihdam endeksi (Baz yılı: 2018).....	63
Şekil 5: İlaç sektörü Ar-Ge merkez sayısı.....	64
Şekil 6: Değişkenlere ait zaman serisi grafiği.....	80

GİRİŞ

Ödemeler dengesi belli bir süre içinde, ülkedeki yerleşik kişilerin yabancı ülkelerdeki yerleşik kişilerle yapmış olduğu tüm ekonomik işlemlerin gösterildiği sistematik tablodur. Ödemeler dengesi üç ana hesaptan oluşmaktadır. Bunlar; cari işlemler hesabı, sermaye ve finans işlemleri hesabı ve net hata ve noksan hesabıdır. Kapsadığı faaliyetler bakımından cari işlemler hesabı diğer hesaplardan daha ön plana çıkmaktadır.

Cari işlemler hesabı ülke ekonomisinin geneli hakkında değerlendirme yapılmasına, değerlendirmelerden sonuçlar çıkarılmasına ve ülke ekonomisi hakkında tahminlerde bulunulmasına yardımcı olur. Cari işlemler hesabı dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, gelir dengesi ve karşılıksız transferlerden oluşmaktadır. Cari işlemler dengesi ekonominin önemli performans göstergelerinden birisidir.

Türkiye, üretim standartları, teknolojisi ve kapasitesi bakımından gelişmiş ilaç sanayisine sahiptir. Bu nedenle tıp ve eczacılık ürünlerinin üretimi ve katma değeri yüksek olan bu sektör ülke ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. Bu kapsamda tıp ve eczacılık ürünleri ticaretinin cari işlemler hesabını etkileyen kalemler arasındadır. Zaman içerisinde ilaç sanayinde meydana gelen gelişmeler, cari işlemler hesabını olumlu ve olumsuz etkilediği görülmektedir.

İlaça olan ihtiyacının belirsiz ve zorunlu olması sektörün önemini kısaca açıklamaktadır. İlacın ikame edilemez olması (muadil yapılan ürünler hariç), diğer ekonomik ürünlerden ayırmaktadır. Bu nedenle sektörünün günümüzde en kritik sektör olma özelliğini açıklamaktadır. Sektördeki ürünlere ve ekipmana olan ihtiyacın belirsiz olması fiyatlardaki herhangi bir artış veya azalışta talebin üzerindeki etkisinin düşük olduğunu göstermektedir.

Ekonomik olarak katma değer sağlamasının yanında salgın hastalıklar, savaşlar ve ambargo gibi durumlarda ilaç ihtiyacını sağlayacak endüstrinin ve teknolojinin bulunması büyük önem teşkil etmektedir.

Covid-19 virüsü yüz binlerce kişinin ölümüne sebep olması sektörünün önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Salgın sırasında yeterli ilaca ve ekipmana sahip olunmaması ülke ekonomileri de dışa bağımlılığını artırarak, ekonomide olumsuz sonuçlara sebep olmuştur. Sektörde gelişmelere ve ilerleyişe ayak uydurmak sağlık alanında ve ekonomide önemli bir paya sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de cari işlemler hesabı dengesi ile tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi arasındaki uzun dönem ilişki incelenecektir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümünde, öncelikle ödemeler dengesi kavramı ele alınmıştır. Genel bir şekilde ödemeler dengesi kavramının ortaya çıkışı, özellikleri ana hesap grupları ve denge tanımları açıklanmıştır. Daha sonra cari işlemler hesabı kavramı, cari işlemler hesabına yönelik teorik yaklaşımlar ve cari işlemler dengesini etkileyen faktörler açıklanmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye’deki cari işlemler hesabı ve tıp ve eczacılık ürünlerinin dış ticareti incelenmiştir. İlk önce Türkiye’nin cari işlemler hesabını tarihsel dönemleri ele alınarak cari işlemler açığı nedenleri ve ekonomik etkileri tartışılmıştır. Tıp ve eczacılık ürünleri sektörünün genel bir açıklaması yapılması dâhilin de, Türkiye’deki tıp ve eczacılık ürünleri sektörünün üretimi, istihdamı, Ar-Ge ve dış ticareti ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Türkiye’de cari işlemler hesabı ile tıp ve eczacılık ürünleri arasında uzun dönem ilişkisi ampirik olarak incelenmiştir. Çalışma sonuç ve önerilerin yapıldığı sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER DENGESİ VE CARİ İŞLEMLER HESABI

Ödemeler dengesinin farklı birçok tanımları vardır. Ödemeler dengesi tanımlanırken dar ve geniş kapsamlı tanımları aşağıda yer almaktadır:

Ödemeler dengesi belirli bir zaman aralığında bir ülkedeki yerleşik kişilerle, yabancı ülkelerdeki yerleşik kişilerin yapmış olduğu tüm ekonomik işlemlerin kaydedildiği sistematik bir tablodur (Kindleberger, 1987: 263).

Bir ülke ekonomisiyle dünyadaki diğer ekonomiler arasında gerçekleşen gelir, hizmet ve mal ile alakalı işlemlerin, mülkiyet değişikliklerini ve bu ekonominin sahip olduğu özel çekme haklarını, altın ve diğer ülke ekonomilerine yönelik hak ve yükümlülüklerini diğer değişkenler arasındaki işlemleri raporlamak için kullanılan istatistiksel bir sistemdir (Can, 2012: 182).

Belli bir süre içinde, ülkenin vatandaşları ve yabancılar arasında meydana gelen ekonomik olaylar, iktisadi akımlara bağlı olan transferler, transfer ödemelerinin ve rezerv değişimlerinin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak hesaplanması sonucunda ortaya çıkan istatistikî bir belge olarak daha geniş kapsamlı tanımlanabilir (Yücel ve Yanar, 2005: 2). Ödemeler dengesini bir yıl veya belirli bir dönem içinde, bir ülke içinde yerleşik bulunan tüm ekonomik birimler hakkında bilgi veren ve tahminlerde bulunulmasına yardım eden bir tablo olarak tanımlanabilir.

Uluslararası ticaret mal ve hizmet ticaretinde ekonomik işlemlerin fiziki yönünü oluştururken, doğrudan doğruya ticaretten kaynaklanmayan sınır ötesi para ve sermaye akımları uluslar arası parasal işlem yönünü oluşturmaktadır (Akduğan, 2016: 74).

Aşağıda ödemeler dengesinin daha iyi açıklanması için tarihsel süreci, özellikleri, ana hesap grupları, denge tanımlarına ve açıkları nedenleri ele alınarak ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

1.1. ÖDEMELER DENGESİ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Ödemeler dengesi kavramıyla alakalı günümüze ulaşan ilk kayıt 1355 yılında yapılmıştır. İkinci kaydın 1570 yılında İngiltere'nin ticaret dengesi için hazırlandığı fakat söz konusu kaydın kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Günümüzde kullandığımız anlamda ödemeler dengesi kavramı ise ilk kez S. J. Stevart tarafından 1767 yılında hazırlanıp ortaya atılmıştır (Thirvall ve Hussain, 1982: 450).

Ödemeler dengesi için birçok tanım ifade edilmiştir. Genel olarak uluslararası ekonomik işlemlerin kaydedildiği bir tablo olarak tanımlanabilir. Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesi ve ülkelerin dışa açılması 1960'lı yıllardan itibaren önem kazanmıştır. Bu dönemlerde uluslararası ticaretin önem kazanması ve çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin artması, ülkelerin dışa açılmasının temel göstergesi olarak kabul edilebilir (Ordu, 2008: 4). Ülke ekonomilerinin giderek birbirine bağlanması dışa açılmanın önemini giderek artırmış ve ödemeler dengesini ortaya çıkarmıştır.

Bir ülkenin uluslararası pazarlara açılması ve bu pazarlarla bütünleşmesi anlamında kullanılan dışa açılma, sınırları tam olarak belirlenmeyen bir kavramdır. İçe dönük ekonominin yanı sıra dünya ekonomisine de açıktır (Kazgan, 1993: 32).

Ödemeler dengesi ise, bir yıl içinde, bir ülkedeki yerleşik olanlarla diğer ülkede yerleşik olanlar arasında meydana gelen uluslararası işlemleri gösteren bir kayıttır (Sawyer ve Sprinkle, 2005: 199). Ödemeler dengesi bir ekonominin yurtdışı piyasalarla olan iktisadi ilişkilerinin bilanço içinde tutulmasıdır (Çak, 2013: 20). Bir ülkenin döviz kazancı ve döviz harcamaları yıllık baz da ödemeler dengesinde gösterilir.

1.2. Ödemeler Dengesinin Özellikleri

Ödemeler dengesi, dış ülkelerle meydana gelen tüm ekonomik işlemlerin sonucunu gösteren düzenli bir kayıt olmasıyla beraber belli özelliklere göre hazırlanmaktadır (Kindleberger, 1987: 263).

Ödemeler dengesi tanımında 'ekonomik' ve 'yerleşik' olma kavramları yer almaktadır. Ekonomik kavramı bir yönetim tarafından idare edilen coğrafi bölgeyi ifade ederken, yerleşik olmak kavramı bir ekonomide bir yıldan fazla süre

ile devamlı olarak ikamet eden gerçek kişiler ile o ekonomide faaliyette bulunan kişileri ifade etmektedir. Uluslararası ekonomik ilişkiler açısından bir ülkede yerleşik olmanın, sahip olunan yurttaşlıkla aynı olması gerekmemektedir (Seyidoğlu, 2015: 339).

Dış ödemelerdeki denge veya dengesizlik durumu ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları işlemlerin de dış âlemlerde sağladığı gelirlerin dış ülkelere yapılan ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koymaktadır. Ülkenin ekonomisinde iyileşme veya bozulmaları yansıtmakla beraber ülkenin ekonomik politikalarının da belirlenmesinde ve uygulanmasında ödemeler dengesi büyük önem taşımaktadır. Ödemeler dengesi bununla beraber hükümetlerin ekonomi politika ve uygulamalarındaki başarılarının ve ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali işlevlerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Akduğan, 2016: 74).

Belirli Bir Süre: Ödemeler dengesi hazırlanırken belli bir sürenin geçmesi gerekir. Bu süre genellikle bir yıl olmakla beraber, bazı ülkeler kendi bilançolarını kendilerinin belirledikleri sürede kamuoyuyla paylaşmaktadır (Sawyer ve Spinkle, 2005: 199). Birçok ülkede ödemeler dengesi yıllık olarak tutulmaktadır. Bunun sebebi ise bir yıl içinde ülkenin girdileri ve çıktılarının muhasebe kaydı olarak hesaplanmasıdır.

Ekonomik İşlem ve Ülkede Yerleşik Olma: Uluslararası ekonomik işlemler, ele alınan ülke ile diğer ülkeler arasındaki, mal, hizmet ve faktör akımlarını içermektedir. Sermaye, emek ve teknoloji faktör akımlarını oluşturmaktadır (Kindleberger, 1987: 263). Ekonomik işlemler sadece parasal akımdan meydana gelmemektedir. Çünkü bazı ekonomik işlemlerin bir kısmı için parasal bir değer ödenirken bir kısmı için ise parasal ödeme söz konusu olmamaktadır. Yerleşik olması, normal olarak kişi, kurum ve firmaların ekonomik faaliyetlerini bulunduğu ülkede gerçekleştirmesidir (Seyidoğlu, 2015: 339).

Alacaklı ve Borçlu İşlemler: Ekonomik aktivitenin gerçekleşmesi için iki taraf bulunmalıdır. Bunun bir tarafı alacaklı diğer tarafı ise borçlu kısmıdır. Bir ödemenin yapılması veya bir ekonomik değer ülke dışına çıkarılması sonucunda ülke alacaklı konumda olmakta ve ülke vatandaşının ülke dışındaki ödemesi gereken değerler ise ülkeyi borçlu konumuna getirmektedir (Lindart, 1986: 366).

Uluslararası İşlemlerin İkilik Özelliği: Her uluslararası ekonomik işlem, işlem yapan ülkelerden birine mal ve hizmetlerin devri, diğer ülkeye mal ve hizmetin karşılığı olan parasal kaynakları talep hakkını verir (Çak, 2013: 20). Ekonomik işlemlerin meydana gelmesiyle taraflardan biri işlemin gerçekleşmesine karşı diğer taraftan talep edilen işlemin bedelini almaya hak sahibi olduğu belirtilmelidir.

1.3. Ödemeler Dengesinin Ana Hesap Grupları

Ödemeler dengesi, kaydedilen işlemlerin daha basit bir şekilde kaydedilmesini sağlamak için belirli hesap gruplarına ayrılmıştır. Ödemeler dengesi üç ana hesaptan oluşmaktadır. Başlıca ana hesap grupları; cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı, net hata ve noksan hesabıdır.

Bir ülke dış ülkelerle belirli bir dönem içerisinde çok sayıda ekonomik işlem gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetler kendi içerisinde birçok türe ayrılmaktadır. Bu türler, işlemlerin hepsinin düzenli bir biçimde kaydedilmesini, kolay anlaşılır olmasını ve yorumlanmasını sağlar. Bu sınıflandırma; cari işlemler, sermaye ve finans hesabı ve net hata ve noksan hesabı şeklinde sınıflandırılmaktadır (Cingöz, 2011: 8).

1.3.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, birincil gelir dengesi ve ikinci gelir dengesinden oluşmaktadır. Kapsadığı faaliyetlerden dolayı ödemeler dengesinde ön plana çıkmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 344).

Bir ülkede yerleşik bulunanlarla, diğer ülkedeki yerleşiklerin kendi arasında yapmış oldukları mal ve hizmetlerin ticaretinden kaynaklanan ödemeler, net faiz ödemeleri ve karşılıksız transferler toplamı cari işlemler hesabını oluşturmaktadır (Bade ve Parkin, 2004: 507).

Cari işlemler hesabı bir ülkede yerleşik olanlar ile diğer ülkelerde yerleşik olanlar arasındaki mal, hizmet, faktör geliri ve transfer hareketlerini incelemektedir (Yücel ve Yanar, 2005: 2).

Cari işlemler hesabı, bir ülkenin ekonomisinin geneli hakkında bilgi vermektedir. Ülke ekonomisinin geneli hakkında değerlendirme yapılmasına, değerlendirmelerden sonuçlar çıkarılmasına ve ülke ekonomisi hakkında tahminlerde bulunulmasına yardımcı olur.

Cari işlemler dengesinin ekonomik etkileri kendi içerisinde sınıflandırılmıştır. Dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, birincil gelir dengesi ve ikincil gelir dengesinden oluşmaktadır. Dış ticaret dengesi mal ihracatı ve mal ithalatını ifade etmektedir. Hizmetler dengesi turizm gelirleri, taşımacılık ve diğer hizmetlerden oluşmaktadır. Birinci gelir dengesinde ücret ödemeleri ve yatırım gelirleri yer almaktadır. İkincil gelir dengesi işçi gelirleri ve resmi rezervlerden oluşmaktadır (TCMB, 2019a: 25). Ülkenin makroekonomik performansını gösteren bir hesaptır.

Ödemeler dengesinde kapsadığı faaliyetler bakımından en çok kullanılan hesap cari işlemler hesabı olup; dış ticaret dengesi veya mal ticareti (görünür ticaret), hizmetler dengesi hesabı (görünmez ticaret), gelir dengesi hesabı ve karşılıksız transferler alt kalemlerinden oluşmaktadır. Dış ticaret veya mal ticareti görünür ticaret olarak adlandırılması mal ithalatı ve mal ihracatını kapsadığı için görünür özellik taşımasıyla alakalıdır (Ünsal, 2005: 440).

Tablo 1. Cari İşlemler Hesabı Alt Kalemlerin Sınıflandırılması

A.Dış Denge Ticareti	1. Genel Mal Ticareti	1.a. İhracat	1.a.1. İhracat f.o.b
			1.a.2. Bavul Ticareti
			1.a.3. Diğer Mallar
		1.b. İthalat	1.b.1. İthalat c.i.f
			1.b.2. Navlun ve Sigorta
			1.b.3. Diğer Mallar
	2. Net Transit Ticaret Geliri		
	3. Parasal Olmayan Altın		
B. Hizmetler Dengesi	1. İşlem Gören Mallar		
	2. Tamir ve Bakım Hizmetleri		
	3. Taşımacılık		
	4. Seyahat		
	5. İnşaat Hizmetleri		
	6. Sigorta Hizmetleri		
	7. Finansal Hizmetler		
	8. Ticari Hizmetler		

Tablo 1(Devam). Cari İşlemler Hesabı Alt Kalemlerin Sınıflandırılması

C. Birincil Gelir Dengesi	1. Ücret Ödemeleri		
	2. Yatırım Geliri		
		2.a. Doğrudan Yatırımlar	
		2.b. Portföy Yatırımları	
		2.c. Diğer Yatırımlar	
			2.c.1. Faiz Geliri
			2.c.2. Faiz Gideri
			2.c.3. Uzun Vade
			2.c.4. Kısa Vade
D. İkinci Gelir Dengesi	1. Genel Hükümet		
	2. Diğer Sektörler		
		2.a. Kişisel Transferler	
			2.a.1. İşçi Gelirleri
			2.a.2. Diğer Kişisel Transferler
		2.b. Diğer Transferler	

Kaynak: TCMB, 2019a: 18

Dış Ticaret Dengesi: Mal ticareti hesabı, ülke içinde bulunan yerleşik kişilerin ihracatı ve ithalatı göstermektedir. İhracat kaleminde ihracat FOB, bavul ticareti ve transit ticaret; ithalat kaleminde ithalat CIF, transit ticaret ile navlun ve sigorta yer almaktadır (Bulut, 2010: 748). Türkiye ihracat verileri F.O.B. ithalat verileri ise C.I.F değerleriyle kaydedilmektedir (TCMB, 2019a: 18).

Dış ticaret dengesi, yurt içinde yerleşik kişilerle yurt dışında yerleşik olan kişiler arasında gerçekleşen mal ihracatı ve mal ithalatı ile meydana gelen farkı ifade eder. Dış ticarete mal ihracatı gelirinin mal ithalatı giderine eşit olması durumunda denge görülür. İhracatın ithalattan fazla olmasıyla dış ticaret fazlası, tersi durumunda ise dış ticaret açığı oluşmaktadır (TCMB, 2019a: 18). Mal ticareti; mal ihracatı ve mal ithalatı, transit ticaret, bavul ticareti navlun ve sigortadan oluşmaktadır (Çelik, 2011: 232).

Hizmetler Dengesi: Bir ülke ile yabancı ülkelerin arasındaki hizmet ithalatı ve ihracatına dair gelir ve giderlerin kayıt edildiği hesaptır (Çak, 2013: 20). İşlem gören mallar, tamir ve bakım hizmetleri, taşımacılık, turizm, inşaat, sigorta ve diğer ticari hizmetleri kapsamaktadır (Cingöz, 2011: 8).

Hizmet ihracatı aktif bir hesap olarak kaydedilir, hizmet ithalatı pasif olarak kaydedilir. Hizmet ihracatının hizmet ithalatından fazla olması hizmet dengesinin pozitif olduğu anlamına gelmektedir. Tersî durumunda hizmet dengesi negatif olduğu anlamına gelir.

Birincil Gelir Dengesi: Bir ÷lkenin diğér ÷lkeler arasında yapılan ücret ödemeleri ve yatırım gelirlerinin toplamı bu hesaba kaydedilir. Çalışma, finansal veya doğaî kaynak sağlanması sonucunda elde edilen gelirler ile ödenen miktarı göstermektedir. Çalışanlara yapılan ödemeler doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğér yatırımların gelirleriyle karşılanmaktadır (TCMB, 2019a: 13).

İkincil Gelir Dengesi: Yurt içinde yerleşik bir birim tarafından yurt dışında bulunan yerleşik birime yapılan karşılıksız transferleri içermektedir. Bu transferler mal veya hizmet gibi reel kaynak veya finansal bir varlıkları içermektedir.

Ülkeler arasında yapılan bağış ve hibe şeklinde yapılan karşılıksız transferler, şahsi ve diğér aktarmalar bu hesaba kaydedilir. Genel hükümet ve diğér sektörlerin cari transferlerinden oluşmaktadır (TCMB, 2019a: 13).

1.3.2. Sermaye ve Finans İşlemleri Hesabı

Ödemeler dengesi uygulanmasında Türkiye ve bazı yabancı kaynaklarda sermaye ve finans hesabı ayrı ayrı değérlendirilmektedir (Akduğan, 2016: 87). Sermaye hesabı, üretilmeyen ve finansal olmayan varlıkların kazanımıyla elde edilen gelir ve giderler ile sermaye transferlerini ele alırken, finans hesabı ekonomik işlemlerin belli bir bölümünü oluşturan finansal hareketleri, ÷lkenin dış finansal varlıkları ve sorumluluklarındaki değışiklikler ile bu değışiklik sonucu oluşan değışimlerin kayıtlarını içermektedir (Ayhan, 2019: 20).

Sermaye işlemleri ÷lkedeki yerleşik kişi ve kuruluşların yabancı ÷lkelere yaptıkları fiziki yatırımlar ve sınır ötesine aktarılan mali fonlardan oluşmaktadır.

Uluslararası alanda yapılan tüm kısa ve uzun vadeli sermaye işlemleri ve finans hesabı bu hesap grubunda kaydedilir. Sermaye hesabının cari işlemler hesabından farkı, alacak ya da borçtan ziyade net bakiye olarak kaydedilmesidir (Seyidoğlu, 2015: 348). Sermaye işlemleri hesabında alacaklı ve borçlu hesabı tek bir hesap olarak kaydedilir.

Ticari dengesizlikler her hesapta olduğu gibi sermaye işlemleri hesabında da olmaktadır. Ticari hesabın açık veya fazla vermesi sermaye akımlarında dengesizliğe neden olmaktadır (Eren, 2001: 24).

Cari denge sermaye işlemleri hesabından da kaynaklanmaktadır. Ödemeler dengesinin sağlanması için gerekli olan diğer ana hesap kalemidir. Cari işlemlerdeki açık, sermaye hesabı ile finanse edilmektedir. Sermaye işlemleri hesabındaki fazla tam olarak cari açığı kapatılmaması durumunda ise bu açık resmi döviz rezervleri ile finanse edilmektedir (Ayhan, 2019: 21).

Resmi rezervler hesabı ülkede meydana gelen tüm yabancı para cinsinden finansal işlemlerin toplamındaki artış veya azalışları yansıtmakla beraber denkleştirici hesap olarak da tanımlanmaktadır (Aydoğuş, 1999: 20).

Sermaye hesabı ülkede yerleşik olmayan kişi ve kurumlardan kazanılmış olan gelirleri veya ülke yerleşigi olmayanlara karşı yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Kamu sektörü veya özel sektörde borç ihracı veya önceki borçlarla ilgili yapılmış olan ödemelere bağlı olarak kısa vadeli ve uzun vadeli sermaye hesaplarını da belirtmektedir (Ordu, 2008: 19).

Bir ülkede yerleşik özel sektör ve kamu kuruluşları tarafından diğer ülkelerle yapılan sermaye giriş ve çıkış işlemleri sermaye ve finans hesabı içerisinde yer almaktadır. Dış finansal hareketler dış varlıklar ve yükümlölükler olarak karşılıklı kayıtlar içinde yer almaktadır. Sermaye ve finans hesabı ülkedeki yerleşik olanlar ile başka ülkede yerleşik olan kişi ve kuruluşların karşılıklı yapmış oldukları aktiviteleri kapsar. Bu doğrultuda üretim tesisleri, bina, arazi gibi fiziki yatırımlar, başka ülkelere aktarılan tahviller, hisse senedi, hazine bonusu gibi mali fonların oluşturduğu işlemleri kapsamaktadır (Ayhan, 2019: 21).

1.3.3. Net Hata ve Noksan Hesabı

Net hata ve noksan hesabı tek kalem biçimindedir ve denge sağlamak için kullanılmaktadır. Ödemeler dengesindeki dengesizliği gidermek için kullanılan hesaptır. Dönem sonlarında yapılan tahminlerde genellikle hesaplarının birbirini tutmadığı görülmektedir. Bu nedenle bu hesap grubu denge sağlamak için tutulmaktadır (Büyüknalbant, 2017: 06). Net hata ve noksan hesabı muhasebe yöntemiyle kayıtları denkleştirmek amacıyla kullanılan bir hesaptır.

Ödemeler dengesinde her zaman bir dengesizlik vardır. Bu dengesizliği çift kayıtlı muhasebe sistemine göre tutulması halinde borçlu ve alacaklı işlemlerin toplamının eşit olması gerekir. Fakat ödemeler dengesi hesaplarına ilişkin bilgilerin hatalı ve eksik girilmesi halinde eşitlik sağlanamayacaktır. Bu nedenden dolayı denkliğin sağlanması için gerekli olan bir hesap grubudur (Karluk, 1998: 402).

Ödemeler dengesinde otonom çizgi üstü hareketlerin net bakiyesiyle denkleştirici çizgi altı hareketlerin zıt taraflı tutarları eş olmalıdır. Bu tutarların eşit olmamasından kaynaklanan dengesizliklerde net hata ve noksan hesabı hesabıyla denge sağlanmaktadır. Cari işlemler ve sermaye ve finans işlemler hareketlerindeki yazılışların eksik, hatalı, unutmaya ve gecikme sebebinden dolayı denkliğin sağlanmaması durumunda net hata ve noksan hesabı kaleme oluşturulur (Öztürk, 2012: 19).

Ödemeler dengesi iki ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar çizgi üstü ve çizgi altı kalemler olarak adlandırılır. Cari işlemler ve sermaye işlemler hesabı otonom işlemler olduğu için çizgi üstü olarak kaydedilir. Resmi rezervler hesabı işlemleri denkleştirici hesap olduğu için çizgi altı olarak kaydedilir. Çizgi üstü ve çizgi altı kalemlerin eşit olması gerekir. Dolayısıyla net hata ve noksan hesabı ödemeler dengesindeki diğer kalemler gibi tek tek hesaplanmak yerine kayıtlar arasındaki (+) ve (-) farktan oluşan kalıntı hesapları dengelemektedir. Çizgi üstü ve çizgi altı hesapların birbirine denk olması birçok nedene bağlıdır. Bunlar arasında yapılan hatalar, verilerdeki eksiklikler, bilinçli olarak yanlış hesaplamalar, sermaye hareketlerinin hesaplamasındaki zorluklar ve ödemeler arasında yaşanan bilanço zaman uyumsuzlukları vb. nedenler sıralanabilir (Alagöz vd., 2008: 79).

1.4. Ödemeler Denge Tanımları

Ödemeler dengesindeki dengesizlikler açık veya fazladan kaynaklanmaktadır. Net hata ve noksan hesabı ile bu dengesizlik çift muhasebe sistemi uygulandığı için daima denk olması gerekir. Çift muhasebe sisteminin uygulanmasının nedeni ödemeler dengesinin denk olmasını sağlamaktır. Bu denkliği anlamak için denge kalemleri iki gruba ayrılır. Otonom kalemler varlık

nedenini doğrudan doğruya kendilerinden alan ve ödemeler dengesindeki diğer kalemlerden bağımsız olarak yapılan işlemlerdir (Ayhan, 2019: 21).

Ödemeler dengesinde ihracat ithalata eşit ise dış ticaret dengededir. İhracat, ithalattan fazla ise ödemeler dengesinde fazla vardır. İhracat, ithalattan az ise burada ödemeler dengesi açık vermekte yani dış ticaret açık vermiş anlamına gelmektedir (Lipsey vd., 1984: 313).

Ödemeler dengesini dengeye getirmek, ülkenin ekonomisinin her yönünü etkilemektedir. Dış dengeyi etkileyecek bütün hareketler ödemeler dengesini etkilemektedir. Örneğin istihdam düzeyi, reel milli gelirdeki artış, enflasyon oranları ve döviz kurları ekonomide dış dengeyi etkileyecek durumlardır (Ülgen, 2007: 271).

Tablo 2. Ödemeler Denge Tanımları Sınıflandırılması

1-Temel Denge	Dış Ticaret Dengesi
	Mal ve Hizmet Dengesi
	Özel Karşılıksız Transferler
	Cari İşlemler Dengesi
2-Likidite Dengesi	Uzun Vadeli Sermaye Hesabı Denge
	Kısa Vadeli Özel Likit Olmayan
	Özel Çekme Hakları Tahsisleri
	Net Hata Ve Noksan
3-Resmi Rezervler Dengesi	Kısa Vadeli Özel Likit Dengesi

Kaynak: Karluk, 2003: 457

1.4.1. Temel Denge

Temel denge, cari işlemler dengesi ve uzun vadeli sermaye hesabı dengesini kapsamaktadır. Temel denge hesaplanmasında otonom işlemler olarak dış ticaret dengesi kalemleri, karşılıksız transferler, uzun vadeli özel ve resmi sermaye akımları kullanılmaktadır. Denkleştirici işlemler ise bütün kısa vadeli sermaye akımları ve resmi rezervler hareketidir. Temel denge ülkeler arasındaki yatırım ve fiyat farklarındaki fırsatı göstermektedir (Ordu, 2008: 19). Temel denge yaklaşımı bir bakıma dalgalanmaların ve spekülasyon hareketlerinin etkisinden arındırılmış şekilde ödemeler dengesinde uzun vadeli gelişmeleri göstermektedir.

Cari işlemler hesabı uzun dönem sermaye hesaplarının toplamıdır. Ekonomideki kısa dönemdeki ekonomik değişimlerden etkilenmemektedir ve yapısal değişimleri kısa dönemdeki değişimlerden etkilenmektedir. Yapısal değişimler ödemeler dengesinde ölçülmektedir. Temel denge ödemeler dengesi gelip geçici veya rastlantı niteliği taşıyanlarla aynı niteliktedir (Seyidoğlu, 2015: 402).

1.4.2. Net Likidite Dengesi

Net likidite dengesi temel denge ve kısa vadeli likit olmayan sermaye dengesini içermektedir. Kısa vadeli borçlar otonom niteliktedir. Yabancı özel kişilerin ülkeye olan kısa vadeli borçları cari işlemler hesabında denkleştirici olduğu için çizginin altına kaydedilir (Karluk, 2003: 456). Net likidite dengesindeki döviz miktarının değerini ölçmektedir. Kısa vadeli sermaye hareketleri ödemeler dengesindeki açık veya fazlayı denkleştirici bir görev almaktadır (Ertürk, 2001: 394).

Likidite denge, cari işlemler dengesi ve uzun vadeli sermaye hesabı dengesinin yanında kısa vadeli likit olmayan özel sermaye akımlarından oluşmaktadır. Likit denge hesaplamasında net hata ve noksan hesapları çizgi üstüne kaydedilir. Likidite denge yaklaşımının güvenilir olması için kısa vadeli sermaye akımlarını fazlasıyla içeriyor olması gerekmektedir. Böylece kısa vadeli sermaye akımlarının net hata noksan kalemi bildirilmemiş olmasıyla denge yaklaşımı güvenilir ve kullanımı doğru olacaktır (Karluk, 2003: 424).

1.4.3. Resmi Rezerv Dengesi

Resmi rezerv denge tanımı; net likidite dengesine ek olarak, kısa vadeli özel likit sermaye dengesini kapsamaktadır. Cari işlemler hesabındaki hareketler otonom olmakla beraber, resmi kısa vadeli sermaye akımları ise denkleştirici kalem olmaktadır. Bütün özel sermaye hareketleri çizginin üstüne, tüm resmi rezervler değişimleri alacaklı ve borçlu kısmı çizginin altına kaydedilir. Bunun sonucunda resmi rezerv işlemleri ve bütün özel durumları çizgi üstüne kaydedilmiş olur (Karluk, 2003: 456). Dolayısıyla likit ve likit olmayan bütün kısa vadeli özel sermaye hareketleri çizgi üstü döviz, altın ve yabancı kuruluşlara olan alacak ve borçlar çizgi altına kaydedilmekte ve denkleştirici özellik taşımaktadır.

1.5. Ödemeler Dengesi Açıklarının Nedenleri

Ödemeler dengesi belirli bir dönem içerisinde bir ülkenin gelirleriyle giderlerinin kaydedildiği tablodur ve bu tablo genellikle dengede olmamaktadır. Ödemeler dengesinde belli bir dönemde toplam gelirin toplam gidere denk olmaması dış dengede dengesizliğe neden olmaktadır. Toplam gelirin toplam giderden az olması ödemeler dengesinin açık vermesi anlamına gelir ve bir ülke sürekli açık veriyorsa ekonomik olarak bir sorun bulunmaktadır (Ülgen, 2007: 271). Ödemeler dengesindeki açıklar gelirlerin giderleri karşılayamamasıyla oluşmaktadır ve otonom hareket olarak bilinmektedir.

Ödemeler dengesindeki dengesizlikler dört başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; yapısal nedenler, iktisadi dalgalanmalar, geçici faktörler, spekülasyon hareketlerdir (Seyidoğlu, 2015: 357).

1.5.1. Yapısal Nedenler

Ödemeler dengesindeki dengesizliklerde önemli nedenlerden biridir ve ekonominin bünyesinden kaynaklanır. Yapısal nedenler ihracatın ithalatı karşılayamamasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik birimlerin ihraç ve ithal mallarına karşı iç talebi artırarak bu etki sonucunda dış ödemede açıkların meydana gelmesine neden olmaktadır ve var olan açığı da artırmaktadır (Keyder, 2000: 335).

İhracatın ithalattan az olması ülkenin dışa bağımlı bir ekonomiye sahip olduğunu ve üretim olanaklarının yetersiz kaldığını göstermektedir. Ülkelerin dış ticaretindeki dengesizlik ülke para birimindeki değerin düşmesinden de kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla mal ve hizmet piyasalarında rekabet edebilme imkânları sınırlanmakta ve ihracatı olumsuz etkilenebilmektedir (Ünsal, 2006: 40). İhracatın artması cari işlemler hesabındaki açığı gidereceği için ödemeler dengesinde açık azalacaktır.

Devletin fiyatlara uygulayacağı belirli düzenlemeler sonucu piyasada oluşacak bazı durumlar sonucunda uluslararası üretimde gerileme meydana gelecektir (Serter, 1993: 43). Bu durumun sonucunda oluşacak en kaçınılmaz olayı devlet harcamalarındaki artışa bağlı talep fazlasının oluşması ve dış ticaret açığının artmasıdır. Ayrıca döviz kurlarına devletin müdahalesiyle ulusal paranın döviz kurları karşısında değerlendirilmesi söz konusudur. Dövizin meydana getirdiği

bu durum dış ticaret dengesinin açık vermesiyle sonuçlanacaktır (Keyder, 2000: 335). Ulusal paranın bu durumu karşısında yurt dışına sermaye kaçışlarının yanı sıra ithalatın artmasıyla ödemeler dengesi dengesizliklerine yol açmaktadır (Özker, 2000: 130).

1.5.2. İktisadi Dalgalanmalar

İktisadi dalgalanma asıl tanımını 1946 yılında Burns ve Wesley Mitchell ortaya koymuştur. Tanımda, ekonomik faaliyetlerdeki genişleme ve daralma dönemlerindeki verilerin analizleri yapılarak değerlendirilmektedir. Ekonomide meydana gelen en etkili dengesizlikler iktisadi dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır (Kalça ve Ekinci, 2008: 212). Ekonomik dalgalanmalar ve toplam ekonomik faaliyetler özel sektör kuruluşları tarafından gerçekleşmektedir. Ekonomik döngüyü takip eden durgunlukların bir sonraki dönemlerde genişlemeyle devam etmesinden dolayı bu dalgalanma türü gerçekleşmektedir. Durgunluk döngüsünden genişleme döngüsüne geçiş, periyodik olarak yapılan iş süresince 1-12 yıl arasında değişkenlik göstermektedir (Ünsal, 2006: 41).

İktisadi dalgalanmalar dengesizliğe neden olan en etkili hareketlerdendir. Sebebi ise, ulusal harcamaların artması sonucunda fiyatların yükselmesinin ödemeler dengesinde açığa neden olmasıdır. İktisadi dalgalanmalardaki daralma ödemeler dengesinde açığın azaldığını veya fazla verilmeye başlandığını göstermektedir (Seyidoğlu, 2015: 358).

1.5.3. Geçici Faktörler

Dış dengeyi bozan birtakım değişkenler de geçici niteliktedir. Bunlar beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan ve ilgili ülkelerin denetimi dışında kalan olay ve faktörlerdir. Bunların bir kısmı giderici olmakla beraber bir kısmı da dış denge üzerindeki denge ile yok olmaktadır (Kazgan, 1993: 38).

Ödemeler dengesinin ani nedenlerle değişmesi geçici faktörlerden kaynaklanmaktadır. Örneğin kötü hava koşulları, su baskınları, yangınlar, depremler, yer altı ve yer üstü ekonomide ani değişimlere neden olaylar dış ticaret bilançosu üzerinde etkili olmaktadır (Oksay, 2001: 67).

1.5.4. Yabancı Sermaye Giriş ve Çıkışları

Ödemeler dengesindeki dengesizlik sadece cari işlemler hesabından kaynaklanmamaktadır. Sermaye işlemlerindeki değişimler dengesizliğe neden

olmaktadır. Bu nedenle ülkeye yabancı sermaye girişleri demeler dengesinde olumlu ve olumsuz sonuçlar doğuracağı için sermaye çıkışları dış açık sorularını oluşturmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 359).

Ülkelerin etkilendiği ani değişmeler de demeler dengesini etkilemektedir. Depremler, kötü hava koşulları, yangınlar gibi yer altında veya yer üstünde meydana gelen olaylar ülke ekonomilerinde ciddi sorunlara yol açmaktadır. Ülkelerin üretim ve tüketim miktarlarında değişmeye sebep oldukları için dış ticarete açık veya fazlası gibi durumları ortaya koymasından dolayı demeler dengesi üzerinde bir etki yaratmaktadır (Oksay, 2001: 67). Buna benzer doğal etkiler, ülkelerde yabancı sermaye girişleri ve çıkışlarına neden olmaktadır. Bunun sonucunda sermaye çıkışları halinde ülke dış açığı vermekte ve demeler dengesinde olumsuz sonuç doğurmaktadır.

1.6. Cari İşlemler Hesabına Yönelik Yaklaşımlar

Cari işlemlerle ilgili yaklaşımların ortaya çıkışı iki dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemler 1980 öncesi ve 1980 sonrası olarak ayrılmaktadır (Uygur, 2004: 3). Bir başka ayırım yapmak gerekirse geleneksel ve yeni yaklaşım olarak da sınıflandırılabilir (Erkılıç, 2006: 16).

1980 sonrası cari işlemlere yönelik yaklaşımlar ise dönemler arası dinamik boyuta ulaşmış, dış dengesizlikleri uygun bir düzeyde değerlendirmeye ve açıklamaya başlamıştır. Ekonomi okullarında cari açığın giderilmesi için birçok yaklaşım geliştirilmiştir. Teorik yaklaşımların gelişmesi ve değişmesi uzun bir çalışma sonucunda gerçekleşmiştir (Kesikoğlu vd., 2013: 17).

Geliştirilen yaklaşımlar cari açığın ve dış dengesizliğin hükümet politikalarından kaynaklı olduğunu belirtmiş ve bu dengesizliklerin giderilmesinin yine hükümetin uygulayacağı para, maliye ve döviz kurları ile giderileceği sonucuna varmıştır (Kızılkaya ve Sofuođlu, 2017: 13).

Cari işlemler dengesi yaklaşımlarının belirlenmesi genel olarak özetlenecek olursa mallar için dış ticaret dengesi bir yıl içinde yapılan ithalat ve ihracat işlemlerinden oluşmaktadır. Diğer bir başlık ise hizmetler veya görülmeyen ticaret olarak yabancılara yapılan ve yabancılardan yapılan hizmetler olarak işlem görmesidir. cret demeleri ve karşılıksız transferlerde diğer nedenler arasındadır (Yılmaz, 2009: 14).

1.6.1. Esneklikler Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımını Bickerdike, Robinson ve Metzler birbirlerinden bağımsız olarak geliştirmiştir. Bu yaklaşımın ortaya çıkışı 1970’li yıllara kadar ülkelerin yabancı varlıkları sınırlı bir şekilde ellerinde tutmasından kaynaklanmaktadır. Ülkelerin bu şekilde davranmalarının sonucunda, cari işlemler hesabı net ihracat dengesi olarak işleme girilmekte ve göreceli uluslararası fiyatlar cari açığın belirleyicisi olarak kaydedilmekteydi (Bayar vd., 2014: 453). Cari işlemler dengesinin sağlanması için ihraç ve ithal malları fiyatlarının elastik olması ve döviz kurlarındaki değişimi temel alan bir yaklaşım olarak “Esneklikler Yaklaşımı” ortaya çıkmıştır (Thirlwall ve Hussain, 1982: 499).

Esneklikler yaklaşımı cari işlemler dengesini açıklarken ithalat ve ihracat arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. İhracat ve ithalat miktarının belirlenmesindeki faktörler ise yabancı kullanılabilir gelir-reel döviz kuru ve ulusal kullanılabilir gelir-reel döviz kuru olarak sıralanabilir.

$$Q_x = f(Y^*, EP^*/P)$$

Q_x ihracat miktarını, Y^* yabancı sermaye milli gelirini, E nominal döviz kurunu, P^* yabancı ülke genel fiyat seviyesini, P yurt içi genel fiyat seviyesini, (EP^*/P) reel döviz kurunu (R) ifade etmektedir. Yabancı ülke milli gelirindeki ve reel döviz kurundaki artışlar ihracatı artırıcı etkiye sahiptir (Aydoğuş, 1999: 6).

Esneklikler yaklaşımın savunduğu genel bir açıklamada ise, cari açık azaltılmak istenirse bu devalüasyonla giderilir. Devalüasyon dış ticaret hareketlerinde iyileştirici etkiye sahiptir. Devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki iyileştirici ve düzenleyici etkisi Marshall-Lerner Koşulu ile sağlanmaktadır. Marshall-Lerner Koşulu; arz esneklikleri sonsuz varsayımıyla, ithal malların yurt içi talep esnekliği ile ihraç malların yurt dışı talep esnekliği toplamı değerine bağlıdır. Değerlerin toplamı 1 veya 1’den büyük olursa döviz piyasası istikrarlıdır ve dolayısıyla kurdaki yükseliş dış ticaret açığının giderilmesini sağlayacaktır (Seyidoğlu, 2015: 472).

Döviz piyasasında istikrarın sağlanması cari açık ve kurun yükselmesi veya cari fazla ve kurun düşmesi ile gerçekleşmektedir. Böylelikle piyasada istikrar tanımı, dengedeki sapmanın arz ve talep etkisiyle yeniden dengeye

gelmesidir. Cari işlemlere esneklikler yaklaşımı olarak adlandırılan bu görüş arz ve talebin durağan fiyat esnekliğinin uluslararası ticaret akımlarını belirlemektedir.

Esneklikler yaklaşımının eksiklikleri ise ödemeler dengesinin belli kısmıyla ilgilenmesi ve reel döviz kuru olarak ticarete konu olan malları açıkça belirtmemesi ve bilgi eksikliğinden kaynaklanır (Erkılıç, 2006: 18). Bu yaklaşım sermaye hareketlerini hesaba katmaması ve arz ve talep fiyatları dışındaki ekonomideki değişkenlerin sabit kabul edilmesinden dolayı da eksik bulunmuştur. Bu eksikliklerden dolayı yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Büyüknalbant, 2017: 21).

1.6.2. Toplam Harcama Yaklaşımı

1952 yılında esneklikler yaklaşımının eksikliklerinden dolayı ortaya çıkmıştır. Sidney S. Alexander'ın geliştirdiği bir teorik yaklaşımdır. Cari açığı düşürmeye yönelik olan esneklikler yaklaşımındaki eksiklikler sadece devalüasyondan kaynaklandığı için toplam harcamalar yaklaşımı yeni politikalar geliştirmiştir. 1960 yılında dış açığı olan ekonomilerde bu açığın giderilmesi için IMF toplam harcamalar yaklaşımındaki politikaları önermiştir. Cari açığın düşülmesindeki devalüasyon politikalarında bulunan birtakım eksikliklerden dolayı göz ardı edilen noktalar üzerinde durulmuştur. Esneklikler yaklaşımında ithalat ve ihracatın fiyat etkisi üzerinde, toplam harcamalar yaklaşımında ise benzer politikaların gelir etkisi üzerinde durulmuştur. Devalüasyonun harcamalar üzerindeki etkisinin iki şekilde olacağı ve bu etkilerin dış ticaretteki dengesizlikleri gidereceği ön görülmüştür (Erkılıç, 2006: 19). Esneklikler yaklaşımında devalüasyonun gelir etkisi üzerinde durmaması nedeniyle toplam harcamalar yaklaşımı ortaya çıkmış ve geliştirilmiştir.

Ulusal paranın değerindeki düşüş ve dövizdeki değerlenme (devalüasyon) en başta ihracatı teşvik ederken, ithalat üzerinde caydırıcı bir baskı oluşturmaktadır. Böylelikle yurt dışından alınmış olan malların yurt içinde üretilmesine sıcak bakılmıştır. Üretimin artmasıyla reel gelirden görülen artış ithalatı tekrar tetikleyecektir (Tiryaki, 2002: 3-4).

Dış ticaret açığının olumlu değişimleri için üretim düzeyinin artırılması ile yurt içi toplam harcamaların kısılması gerekir. Ekonomi eksik istihdamdayken net

ihracat artırılmalı ve yurt içi harcamaların üretimdeki artışı aşmaması kaydıyla üretim artışına gidilmelidir. Ekonomi tam istihdam durumundayken ise ihracat artışını sağlamak için üretim artışına gidilmez ve yurt içi harcamalar kısılarak kaynakları serbest bırakılır. Ekonomide harcama kaydırıcı politikaların etkili olabilmesi için harcama kısıcı politikalar ile desteklenmesi gerekmektedir (Tiryaki, 2002: 3).

1.6.3. Parasalcı Yaklaşım

1970’li yıllarda Fiyat-Altın Para Akımı Mekanizmasıyla Monetarizm ortaya çıkmıştır. Parasalcı yaklaşım, Monetarizmin bazı temel özelliklerinden yola çıkarak Robert Mundell, Harry Johnson ve Jacop A. Frenkel tarafından geliştirilmiş bir yaklaşımdır (Salvatore, 1995: 514).

Bu yaklaşım, ödemeler dengesindeki dengesizliklerin nedeni olarak para stokunu görmüştür. Böylece en önemli etken ödemeler dengesindeki açıklar ve fazlalıkların para stokuyla ilgili parasal bir sorun olarak meydana gelmesidir. Parasal yaklaşım ödemeler dengesindeki açıkların ekonomide meydana gelebilecek olağanüstü para arzı ile gerçekleşeceğini ve ödemeler dengesinde meydana gelecek fazlalıkların ekonomide karşılanamayan para talebinden kaynaklandığını ön görmüştür (Tiryaki, 2002: 4). Dolayısıyla ekonomide meydana gelen bu dengesizlikler ekonominin bütününe etkilediği gibi dış ticaret sorununa da parasal olarak yaklaşp, buradaki dengesizliğin para arzı ve para talebinden meydana gelen aksaklık olarak görmektedir. Ödemeler dengesi sorunları parasal sorundur ve parasal davranış reel ekonomi modelini analiz etmektedir. Para, akım değil stok değişkendir ve böylelikle parasal denge ve dengesizlik stok denkleştirme olarak ifade edilir. Para iki şekilde elde edilir. Yurt içi kredi genişlemesi ve uluslararası paranın yurt içi paraya dönüştürülmesiyle elde edilmektedir (Polak, 2001: 12).

Parasalcı yaklaşım, para arz ve talebi, nominal faiz oranları, reel gelir, döviz kuru beklentileri döviz kurundaki değişime yol açmaktadır. Dolayısıyla döviz kuru parasal bir olgu olmaktadır. Çünkü para talebi az da olsa reel faktörler tarafından etkilenmektedir. Böylece para talebindeki bir etki parasal olarak açıklanmaktadır (Akdiş, 2011: 81). Parasal yaklaşımın dayanağını para talebi ve para talebinin belirleyicileri olarak söylemek mümkündür. Çünkü para arzı

merkez bankası tarafından belirlenirken, para talebi piyasa şartlarına göre belirlenmektedir.

Bu yaklaşım, ekonomi tam istihdamda milli gelir dengesine ulaşacağı için devletin ekonomiye müdahalesine gerek duymaz. Dış dengenin sağlanması üzerinde yoğunlaşıp, dış dengenin sağlanması üzerinde durmuştur. Parasalcı yaklaşıma göre para arz ve talebi dengesini sağlayarak dış ödeme açıklarının giderilebileceği varsayılmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 470).

1.6.4. Dönemler Arası Yaklaşım

Bu yaklaşım diğer yaklaşımlardan farklı olarak cari işlemler dengesizliğini gidermek için statik yaklaşım yerine dinamik bir yaklaşım öne sürmüştür. İlk olarak Sachs, Buiter ve Obstfeld tarafından 1981 yılında önerilmiştir. Daha sonra Obstfeld ve Rogoff tarafından 1995 yılında geliştirilmiştir (Bayar vd., 2014: 453).

1970 'li yıllarda meydana gelen petrol krizi ardından dünyada gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler dengesindeki bozuklukları dönemler arası yaklaşımdan önceki parasalcı ve toplam harcamalar yaklaşımı açıklamada yetersiz kalmasından dolayı bu yaklaşım geliştirilmiştir. Dış borçların sürdürülmesi veya cari işlemler dengesindeki bozuklukların giderilememesi endişesiyle yeni yaklaşımın ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır (Bektaş, 2007: 16). Cari işlemler hesabı dengesinde oluşacak dengesizliği gidermek için yeni yaklaşımlar geliştirilerek ve düzenlenerek ortaya çıkmıştır.

Dönemler arası yaklaşımı açıklamak gerekirse esneklikler yaklaşımının geliştirilmiş durumudur. Nispi fiyatları hesaplayan, cari ve gelecek fiyatların yatırım ve tasarruf üzerindeki etkilerini incelemektedir (Kopurlu, 2006: 29). Dönemler arası yaklaşımda cari işlemlerde meydana gelen dengesizlikler talep ve verimlilikte meydana gelen değişikliklere karşı bir tampon görevindedir.

Cari işlemler açığında meydana gelen ani şoklar karşısında dönemler arası yaklaşım duyarlılığının dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü cari işlemler açığındaki ani şoklar karşısında sürdürülebilir cari işlemler açığı isteniyorsa şoklara karşı duyarlılık sağlanmalıdır. Duyarlılığı etkileyen faktörler; yatırım ve tasarruflar, dış ticaret, iktisadi büyüme ve dış borçların ibareleri, finansal sistemlerin sağlamlığı ve ulusal paranın değer kazanması olarak sayılmaktadır (Tunalı, 2008: 166).

Dönemler arası yaklaşım cari işlemler dengesinin sağlanması için birtakım değişkenlerden meydana gelmektedir. Dış denge, cari işlemlerin sürdürülebilirliği ve denge reel kuru politikalarının birleştirilmiş halidir (Tiryaki, 2002: 5-6).

1.7. Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Faktörler

Cari işlemler dengesi birtakım faktörlerde yaşanan değişimlerden dolayı olumlu ya da olumsuz etkilenmektedir. Bu faktörler ticaret haddi, döviz kuru ve maliye politikaları olarak tanımlanmaktadır (Bakaç, 2019: 18).

1.7.1. Ticaret Haddi

Dış ticaret haddi, ticaret endekslerinde zaman içindeki değişikliği ifade etmektedir. Bu değişiklik ölçülürken temel yıla göre belirlenir. Dış ticaret haddi için birkaç farklı tanım yer almaktadır. En yaygın olarak kullanılan net değişim ticaret haddi tanımıdır. İhracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranını göstermektedir. Dış ticaret haddindeki endeksler ithalat ve ihracat fiyatlarını göstermektedir. Endekslerle gösterilmesinin nedeni dış ticarete konu olan çok sayıda malların olmasındandır (Aslan ve Yörük, 2008: 35).

$N = (P_x/P_m)$ dış ticaret değişim denklemidir. N: Net Değişim Ticaret Haddelerini, P_x : İthalat Fiyat Endeksi, P_y : İhracat Fiyat Endeksi'ni göstermektedir. Dolayısıyla (diğer şartlar sabitken) ihracat fiyatlarındaki artış ithalat fiyatlarındaki artıştan fazla olması ülkenin lehine bir durumken, ithalat fiyatındaki artışın ihracat fiyatındaki artıştan fazla olması ise ülke aleyhine bir durum olarak ifade edilmektedir. Ülkenin refahı diğer şartlar sabitken dış ticaret hadlerindeki iyileşmeyle sağlanmaktadır, tersi durum halinde ülkenin refahında kötüleşme meydana gelecektir (Büyüknalbant, 2017: 21). Dış ticaret hadleri, dış ticarete kar veya zararın satılan malların fiyatındaki değişime veya satın alınan malın fiyatındaki değişime bağlıdır. Böylelikle temel alınan yıla göre, ülkedeki ihraç mallarının fiyatları artmış ve ithal mallarının fiyatları düşmüşse ülke dış ticaretten kar elde edecektir. Tersisi durumunda ise ülke zarar elde edecektir.

Bir ülkenin dış ticaretine haddine bakılarak ülkenin gidişatına karar verilebilir. Ülkenin ihracat ve ithalat endekslerine bakılarak dış ticaret hadleri karşılaştırılabilir. Bu nedenle ülkeler arasında ticari ilişkileri en iyi dış ticaret hadleri açıklamaktadır. Dış ticaret hadlerindeki artış; ihracat fiyatlarındaki artışın ithalat fiyatlarındaki artıştan fazla olması halinde, uluslararası piyasalarda satın

alma gücünü artırmaktadır. Buna bağlı olarak reel milli gelirdeki artış üretimde artışı sağlayacaktır. Böylece ülke ekonomisinin işleyişi kolaylaşacaktır. Ters durumda dış ticaret hadlerinin düşmesi; ithalat fiyatlarındaki artış ve ihracat fiyatlarındaki düşüşle ülke ekonomisindeki reel gelir azalacak, üretimin ve ülke ekonomisinin kalkınmasının yavaşlaması beklenecektir (Gökalp, 2000: 50).

Cari işlemler dengesindeki olumlu ve olumsuz etkiler dış ticaret hadlerine bağlanmaktadır. Dış ticaret hadlerindeki bozulmalar ülkenin dış açık sorununu doğurmaktadır. Dolayısıyla dış ticaretten kazanç sağlayan ülke dış ticaret hadlerinde iyileşme sağlayacağı için cari işlemler dengesindeki iyileşmenin de bir göstergesidir. Dış ticaret hadleri ulusal gelir ve toplam harcamalar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Oktar ve Dalyancı, 2012: 1).

1.7.2. Döviz Kuru

Cari işlemlerde denge konusunda döviz kuru önemli bir etkiye sahiptir. Bir ekonomide döviz kurunun tespiti ve rezerv oranı belirlenmesi o ülkenin uluslararası rekabet gücünü belirleyen etkenler arasındadır. Böylelikle döviz kurunda ve rezervlerindeki değişim, uluslararası rekabet gücüne bağlı olarak ithal ikameci endüstriler ve ekonomik faaliyet gösteren sektörlerin kurulmasına katkıda bulunur (Ciğerlioğlu, 2007: 26). Kur politikasının ülke ekonomilerinde en çok tercih edilen politika olmasının nedeni olarak göreceli fiyatların ve maliyet avantajlarından doğan sorunlar kadar karmaşık bir yapıya sahip olmamasındandır.

Reel efektif kurlarda, döviz sepetinin gerçek değerini bulabilmek için zamanla değişen ulusal paradan enflasyon etkisi arındırılmıştır. Reel efektif kur, nominal efektif kurunun enflasyon etkilerinden arındırılmış halidir. Dolayısıyla ulusal paranın dış satın alma gücünü göstermek için efektif kura bakmak yeterli olacaktır (Seyidoğlu, 2015: 383).

$R = E * (1 + \pi_i) (1 + \pi_d)$ (1) döviz kuru formülüdür. E: Döviz Kurunu, (π_i): İç Enflasyonu, (π_d): Dış Enflasyonu ifade etmektedir. Reel döviz kurunun azalması, iç enflasyonun dış enflasyondan büyük olmasıyla gerçekleşir ($\pi_i > \pi_d$). Böylece ulusal paranın değerlendirilmesi sağlanacaktır. Reel döviz kuru dış ticareti etkilediği için azalması halinde ulusal para değerlendirilecek, rekabet gücü azalacağından dolayı ihracat caydırıcı ithalat özendirici etkiye neden olacaktır (Ciğerlioğlu, 2007: 26).

1.7.3. Maliye Politikaları

Para ve maliye politikaları, ekonomide büyüme, kalkınma, istikrar ve gelir hedeflerine ulaşmayı sağlayan politika araçlarıdır. Maliye politikası, hükümetin vergi, kamu harcamaları, bütçe, borçlanma ve borç yönetimini sağlayan mali araçlarla ekonomi üzerinde etki yaratmasıdır. Para politikası ise para arzı, faiz oranları ve döviz kuru gibi ekonomide değişik kesimlere etki yaratan politika aracıdır. Merkez bankası tarafından bağımsız olarak yürütülmektedir (Ciğerlioğlu, 2007: 27). Ekonomide meydana gelen bütçe açıkları ve dalgalanmalar maliye politikaları araçlarıyla giderilmektedir. Ekonomide tam istihdama gelmek ve dalgalanmaları gidermek için maliye politikaları araçları kullanılmaktadır.

Genişleyici para ve maliye politikaları mali genişlemeye neden olacağından dolayı kamu borçlanmalarından kaynaklı faiz oranlarını artıracaktır. Faiz oranlarındaki artış yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlayacak böylelikle ülkeye giren yabancı sermaye karşısında, ulusal paranın değerlenmesi yoluyla ithalat artırıcı yol izlenecektir. İthalatın artmasıyla dış ticaret dengesizliği ve cari açık meydana gelecektir (Karagöl ve Erdoğan, 2016: 31). Genişleyici politika, ithalat eğimiyle beraber cari açığa neden olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER HESABI İLE TİP VE ECZACILIK ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİ

2.1. TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER HESABININ TARİHSEL GELİŞİMİ

24 Ocak 1980 yılında Ekonomik İstikrar Programına geçiş sağlanarak, sabit kur sisteminden sonra serbest kur sistemi uygulanmaya geçilmiş ve böylece yeni bir döneme girilmiştir (Taş, 2001: 91). Cari işlemler dengesinde tüm dönemlerde olduğu gibi kriz dönemleri sonunda büyük sıçrama görülmekte ve bu sıçramalar cari işlemler dengesinde dengesizliğe yol açmaktadır. Sadece ülke geneliyle sınırlı kalmayıp ülke dışı nedenlerden de etkilenmektedir.

Türkiye ekonomisinde cari işlemler dengesi dönemler halinde açıklanmıştır. Bu dönemler aşağıdaki gibi sıralanmıştır;

- 1923-1929: Dışa Açık Liberal Dönem,
- 1930-1939: Himayeci, Devletçi Endüstrileşme,
- 1940-1945: Savaş Etkisinde Ekonomik Büyüme,
- 1946-1961: Dışa Açık Ekonomiye Geçme Süreci,
- 1961-1979: İthal İkameci Endüstrileşme,
- 1980-1988: İhracata Dayalı Endüstrileşme,
- 1989-2000: Tam Serbestleşme,
- 2000 Sonrası Dönem (Çekim, 2009: 66).

2.1.1. 1980 Öncesi

Türkiye’de Cumhuriyeti’nin kuruluşu olan 1923 yılından 1930 yılına kadar geçen süreçte bağımsız bir dış ticaret politikasına sahip olunmamasından ötürü dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir (Saatçioğlu, 2001: 55). Türkiye ekonomisinin cari işlemler dengesinin geneli, sürekli açıklar veren haldedir. Mal dengesinde yüksek oranda açıklar cari işlemler hesabını olumsuz etkilemektedir.

Cumhuriyetin ilanından Büyük Buhran dönemine kadar olan süreçte Türkiye ekonomisinde liberal ekonomi modeli uygulanmıştır (Kayra, 2015: 17). I.Dünya Savaşı sonrasında 1930'lı yıllara kadar, uygulanan serbest kur politikası ekonomiyi zarara uğratmıştır. Ülkede sermaye hareketlerinde kısıtlaması yapılmış, bunun sonucunda ise finansmanını sağlayamama durumuna gelmiştir.1940'lardan sonra İkinci Dünya Savaşıyla beraber gelişmekte olan ülkeler ekonomilerini iyileştirmek için daha fazla finansmana ihtiyaç duymuşlardır (Ay vd., 2007: 602). Dolayısıyla 1930'lu yıllarda uygulanan dış ticaret politikalarının ilk hedefi dış ticaret açığını finanse etmek veya tamamen kapatmaktır.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan sonra ödemeler dengesine ilişkin tablolar ilk defa 1926 yılında düzenlenmiştir. Tabloda ülkenin ihracat ve ithalat kalemleri ayrıntılı şekilde işlenmiş, bunların dışındaki kalemler ayrıntılı şekilde işlenmediğinden tablodaki dengesizliklerin kaynakları çözülememiştir (Saatçioğlu, 2001: 55). Cari açığın kapatılması ve finansman sağlanması için uygulanan politikalar ülke ekonomisi için oldukça önemlidir. Çünkü ekonomide uygulanan politikalar, ekonomiyi iyileştirici etkiye sahiptir.

1930-1946 yılları arasında (1938 yılı hariç), ülkede uygulanan sıkı döviz kontrolleri ve alınan tedbirler sayesinde ödemeler dengesi fazla vermiştir. 1946 yılında devalüasyon yapılması ve başka uygulamaların sonucunda ödemeler dengesi açık vermeye başlamıştır (1949 yılı hariç). Ödemeler dengesindeki dengesizlikler ekonomi için önemli bir sorun teşkil etmeye başlamış ve alınan tedbirler yetersiz kalmıştır (Ayhan, 2019: 59). II. Dünya Savaşının ardından gelişmekte olan ülkeler, ekonomilerinin kalkınması için çok fazla iktisadi finansmana ihtiyaç duymuştur (Ay vd., 2007: 602). 1950 yılına gelindiği zaman Türkiye ekonomisi küresel boyutta toparlanmaya girmiştir. Bu dönemde Türkiye'de maddi ve beşerî kıtlık söz konusudur.1950'li yıllardan sonra sanayileşmeye plansız bir şekilde girilmiştir (Kayra, 2015: 333). Cari açığının kapatılması için finansman kaynağının elde edilmesi en önemli husustur.

1950'den önceki yıllarda cari işlemler dengesi belli yıllar hariç her yıl fazla vermiştir (Görgün, 1973: 362). Cari işlemler açığı krizlerden önce büyük

sıçramalarda bulunmuştur. Bu sıçramalarının yalnızca ülke genelindeki nedenlere bağlanmayıp ülke dışı nedenlerden oluştuğu da söylenebilir.

1954-1961 yılları arasında uygulanmakta olan serbest dış ticaret politikalarından vazgeçilmiştir. İhracat mallarına yönelik talebin azalması nedeniyle ithalata büyük ölçüde kısıtlamalar getirilmiştir. Savaş sonrası dönemde dış ticarete denge sağlanamaması nedeniyle kontrollü politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Tüketim malı ithalatını azaltmak için, devlet destekli yatırımlar ve ithal ikameci politikalar uygulanmıştır (Çekim, 2009: 72).

Tablo 3. Türkiye’de 1950-1960 Yılları Arası Cari Açık ve Dış Ticaret Açığı (Milyon ABD Doları)

Yıllar	Cari Açık	Dış Ticaret Açığı
1950	54	22,3
1951	94	88
1952	198	193
1953	164	136,4
1954	177	143,5
1955	177	184,3
1956	75	102,3
1957	64	51,9
1958	64	67,8
1959	145	116,2
1960	139	139

Kaynak: Görgün, 1973: 364

1950-1960 yılları arasında dış ticarete ve cari işlemlerdeki açıklar, ihracatın ithalatı karşılayamamasından dolayı gerçekleşmiştir. İhracat ve ithalattaki değişimler cari işlemler dengesinde meydana gelen dengesizlikleri açıklamaktadır. Ödemeler dengesine ayrıntılı bir şekilde işlenmeyen kalemlerden de kaynaklanmaktadır. 1950 yılında ithalat oranındaki artış karşısında ihracattaki oranındaki artış daha fazla olduğundan dolayı dış ticaret ve cari açık devamlı artış göstermiştir. 1952 yılında 198 milyon olan cari işlemler açığı sonraki yıllarda düşmeye başlamıştır (Görgün, 1973: 363). 1954-1958 yılları arasında yaşadığı buhran ve krizlerin getirdiği dış açıklar karşısında, ithal ikameci endüstrileşme dönemi için hazırlıklara başlanmıştır.

Fakat 1958 yılında istikrarlı programa geçişle beraber, dış ticarete açıklar tekrar yükselmeye başlamıştır. 1962 yılında planlı döneme geçiş yapılmıştır.

Ancak 1952 yılında 198 milyon dolar olan cari açık, 1962 yılında 242 milyon dolara yükselmiştir (Görgün, 1973: 364).

1962-1976 yılları arasında ithal ikameci sanayi politikaları uygulanmaya başladığından dolayı, bu dönem 1930-1939 yılları gibi endüstrileşmenin en hızlı yaşandığı ikinci dönem olmuştur (Eşiyok, 2006: 15).

Petrol İhraç Eden Ülkelerin (OPEC) 1973 yılında petrol fiyatlarına getirdikleri arz kesintileri uluslararası ekonomilerde daralmaya neden olmuştur. 1974 yılındaki Petrol kriziyle, Türkiye dışarıdan borçlanarak endüstrileşmeye devam etmiştir. Fakat 1977 yılına gelindiğinde Türkiye'ye dışarıdan kredi olanağı sağlanamamaya başlanmış ve devalüasyon yapılmıştır. 1977 yılında Cumhuriyet tarihinde en büyük açıklar meydana gelmiştir. 1977 yılındaki bu dönemin geçmesi için 1978-1979 yıllarında istikrar politikası uygulanmaya başlamıştır (Ayhan, 2019: 63). 1980 yılına Türkiye ekonomisi yüksek enflasyon, işsizlik, üretim kapasitesi düşüklüğü ve döviz darboğazı gibi sorunlarla giriş yapmıştır (Parasız, 1998: 153). Türkiye ekonomisi 1980 yılında serbest dış ticarete geçmekle beraber küreselleşme akımına da dâhil olmuştur. Küreselleşmeyle döviz kurundaki dalgalanma cari açığın ekonomideki performansını değerlendirmede önem arz etmektedir (Kaya, 2016: 55).

2.1.2. 1980-1990 Dönemi

1945 yılından sonraki dönemde başlayan ekonomideki olumlu gelişmeler 1970 yılının ortalarında son bulmuştur. Bu yıllarda meydana gelen krizler nedeniyle arz yönlü düzenleme paketleri uygulanmaya başlamıştır (Eşiyok, 2006: 17). 1980'li yıllara gelindiğinde dünyada birçok ülke devletçilik anlayışından uzaklaşmış ve kamusal faaliyetlerde özelleştirilmeye geçilmiştir. Böylece devletin ekonomiye müdahalesi azalmış, piyasanın kendi kendisini düzenleyeceği düşüncesiyle tamamen serbestleşme yoluna girmiştir. Liberalleşme ile ekonomide dışa yönelme, kısıtlamalar ve denetimlerin azalmasıyla tamamen serbestleşmeye başlanmıştır (Güçlü ve Ak, 2001: 912).

1980 sonrasına Türkiye ekonomisi piyasa ekonomisi uygulamalarıyla devam etmiştir (Kayra, 2015: 17). 24 Ocak 1980 kararlarıyla İstikrarlı Ekonomiye geçiş yapılmıştır. Geçilen politikayla, tüm koruma araçlarının kaldırılmasının yanında keskin değişimler bulunmaktadır (Kayra, 2015: 33).

Tablo 4. Türkiye’de 1980-1990 Yılları Arası İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (Milyar ABD Doları)

Yıllar	İthalat	İhracat	Karşılama Oranı %
1980	7,91	2,91	36,7
1981	8,93	4,70	52,6
1982	8,84	5,74	64,9
1983	9,23	5,73	62,1
1984	10,75	7,13	66,3
1985	11,34	7,95	70,1
1986	14,15	7,45	67,1
1987	14,35	10,19	71,9
1988	14,33	11,66	81,9
1989	14,33	11,62	73,6
1990	22,30	12,96	58,1

Kaynak: Güçlü ve Ak, 2001: 918

1980-1990 yılları arasında ihracat ve ithalat hızlı bir şekilde artmıştır. 1980 yılında 2,91 milyar dolar olan ihracat 1990 yılında 12,96 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalat değeri 7,91 milyar dolardan 22,30 milyar dolara yükselmiştir. 1980’de ihracatın ithalatı karşılama oranı %36,7 iken 1988’a geldiği zaman en yüksek karşılama oranına ulaşmıştır.

1980-1985 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek artmıştır. 1988 yılına kadar ihracattaki artış giderek yavaşlamıştır. İhracat artışındaki yavaşlamanın nedeni, mali teşviklerin olamaması ve sabit sermaye yatırımların artmamasıdır (Güçlü ve Ak, 2001: 918). 1980 yılından sonra ithalat rakamlarının hızla arttığı görülmektedir. Fakat 1980’li yılların sonlarında ithalat rakamlarındaki artış hızının yavaşladığı görülmektedir. 1980-1990 yılları arasında dış ticaretteki gelişmelerden dolayı dış ticaret dengesinde olumlu bir tablo sergilenmiştir.

1980 yılında Türkiye’de dışa açılma hız kazanmıştır. Serbestleşmeyle beraber tüketim mallarının ithalatı serbestleştiği için ithalat artmıştır. Bu durum da dış ticaret açığı sorununu beraberinde getirmiştir. İhracat hacminin artmasının bazı nedenleri vardır. Bu nedenler; teknoloji transferleri hız kazanması, ihraç edilen ürün çeşitliliği artması ve yeni pazarlara açılmasıdır. Fakat 1980 sonrası dönemde artan ihracat hacmi ithalat hacminin gerisinde kalmıştır. Bu nedenle dış ticaret dengesi bir türlü sağlanamamıştır (Ayhan, 2019: 69).

Tablo 5. 1980-1989 Yılları Arası Cari İşlemler Dengesi (Milyar ABD Doları)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Cari İşlemler Hesabı	-3,40	-1,93	-0,95	-1,92	-1,43	-1,01	-1,46	-0,80	1,59	0,93
İhracat	2,91	4,70	5,89	5,90	7,13	7,95	7,45	10,19	11,66	11,62
İthalat	7,51	8,56	8,51	8,89	10,04	10,93	10,47	13,39	13,47	15,82
Mal Dengesi	-4,60	-3,86	-2,62	-2,99	-2,91	-2,97	-3,01	-3,20	-1,81	-4,19
Hizmet Dengesi Gelir	0,76	1,31	1,92	1,96	2,47	3,16	3,12	3,94	5,91	6,56
Hizmet Dengesi Gider	0,56	0,46	1,03	1,16	1,48	1,56	1,53	1,78	2,08	2,54
Mal ve Hizmet Dengesi	-4,41	-3,01	-1,73	-2,19	-1,92	-1,37	-1,42	1,04	-2,02	-0,16
Gelir Dengesi Gelir	0	0	0,11	0,81	0,14	0,29	0,34	0,38	0,37	0,68
Gelir Dengesi Gider	1,16	1,47	1,60	1,56	1,64	1,85	2,21	2,46	2,88	3,01
Mal Hizmet ve Gelir Dengesi	-5,57	-4,49	-3,22	-3,68	3,42	-2,92	-3,30	-3,12	-0,49	-2,48
Cari Transferler	2,17	2,55	2,27	1,76	1,98	1,91	1,84	2,32	2,08	3,42

Kaynak: Ayhan, 2019: 75

1980 sonrası ihracata yönelik sanayileşme stratejileri dış ticaretin önemli bir belirleyicisi olmuştur. Sanayileşme stratejileriyle dışa açılma çabaları, dış ticarete ihracatta olumlu sonuçlara yol açmıştır. 1980-1989 yılları ihracat rakamlarında belli oranda artış görülmektedir. 1980-1989 yılları arasında dış ticaretin hareketlenmesiyle ihracat ve ithalat hızlı bir şekilde artmıştır. 1985 yılında turizme yapılan yatırımlar sonucunda cari işlemler dengesinde pozitif bir etki yaratmıştır. 1986 yılında dünya petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle cari işlemler dengesinde negatif etki yaratmıştır. 1980 yılında 2,91 milyar dolar olan ihracat 1989 yılına gelindiğinde 11,62 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemlerdeki ithalat rakamı 7,51 milyardan 15,82 milyar dolara ulaşmıştır.

Türkiye’de cari işlemler dengesine bakıldığında 1984-1988 yılları aynı seviyelerde ilerlerken, 1989 yılı hariç cari denge birbirine benzer seviyelerde açık vermiştir. 1980 yılında ihracata dayalı politikaya geçişle beraber ihracata önemli bir artış gözlemlenmiştir. Bu durum hizmetler dengesi ve cari transferler açığında olumlu bir etki yaratmış olsa da cari işlemlerdeki açığı giderici etkisi olmamıştır.

2.1.3. 1990-2000 Dönemi

Türkiye ekonomisi 1980’li yıllardan sonra yeni bir ekonomik döneme başlamıştır. Cari işlemler dengesi bakımından incelendiğinde, dış ticarette serbestleşme, yatırım teşvikleri, ihracatın artması için teşvikler, faizlerin serbestleşmesi ve döviz alım-satımı üzerindeki baskıcı kontrollerin kaldırılmasıyla yeni döneme girilmiştir (Tay, 2007: 56). 1990’lı yıllara gelindiği zaman, kısa vadeli borçların ödenememesi halinde kriz alt yapısını oluşturulan bir dönem olmuştur. Ücretlere yapılan zamlar, tüketim harcamalarındaki artış ve ithalatın artması dönemin krize yol açacağını belirtmektedir (Parasız, 1998: 174).

1989’da meydana gelen kriz 1994 yılına kadar GSMH’de oluşan ciddi sorunları ortaya çıkarmıştır. Kriz döneminde ülkede, cari açığın artmasına, büyüme oranının yüksek oranda düşmesine, enflasyona ve çoğalan kamu borçlarına sebep olmuştur (Alpak, 1993: 296). 1990’larda ihracatın gelişiminin gerilemesi, enflasyonun artması ve siyasal ekonomik olgunun ortadan kalkması yatırımların olumsuz etkilenmesine neden olmuş ve bu durum ülke ekonomisinde büyük sıkıntılara yol açmıştır. Cari işlemler açığının artmasına ihracat pazarlarındaki durgunluk ve ithalatı oranlarındaki artış neden olmuştur.

İthal ikameci sanayileşme politikasının terk edilip, dış ticaretin serbest bırakıldığı döneme geçişin olması 1988 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. 1989’dan 1994 yılına kadar olan süreçte finansal serbestleşme dönemine geçilmiş ve bu aralık yeni dönem ekonomisi olarak açıklanmıştır (Murat, 2006: 38).

1996 yılında Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği’yle oluşturulan dış ticaretteki korumacı politikaların azalması, ihracattaki durgunluk ve ithalattaki artış dış dengeyi olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla dış ticaretteki açığın artması, mal ticaretindeki ithalatın ihracatı karşılayamamasından kaynaklanmıştır (Parasız, 1998: 422). Cari açığın sermaye girişleri ve görünmeyen kalemlerden elde edilen gelirlerle finanse edilmesi sağlanmıştır.

Tablo 6. 1991- 2000 Yılları Arası Cari işlemler Dengesi (Milyar ABD Doları)

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Cari İşlemler Hesabı	0,20	-0,97	-6,43	2,63	-2,33	-2,43	-2,63	2,00	-0,92	-9,92
İhracat	13,59	14,71	15,34	18,10	21,63	32,06	32,11	30,85	29,13	30,92
İthalat	20,88	22,79	29,42	22,27	34,78	42,33	47,15	44,77	38,80	52,88
Mal Dengesi	-7,29	-8,07	-14,08	-4,16	-14,15	-10,26	-15,04	-13,92	-9,66	-21,95
Hizmet Dengesi Gelir	8,44	9,56	10,91	11,07	14,94	13,05	19,24	23,07	16,26	19,36
Hizmet Dengesi Gider	3,28	3,75	4,17	4,02	5,32	6,40	8,33	9,66	8,86	8,08
Mal ve Hizmet Dengesi	-2,12	-2,26	-7,34	-2,88	-3,53	-3,60	-4,13	-0,50	-2,26	-10,68
Gelir Dengesi Gelir	0,93	1,01	1,13	0,89	1,48	1,57	1,90	2,48	2,35	2,83
Gelir Dengesi Gider	3,59	3,63	3,88	4,15	4,69	4,50	4,91	5,46	5,88	6,83
Mal Hizmet ve Gelir Dengesi	-4,78	-4,89	-10,08	-0,38	-6,73	-6,53	-7,14	-3,50	-5,80	-14,68
Cari Transferler	5,03	3,92	3,65	3,01	4,39	4,09	4,51	5,50	4,88	4,76

Kaynak: Ayhan, 2019: 83

1991- 2000 yılları arasındaki cari işlemler dengesi hesap kalemlerine bakıldığında ihracatta artışlar görülse de yine ithalatın gerisinde kalmıştır. 1994 krizi ve 5 Nisan kararlarından sonra ihracatta büyük oranda artışlar meydana gelmiştir. 2000 yılı ithalatındaki artış diğer yıllara oranla daha fazladır. Mal dengesinde yıllara göre artan ve azalan açıklar meydana gelmiştir. Mal ve hizmetler dengesine bakılırsa en fazla 2000 yılında açık verilmiştir. Çünkü 2000 yılında en yüksek ithalat düzeyi görülmüştür. 1998 yılında dış ticarete olumlu bir gelişme görülmüştür. Sonraki dönemde krizin etkisiyle cari işlemler açığında büyük bir tırmanış olduğu görülmektedir. Dış ticaret dengesinde 1990-1998

aralarında açık büyümektedir ve ülke ekonomisi için büyük bir sorun teşkil etmektedir (5 Nisan kararlarının alınmasıyla 1994 yılı hariç) (Ayhan, 2019: 75).

2.1.4. 2000 Sonrası Dönem

1990 'lı yılların ardından 2000'li yıllara sorunlu bir ekonomiyle girilmiştir. Borç stokundaki yükseklik ve enflasyonda artış ekonomide kırılgan bir döneme geçişe neden olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye ekonomisindeki istikrarsız yapının devam etmesi ve dış ekonomilere olan borç yükünün bir hayli büyük olmasından dolayı ekonomide yeniden kriz ortamı oluşması mümkün hale gelmiştir. Türkiye'nin önceki dönemlerdeki sorunlarını çözmemiş olması mali olarak yetersiz bir ekonomiye sahip olmasından kaynaklanmıştır. Çözüm olarak enflasyonu düşürmek ve ekonomik büyümeyi sağlamak için yeni bir politika uygulamasına gidilmesi gerektiği öngörülmüştür (Güçlü ve Ak, 2001: 918). Bu gelişmelerle birlikte kırılgan bir dönemin giderilmesi için, Türkiye 14 Nisan 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) adında IMF ile yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bu programa geçiş ile ülkede yapısal reformlar ve iktisadi istikrar için IMF'den mali destek alınmıştır (Paya, 2013: 538). Bu program Türkiye ekonomisi ve bankacılık sektöründe meydana gelen 2001 krizin etkilerinden kurtulmak için uygulanan bir programdır. Amacı ekonomide istikrarın sağlanması için ekonomik alt yapıya yeni düzenlemeler getirmektir.

2000'li yıllarda uygulamaya geçilen Enflasyon Düşürme Programı (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı) ile dövizdeki kur riskini önlemek için döviz kurlarını önceden belirlenmesi sağlanarak nominal faiz oranının düşüşü sağlanacaktır (Ayhan, 2019: 84).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı üç temel unsur üzerine kurulmuştur. Birincisi, sıkı bir maliye politikası uygulayarak faiz dışı fazlanın artırılması ve yeni düzenlemelerle özelleştirilmenin hız kazanması öngörülmüştür. İkinci olarak, enflasyon düşürmek için uyumlu gelirler politikası uygulamak istenmiştir. Üçüncüsü ise, dövizdeki kur riskini önlemek için kur ve para politikası uygulamaktır. Bu politikalar IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenmiştir. Döviz kuruna dayalı enflasyon düşürme programıyla, enflasyonda düşüşün sağlanması için temel kaynağın kamu kesimi olduğu belirlenmiştir. Programda eksik olan konular üzerine tedbirler alınmaya çalışılmış, kamu harcamalarını

kırsarak vergideki gelirlerin artması üzerine durulmuştur. Programın uygulamaya başlanmasıyla iç talepte artış meydana gelmiş ve ekonomide hareketli bir sürece girilmiştir. Sonrasında fiyat artışlarına bağlı olarak ulusal para değeri kazanmaya başlamıştır. Ulusal paranın değeri kazanmasıyla ithalat artarken ihracatta durgunluk meydana gelmiş ve bunun sonucunda dış ticaret dengesinde bozulma kaçınılmaz olmuştur (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 145). 2001 krizi Türkiye’de Cumhuriyetin kurulmasından sonraki dönemde yaşanan en büyük kriz olmuştur. Ekonomide %9,4’lük küçülme ile 2. Dünya Savaşı sonrasındaki en büyük küçülme yaşanmıştır (Karluk, 2003: 479).

Tablo 7. 2001-2009 Yılları Arası Cari İşlemler Dengesi (Milyar ABD Doları)

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Cari İşlemler Hesabı	3,76	-0,62	-7,55	-14,20	-20,98	-31,16	-36,95	-39,42	-11,35
İhracat	34,81	40,70	52,47	68,83	78,51	93,77	115,38	140,91	109,73
İthalat	38,09	47,10	65,88	91,27	111,44	134,67	162,21	193,82	134,49
Mal Dengesi	-3,28	-6,40	-13,41	-22,44	-32,93	-40,89	-46,83	-52,92	-24,76
Hizmet Dengesi Gelir	15,12	14,04	17,97	23,06	27,81	26,03	29,90	36,94	35,62
Hizmet Dengesi Gider	6,06	6,14	7,57	10,33	11,94	12,13	15,82	18,13	16,89
Mal Hizmet Dengesi	5,77	1,49	-3,02	-9,70	-17,06	-26,99	-32,74	-34,01	-6,03
Gelir Dengesi Gelir	2,75	2,48	2,25	2,65	4,12	5,10	7,27	7,67	5,83
Gelir Dengesi Gider	7,75	7,04	7,80	8,26	9,49	11,09	13,55	15,27	13,49
Mal Hizmet Gelir Dengesi	0,77	-3,06	-8,57	-15,31	-22,43	-32,98	-39,02	-41,61	-13,69
Cari Transferler	2,98	2,43	1,02	1,11	1,45	1,81	2,07	2,18	2,33

Kaynak: Ayhan, 2019: 100

Türkiye ekonomisinde 2001 krizinin ardından ciddi bir daralma yaşanmıştır. Mayıs 2001’de IMF’in de desteğiyle uygulanmaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programıyla beraber büyüme enflasyon ve faiz oranlarında açısından olumlu cari açık ve istihdam açısından olumsuz bir program olmuştur (Tunalı, 2008: 170).

2001 yılında 3,76 milyar dolar cari fazla verilmiştir. 2002 yılında 0,62 milyar dolar civarındaki cari açık, 2000-2003 yılları arasında mal dengesi düşük ölçüde açıklar vermiştir. 2004 yılında ithalatla ciddi oranda yükselişe geçiş ve mal dengesinde yüksek bir gerileme görülmektedir. Cari işlemler dengesindeki bu açığın, hizmetler ve cari transferler tarafından giderilmesi yetersiz kalmıştır.

2005 yılından itibaren cari işlemler dengesi açığındaki yükselişler, net enerji ithalatındaki artışlarla beraber hizmetler dengesi gelirindeki azalışın da etkili olduğu görülmektedir (Paya, 2013: 539). 2005 yılında ihracat rakamı önceki yıllara göre artmasına rağmen ithalat rakamlarındaki artış cari açığı etkilemiştir ve cari açık 2005 yılında 20,68 milyar dolar olarak hesaplanmıştır.

Cari açığın yükselmesindeki en belirgin faktör, ithalatın ihracata oranla daha yüksek olmasıdır. İthalattaki rakamların bu kadar yüksek olmasının nedeni enerji fiyatlarındaki yüksekliğe bağlıdır (Buluş, 2009: 133).

İthalat oranlarının ihracat oranlarından daha yüksek olması döviz kurunda oluşan farklılıklardan meydana gelmektedir. Bu dönemlerde TL politikasıyla beraber ihracat yavaşlamış ve ithal mallara yönelmeye başlanmıştır (Küçüksucu, 2012: 96).

2006-2007 yıllarında ihracat artışı, ithalat artışı ve cari açıkta büyüme görülmektedir. İthalatın ihracattan hızlı artmasının nedeni, fiyat artışları ile ithal ara mala olan talepteki artış diyebiliriz. 2008 yılında meydana gelen küresel kriz, ülkelerin ekonomilerinde büyük değişikliğe neden olduğu gibi Türkiye’de ekonomik olarak büyük bir değişime girilmiştir. Cari açık 39,42 milyar dolara ulaşmıştır. Ülke ekonomisi önemli derecede daralmaya girmiştir.

Türkiye 2008’de yaşanan küresel krizden etkilenen ülkeler arasında yer almıştır. En büyük etkileri ülkede, dış ticarete ve kredilerde meydana gelmiştir (Paksoy ve Yöntem, 2014: 133).

2008’ de yaşanan kriz sonucunda dış ticaret rakamlarında önemli derecede düşüşler yaşanmıştır. İhracat 140,91 milyar dolardan 2009 yılında 109,73 milyar dolara düştüğü görülmektedir. Bu durum uluslar arası piyasalarda meydana gelen talep daralmalarıyla açıklanmaktadır.

Tablo 8. 2010-2018 Yılları Arası Cari İşlemler Dengesi (Milyon ABD Doları)

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Cari İşlemler Hesabı	-44,61	-74,40	-47,96	-63,64	-43,61	-32,14	-33,14	-42,34	-27,25
İhracat	20,99	142,39	161,94	161,79	168,93	151,97	150,16	166,16	174,60
İthalat	77,37	231,55	227,31	241,71	232,52	200,10	191,05	225,11	216,41
Mal Dengesi	-56,32	-89,16	-65,36	-79,92	-63,59	-48,13	-40,89	-58,95	-41,81
Hizmet Dengesi Gelir	36,19	40,85	43,22	47,67	51,75	46,63	37,39	43,67	48,64
Hizmet Dengesi Gider	19,44	20,56	20,68	24,05	25,07	22,40	22,13	23,73	23,10
Mal ve Hizmet Dengesi	-39,57	-68,87	-42,83	-56,30	-36,92	-23,90	-25,63	-39,02	-16,24
Gelir Dengesi Gelir	5,19	4,62	5,76	5,29	4,91	4,50	5,36	4,96	6,13
Gelir Dengesi Gider	11,71	11,87	12,35	13,91	13,11	14,19	14,55	16,00	17,99
Mal Hizmet ve Gelir Dengesi	-46,09	-76,12	-49,41	-64,92	-45,12	-33,59	-34,81	-50,06	-28,11
Cari Transferler	1,47	1,72	1,45	1,28	1,51	1,44	5,67	2,71	0,85

Kaynak: Ayhan, 2019: 103

2011 yılında cari açık 74,40 milyar dolar olarak diğer yıllara göre rekor seviyeye ulaşmıştır. 2015 yılında 32,14 milyar dolar olan açık bu yıldan sonra düşmeye başlamıştır. 2011-2013 yılları arasında diğer yıllara oranla daha yüksek açıklar yaşandığı görülmektedir. 2014 yılına kadar gelineen dönemde 2008’de yaşanan küresel kriz etkilerinin azalmasına bağlı olarak cari işlemler dengesinde kısmi olarak bir iyileşme gözlemlenmektedir.

2014 yılında enflasyondaki yükseliş ve iç talepteki etkinin azalmasıyla cari işlemler dengesindeki açık 43,61 milyar dolara gerilemiştir. 2015 yılında enerji

fiyatlarındaki düşüşle birlikte ithalat 200,10 milyar dolara ve cari açık 32,14 milyar dolara gerilediği görülmektedir. TL 'deki değer kaybına bağlı olarak ihracat rakamlarında artış görülmemiştir. Cari açık 2009 yılından sonra en düşük seviyesine inmiştir. 2016 yılı Rusya'nın Türkiye 'ye uyguladığı ambargo sonucunda ülkeye gelen turist sayısındaki azalışa bağlı olarak ülkeye giren döviz de azalma meydana gelmiştir. Aynı yıl ihracat 150,16 milyar dolara gerilediği için cari açık 33,14 milyar dolar seviyelerine yükseltmiştir. 2011-2018 yılları arasında ithalatın ihracattan çok fazla olması sebebiyle cari açıklardaki yükselişin en önemli nedenleri arasındadır.

Tablo 9. Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi (Milyar ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %	Dış Ticaret Dengesi
2001	34,81	38,09	91,38	-3,28
2002	40,75	47,10	86,5	-6,35
2003	52,47	65,88	79,64	-13,41
2004	68,88	91,27	75,47	-22,43
2005	78,50	111,44	70,44	-32,93
2006	93,77	134,67	69,63	-40,89
2007	115,38	162,21	71,12	-46,83
2008	140,90	193,82	72,69	-52,91
2009	109,73	134,49	81,58	-24,76
2010	120,99	177,31	68,23	-56,32
2011	142,39	231,55	61,49	-89,16
2012	161,94	227,31	71,24	-65,36
2013	161,78	241,70	66,93	-79,91
2014	168,92	232,51	72,65	-63,59
2015	151,97	200,09	75,94	-48,12
2016	151,97	191,05	79,54	-40,89
2017	150,16	225,11	66,7	-58,95
2018	174,62	216,38	80,7	-41,76
2019	180,71	210,26	85,9	-29,92

Kaynak: TCMB EVDS, 2019b

Türkiye’nin 2001-2019 yılına kadar ihracatın ithalatı karşılama oranı ve dış ticaret dengesinde performansına bakıldığında zaman, 2001 yılında ihracat 34,81 milyar dolar olan ihracatı, 2019 yılında 180,71 milyar dolara yükselmiştir.

2019 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %85,9’dur. 2001-2019 yılları arasında ortalama ihracatın ithalatı karşılama oranı %75 ‘tir.

Tabloya göre ihracat rakamlarında artış görülmektedir. Fakat ithal edilen ürünler sektörel bazda ele alınırsa yüksek maliyetli sektörler olduğu için ithalat rakamları giderek artmıştır. Türkiye yüksek maliyetli sektör ürünlerini ihraç edemeyip dışa bağımlı kaldığı için dış ticaret açığı vermekte ve cari işlemler hesabı olumsuz etkilenmektedir.

Türkiye'nin son 18 yılda yürütülen dış ticaret politikaları ülkenin büyümesindeki en büyük katkıyı vermektedir. Avro/ Dolar paritesinden dolayı ihracata 4,5 milyar dolarlık negatif etki söz konusudur. İhracatın giderek artması uygulanan ticarete politikalarının ve alınan kararların ne kadar güçlendiğinin somut bir göstergesidir. Küresel talepteki yavaşlama ve artan belirsizlik küresel ekonomide olumsuz bir baskı oluşturmakta ve dünya ekonomisini olumsuz etkilemektedir. 2019 yılında ihracatı en çok artıran ilk 50 ülkenin ihracatı %2,7 azalmıştır. Türkiye'nin ihracatı %2,6 artarak ihracat artışında 7. Sıraya gelmiştir (TCMB, 2019b).

2.2. Cari İşlemler Açığı Nedenleri ve Ekonomik Etkileri

Türkiye'de cari açık, nedenleri ve ekonomik etkileri açısından bakıldığında zaman birçok unsura dayanmaktadır. Türkiye ekonomisi için önemli bir sorun teşkil eden cari işlemlerdeki açıklar ekonomiye olan etkisiyle büyük öneme sahiptir. İhracatın ithalata bağımlılığı ve finansal gelişmişlik gibi değişkenler cari açığı etkilemektedir (Bakaç, 2019: 85).

2.2.1. Dış Ticaret Açığı

Ülkelerdeki dış ticaret açığı, ülkenin yapmış olduğu ihracat ve ithalat rakamlarındaki dengeye bakılarak belirlenmektedir. Ülkenin ithalatının ihracatından büyük olması halinde dış ticareti açığı meydana gelmektedir. İhracat rakamlarının ithalat rakamlarına eşit olması halinde ülkede dış ticaretinde denge sağlanmış olacaktır. Dış ticaret açığını başka şekilde açıklamak gerekirse ülkenin yapmış olduğu ihracatın ithalatı karşılayamama durumudur. Ülkenin yurt dışına yapmış olduğu satışın yurt dışından almış olduğu satıştan az olması veya fazla olması dış ticarete dengesizliğe neden olmaktadır. Dolayısıyla ihracatın ithalattan büyük olması dış ticarete fazlayı ifade ederken, tersi durumu dış ticaret açığını ifade eder. Dış ticaretteki dengesizliği gidermek için politikalar düzenlenmekte ve

uygulanmaktadır. İhracatı artırıcı ve ithalatı caydırıcı tedbirler alarak ülke ekonomisindeki dış açığı giderici uygulamalar ve politikalar düzenlenmektedir.

Türkiye’de dış ticaret dengesinin giderek açık vermesinin en temel nedeni; mal ve hizmet ithalatının her zaman ihracattan fazla olmasıdır. Üretimde kullanılacak ara malların ithalatından dolayı fazlasıyla dışa bağımlılık durumu dış ticaretteki dengeyi bozmaktadır (Yılmaz, 2009: 72). Türkiye’de ithalatta yüksek oranlarda artış karşısında ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli düşmekte ve dış ticaretteki açığın büyümesine sebep olmaktadır. Ülkede üretim için kullanılacak ara malların ithalatı dışa bağımlılığa neden olduğu için dış ticarette açığa ve cari açığa neden olmaktadır (Teletar ve Terzi, 2009: 120-121).

Cari işlemler dengesindeki açığın en büyük nedeni dış ticaret açığıdır. Dış ticarete mal ithalatı ve mal ihracatı kapsayan bir kavram olmasından dolayı görünür ticaret denilmektedir (Karakayalı, 2003: 435). Türkiye’nin en önemli sorunu dış ticaret açığıdır. 1980’li yıllara gelindiğinde 24 Ocak 1980 Kararlarıyla ülkede uluslararası ticarete dışa açılma meydana gelmiştir. Fakat ithalat olmak üzere birçok alanda kısıtlamaların kalkmasıyla ülkede yeniden dış ticaret açıkları meydana gelmiştir. Bu durumların etkisiyle cari işlemler hesabında açıklar kaçınılmaz olmuştur.

2.2.2. Tasarruf ve Yatırım Dengesizliği

Cari işlemlerdeki dengesizliğin bir diğer nedeni ise; yatırım ve tasarruf arasında dengesinin sağlanamamasıdır. Yurt içi yatırımlar, ülkede yeni doğal kaynakların çıkarılması (petrol, maden), yeni teknolojik gelişmelerin sağlanması ekonomik düzenlemeler, enflasyon düşürmek ve bütçe açıklarının kapatılması ekonomide yatırımların artmasını ve istikrarı sağlamaktadır. Bu yatırımların finanse edilmesi halinde ülkedeki tasarruflar yetersiz kalacağı için yurt dışı tasarruflar yoluna gidilir. Bunun sonucunda cari işlemlerdeki dengesizliğe ve açığa sebep olmaktadır. Cari işlemlerdeki açıklar ve yatırımların eksik olması büyük borç krizlerine de zemin hazırlamıştır (Telatar ve Terzi, 2009: 121).

Türkiye ve diğer ülkeler için önemli bir sorun teşkil eden konu, büyümenin temelindeki yatırımların finansmanı için gerekli olan tasarruf yetersizliğidir. Ülkede yabancı sermaye ihtiyacının doğmasına neden olmaktadır. Böylece ülkeler

arası sermaye hareketliliğinin artması en önemli neden olarak gösterilmektedir (Oktayer ve Susam, 2007: 1).

2.2.3. Enerjide Dışa Bağımlılık

Türkiye enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü ithalat yoluyla karşılamaktadır. Enerjide dışa bağımlılık, dış ticaret açığı kanalıyla cari açığı etkilemektedir. Enerji fiyatlarındaki artış, enerji ithalatı ödemesini artırdığı için cari açık içinde önemli yere sahiptir (Göçer, 2013: 217). Türkiye ekonomisinde cari açığa neden olan en önemli faktörlerden birisi de enerjide dışa olan bağımlılıktır. Üretim sürecinde temel girdi olan enerji sektöründe %70-74 oranında görülen dışa bağımlılık, dış ticaret açıkları kanalıyla cari açığı beslemektedir.

2.2.4. Reel Döviz Kuru

Döviz kuru politikaları cari işlemler hesabı ve uluslararası rekabet gücünde stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenden dolayı, döviz kurundaki hareketlilik cari işlemler dengesini etkilemektedir. Döviz kurundaki düşüş ulusal paranın değer kazanmasına neden olduğu için ithalatı artırıcı bir etkiye sahiptir. İthalatın artması ve ihracatın azalmasıyla cari açığın artmasına neden olacaktır (Yiğit ve Açıkalın, 2019: 327-328).

Tablo 10. Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Değerleri (Milyar ABD Doları)

Yıllar	Reel Döviz Kuru	İhracat	İthalat
2005	112,9	73,5	116,8
2006	111,2	85,5	139,6
2007	119,1	107,3	170,1
2008	118,4	132	201,9
2009	110,3	102,3	140,9
2010	120,7	113,9	185,5
2011	106,4	134,9	240,8
2012	109,2	152,5	236,5
2013	107,5	151,8	251,7
2014	102,3	157,6	242,2
2015	98,9	143,9	207,3
2016	98,8	142,6	198,6
2017	89,0	157	233,8
2018	77,2	167,9	233,8
2019	76,1	171,53	202,7

Kaynak: TCMB EVDS, 2020 ve TÜİK, 2020

Tablo'ya göre 2005-2008 yılları arasında reel kurda artışların gerçekleştiği görülmektedir. Reel kurdaki artışlar dış ticaretteki iyileşmeyi sağlayamamıştır. 2009 yılında reel kurdaki düşüş haliyle ihracattaki düşüşe de zemin hazırlamıştır. 2008'de meydana gelen küresel krizinde etkisi olduğu göz ardı edilemez. 2011-2019 yılları arası kurdaki ciddi düşüş ihracatı da etkilemiştir. 2019 yılında bir önceki yıla oranla ihracat %2,1 oranında artarken, ithalat bir önceki yıla oranla %9,1 oranla azalmıştır. Son yıllarda ihracatta artışlar gözlemlenmektedir. İhraç edilecek malların üretimi için kullanılacak ara malların ithalatından kaynaklı ithalat düzeyinde de artış gözlenmektedir.

2.2.5. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme bir ülkede bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerinde meydana gelen artışı ifade etmektedir. Kişi başı reel gelirdeki artış olarak ifade etmekde mümkündür. Büyümenin cari işlemler hesabıyla ilişkisi GSYH ölçümünde harcama yönteminin kullanılmasıdır. Ekonomik büyüme ile ülkenin dış ticaret açığı arasında doğru orantılı bir ilişki vardır (Yiğit ve Açıkalın, 2019: 328).

Dış talebe dayalı olan büyüme yapısının olduğu ülkelerde, yüksek büyüme hızları cari açılara yol açmazken, yurt içi talebe dayalı olan Türkiye, Yunanistan, İspanya, İtalya gibi ülkelerde büyüme hızlarındaki artış cari açığın yükselmesine neden olmaktadır (Yalçınkaya ve Temelli, 2014: 205). Tüketim harcamalarının artması ithalatı artıracığı için cari açığın yükselmesine neden olmaktadır. Cari açığındaki yükseliş ülke ekonomisini olumsuz bir şekilde etkileyecektir.

2.3. Tıp ve Eczacılık Ürünleri Sektörü

Tıp ve eczacılık ürünleri, Standart Uluslararası Ticari Sınıflandırmaya (SITC) göre kodu 54, Armonize sisteme göre 29. ve 30. fasıllarda bulunmaktadır ve sektör kapsamında yer alan ürünlere bu kodlar ile değerlendirilmektedir.

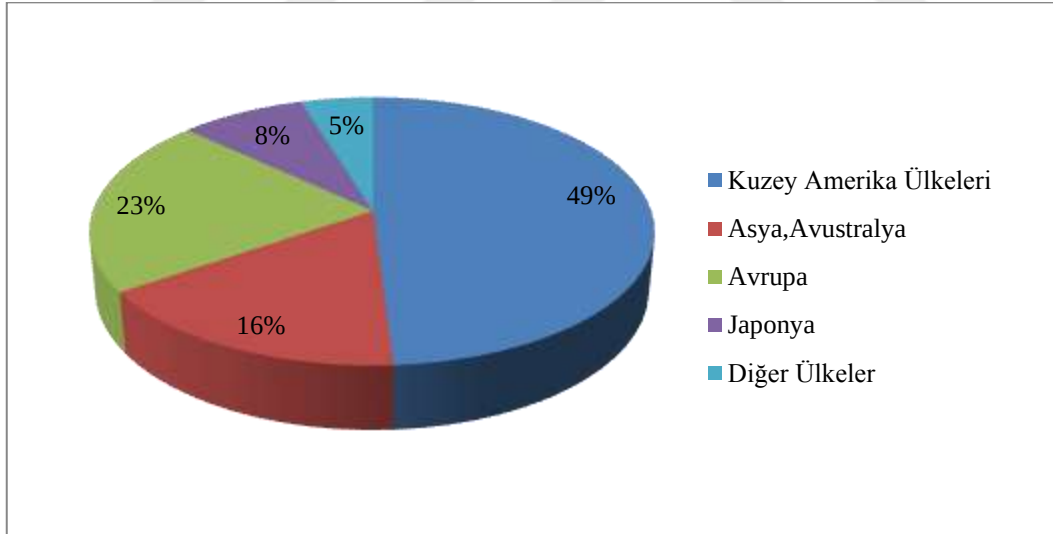
Tıp ve eczacılık sektörünün alt kalemleri olarak provitaminler, vitaminler, hormonlar ve türevleri yer almaktadır. İlaç sektörü sadece insana kullanılan malzemeler için değil beşerî hekimliğin yanında veteriner hekimlikte de tedavi edici, koruyucu ve tanı amaçlı kullanılan kimyasal maddelerin ve farmasötik teknolojiye uygun olarak üretilecek tedaviye sunan bir sanayi dalıdır. Sektör ileri teknoloji, üretim standartları ve kapasite itibarıyla oldukça gelişmiş bir sanayisine

sahiptir. İnsan yaşamını doğrudan etkileyen sağlık alanında ve tedavi edici bir hizmet olmasıyla beraber ilaç sanayi stratejik bir sektör olarak da tanımlanabilir (İEİS, 2020: 1).

2.3.1. Dünyada Tıp ve Eczacılık Ürünleri Sektörü

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ilacı; insanları hastalılardan koruma, tanı, tedavisi için birden fazla formülle ve etken maddelerin belli ölçülerle birleşmesiyle elde edilen dozaj şeklinde tanımlanmıştır (Bayraç, 2011: 4). Tüm dünyada ilaç sanayi, kimya sanayinin bir alt grubudur. Bu alanda dünyada geçmiş zamandan beri birçok gelişme meydana gelmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle, bu alandaki gelişmeler hız kazanmış ve ilerlemiştir. Gelişen teknoloji birçok ürünün elde edilmesine olanak sağlamıştır (Bilginer, 2002: 21).

İlaç sektöründeki gelişimin artması birçok olgunun değişmesine neden olmuştur. Bunlar; hastalıklarda kullanılan dozlar, demografik değişim, ortalama yaşam süresi ve sağlık hizmetlerindeki artışlardır. İlaç sanayisindeki gelişim insanların yaşamlarında olumlu bir etki yaratmakla beraber, ticarete de önemli bir yer almıştır.

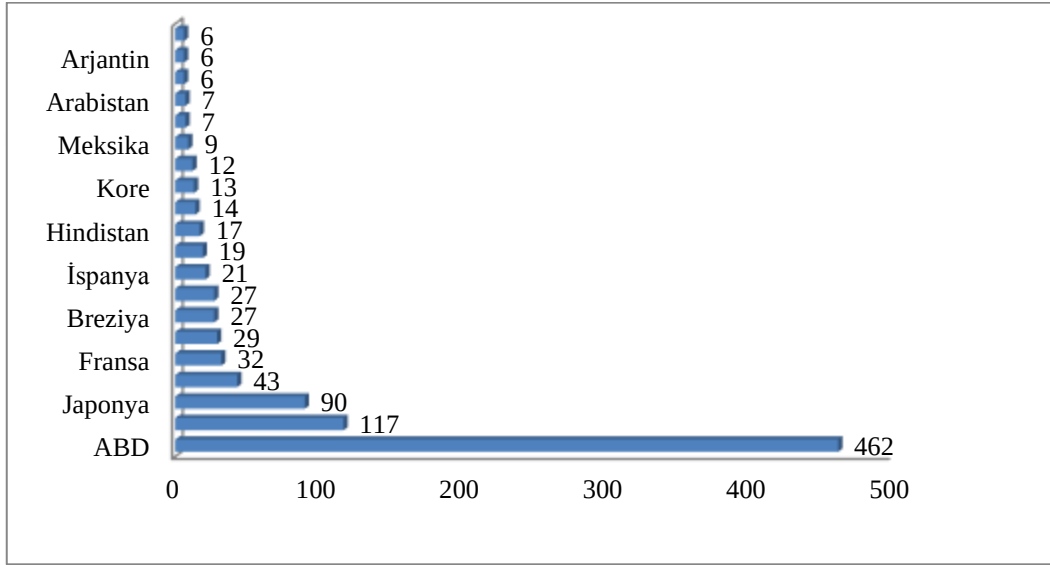
Şekil 1. Dünya İlaç Sektörü Satışlarının Bölgesel Dağılımı

Kaynak: KPMG, 2018: 5

Dünya ilaç üretiminin en yüksek paya Kuzey Amerika ülkeleri %49 ile sahip bulunmaktadır. Daha sonra sırasıyla Avrupa ülkeleri %21,50, Asya ve Avustralya bölgeleri %16,40, Japonya %8,30 ve diğer ülkeler %4,80'dir.

Gelişmekte olan ülkelerin üretimi, küçük ölçekli firmalara göre daha çok patent süresi dolmuş ürünleri kapsamaktadır.

Dünya tıp ve eczacılık ürünleri, ilaç sanayisinde en yüksek katma değer sağlayan sektörler arasındadır. Teknolojiye bağlı olarak gelişen ilaç sanayi son yıllarda hızlı bir şekilde büyüme sürecine girmiştir. Uluslararası Tıbbi İstatistikleri (IMS) verilerine göre 2018 yılında sektörde %5 büyüme sağlanmıştır. Dünyanın üçüncü büyük sektörü olan ilaç sektörü büyüme eğilimi olan sektörler arasındadır (İEİS, 2020: 2).

Şekil 2. Ükelere Göre Dünya İlaç Pazarının Büyüklüğü (Milyar ABD Doları)

Kaynak: KPMG, 2018: 5

Dünya ilaç sektörünün ülkelere göre pazar büyüklüğünde ilk 5 ülke; ABD, Çin, Japonya, Almanya ve Fransa'dır. Türkiye ilk 20 ülke içinde 16. sırada yer almaktadır. En yüksek payı olan ABD %46'lık paya sahiptir. Küresel ilaç sektörü sürekli artan taleple büyümeye devam etmektedir.

Dünyada ilaç sektörünün gelişimi dış ticaretini de etkilemiştir. Toplam ticaret hacmi 1,35 trilyon ABD doları üzerinde gerçekleşmiştir. Demografik değişim, ortalama yaşam süresindeki artış, hastalıklardaki değişimler, dünyadaki küreselleşme, sosyal devlet anlayışı ve sağlık hizmetlerine erişimlerin kolaylığı dünyada ilaç sektörünün büyümesinde önemli katkıda bulunmuşlardır (İEİS, 2019: 7). Dünya nüfusunun ve insanların yaşam standartlarının artması, yaşam koşullarının değişmesine bağlı olarak dünyada sağlık sorunlarının çeşitlenmesine

neden olmuştur. Böylece ilaç sektörü dalgalanmalar karşısında küresel anlamda önemli bir konuma sahip olmuştur.

Dünya ilaç piyasasının %95'e yakını uluslararası şirketler tarafından sağlanmaktadır. İlaç tüketiminde önde gelen ülkeler ise ABD, Avrupa Birliği ülkeleri ve Japonya olarak sıralanmaktadır (KPMG, 2018: 5). Dünyada ilaç ithalatı, 2019 yılında bir önceki yıla oranla %4,6 artış göstererek 706,7 milyar Amerikan doları değerinde gerçekleşmiştir. Gümrük Ticaret İstatistik Pozisyonu (GTİP) şeklinde tıp ve eczacılık ürünlerinin incelenmesi sonucu dünya ithalatında en önemli kalemin 3004 GTİP numaralı perakende hale getirilmiş ilaçlar olduğu görülmektedir (İEİS, 2020: 2).

Tablo 11. Dünya Tıp ve Eczacılık Ürünleri İthalatçısı Ülkeler (Milyar ABD Doları)

Ülkeler	2018	2019	Değişim %
ABD	120,23	134,95	12,24
Almanya	58,32	59,25	1,58
Belçika	42,74	48,51	13,51
Çin	29,57	35,72	20,77
Hollanda	29,86	34,43	15,33
İsviçre	31,37	32,51	3,64
İtalya	30,22	31,73	5,01
Fransa	29,37	29,06	-1,03
İngiltere	31,23	28,73	-8,01
Japonya	26,66	28,27	6,02
İspanya	16,65	16,76	0,65
Kanada	14,01	15,25	8,83
Rusya	11,09	14,69	32,44
Avusturya	10,40	10,94	5,16
Avustralya	8,82	9,11	3,25

Kaynak: İEİS, 2020

2019 yılında dünya tıp ve eczacılık ürünleri ithalatında önde gelen beş ülke sırayla ABD, Almanya, Belçika, Hollanda ve İsviçre olmuştur. Bu ülkeler kendi aralarında ithalat yaptıkları için ilk sıralarda yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkeler daha az ithalat yaptıkları için daha düşük orana sahiptir. İlk sıralarda yer alan ülkeler ilaç sektöründe gelişmiş olan ülkelerdir böylece ilaç ve ilaç hammaddesi ithalatı yapılmaktadır. 2019 yılında 134,95 milyar ABD doları ithal

ederken bir önceki yıla oranla ithalatını %12,2 arttırmıştır. Türkiye 23. sıradadır ve 2019 yılı ithalatı 5,30 milyar ABD doları olarak gerçekleştirmiştir.

2.3.2. Türkiye’de Tıp ve Eczacılık Ürünleri Sektörü

Türk ilaç sanayinin tarihsel gelişimi üç farklı dönem olarak ele alınmaktadır. Bu dönemler Cumhuriyet öncesi dönem, II. Dünya Savaşına kadar olan dönem ve II. Dünya Savaşı sonrası olan dönemler olarak ayrılmaktadır. Türkiye’de ilaç sanayi, çok fazla üretim teknolojisi gerektiren ürünlerin dışında kalan diğer ürünleri DSÖ kurallarına uygun olarak üretmektedir. İlaç sanayinin gelişmesiyle beraber Türkiye diğer ülkeler gibi DSÖ kurallarına uygun olarak üretim yapmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ilaç sanayinin için büyük bir ivme kazanmasına neden olmuş ve ilaç sanayisinin uluslararası standartlara uygun koşullarla üretim yapılması sağlanmıştır (Budak, 2010: 65-70). Teknolojik gelişmelerin uluslararası ön koşullara uygun şekilde kullanılması zorunlu bir koşuldur.

Türkiye’de ilaç sektörünün temel amacı; uluslararası ölçüde diğer ülkelerle rekabet gücüne sahip, yaşam standartlarını artırıcı bir etkisi olan ve ülke için gerekli olan ilaç ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan bir sektör olarak tanımlanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2001: 1).

Türkiye’de ilaç sanayinin yoğunlaştığı alan, üretimde eşdeğer ürünler üzerine ve ileri teknoloji gerekmeyen ürünler olarak belirlenmiştir. İlaç etkin maddelerin üretimi de yapılmaktadır. DSÖ tarafından belirlenen standartlara uygun olarak üretim yapmak koşulu en önemli koşuldur. 1984 yılında Türkiye’de yürürlüğe giren ‘İyi Üretim Uygulamaları’ programıyla dünya standartlarına uygun olarak üretim yaptırmaktadır. İlaç pazarı ve firma değerlendirmesi yapılırsa ilaç sanayisinin geçmiş yıllardan bu yana nitelikli iş gücüne ve iş kapasitesine sahip, ileri teknoloji gerektiren en dinamik ve stratejik bir sektör olduğu görülmektedir. Türkiye ilaç pazarında 2018 yılında %26,1 büyüme ile 30,94 milyar TL değerine ulaşmıştır ve bu şekliyle Avrupa’da 6. ve dünyada 17. sıradadır (KPMG, 2018: 5).

Türkiye ilaç sanayisi üretimin standartları, teknolojisi ve kapasitesi bakımından oldukça gelişmiş bir sektördür. İlaç sanayinin bir alt dalı olan tıp ve eczacılık ürünleri, önemli miktarda ve çeşitte üretim ve ticaret sağlamaktadır.

Katma değeri yüksek olduğundan dolayı ekonomide büyük bir etkiye sahip olan bir sektördür. İlaç sanayi sağlık ve tedavi hizmetleri sunması, yüksek düzeyde Ar-Ge faaliyetleri, kalifiye iş imkânı ve eğitim seviyesinin yüksek düzey olması nedeniyle stratejik bir sektördür. İlaç sektörü Türkiye’de büyük bir gelişmeyle dünyada etkili bir pazar payına sahip olma yolunda ilerlemektedir. Böylelikle sağlıkta önemli bir adım atılmaktadır (İEİS, 2020: 4). DSÖ kurallarına uygun işlemler yapılması için Sağlık Bakanlığı tarafından sıkı bir denetime tabidir.

İlaç sanayi ileri teknoloji ve yüksek maliyet gerektiren bir sektör olduğu için fazla üretilmeyen ve ileri teknoloji ile üretilmesi gereken ürünleri ithal etme yolunu seçer. Bundan dolayı sektör için teknolojik alt yapı ve hammadde önem arz etmektedir (KPMG, 2018: 5). Türkiye ilaç sektörü; 77 ilaç üretim tesisi (17’si çok uluslu firma), 71 üretici firma (15’i çok uluslu firma), 12 hammadde üretim tesisi (6’sı çok uluslu firma) ve 10 hammadde üretimi yapan firma (4’ü çok uluslu firma) mevcuttur. İlaç sanayisinde istihdam edilen kişi sayısı oldukça fazladır ve eğitim seviyeleri oldukça yüksek düzeydedir (İEİS, 2019: 19).

Türkiye’de ilaç pazarlarındaki büyüklük küresel pazarda rekabet hacminde artışı da etkilemektedir. İlaç üretimi ve dış ticaretinde oldukça önemli bir paya sahiptir. İlaç pazarlarındaki artışın en önemli nedeni olarak Ar-Ge faaliyetlerindeki artış gösterilmektedir. Pazarların büyüklüğü ve yaygınlaşması yaşam standartlarını geliştirmiş, yaşlı nüfus oranlarını artırmış ve sağlık hizmetleri veren yerlerin kapasitesini büyütüştür (TOBB, 2012: 2). İlaç sektörünün önem kazanması tıp ve eczacılık ürünlerinin üretim oranlarını ve dış ticaretini artırmıştır. Tıp ve eczacılık ürünlerinin üretilmesi için, yüksek kapasite teknolojiye, kalifiye çalışanlara ve hammaddeye ihtiyaç vardır.

2.3.2.1. Üretimi

İlaç endüstrisinin Türkiye’de çok eski dönemlere dayanan köklü bir geçmişi vardır. Üretim için gerekli olan yüksek üretim teknolojisine ve kapasitesine sahip bir sektördür. 2019 yılında uluslararası standartlara uygun 81 adet üretim ve 11 adet hammadde tesisi bulunmaktadır. İlaç sektöründe alınan en önemli kararlardan biri yerelleşme politikasıdır. Yurt içinde üretim kapasitesinin artmasını sağlamakla beraber dış ticaret hacmine katkı sağlamaktadır.

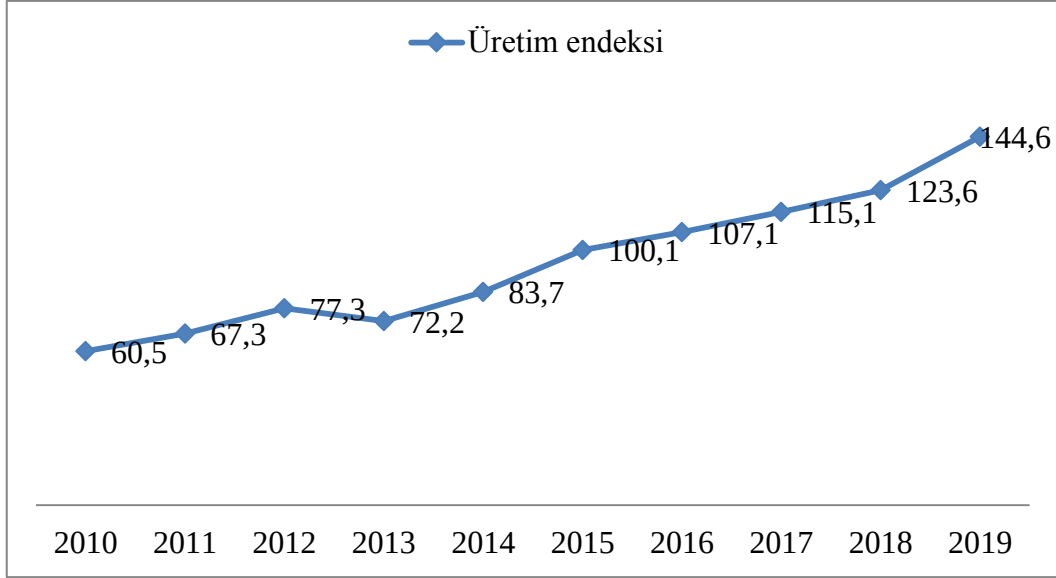
Yerelleşmeyle ilaç endüstrisinin sahip olduğu üretim teknolojisi ve kapasite değerlendirilmekte ve yurt içi üretim sağlanmaktadır. Bu süreç kapsamında teknolojik alt yapının yeterliliği için yatırımlar yapılmakta, kapasitenin artırımı için yapılan Ar-Ge çalışmaları istihdamı artırmaktadır. Uygulanan politika kapsamında, üretim olanaklarının tam sağlanmasına bağlı olarak ülke ihracatını artırmakta ve dış ticaret olumlu etkilenmektedir (İEİS, 2019: 19).

Türkiye’de sağlık alanında üretim yapıldığı için ilaç sanayisinde üretim tesisleri Sağlık Bakanlığı tarafından, ihracat yapan firmalar ise uluslararası alanda ilgili sektörde görevlenmiş otoriterler tarafından denetlenmektedir. Ülkede belli başlı ürünlerin üretimi sağlanırken gerekli üretim kapasitesini sağlayamayan, teknolojisi ileri düzeyde olan ve yüksek maliyetli olan biyoteknoloji ürünleri ile yurt içi üretimi ekonomik olmayan kan ve kanser ilaçları gibi ürünler üretilmemektedir. Buna bağlı olarak Türkiye’de ciddi oranda ithalat artışları ve dışa bağımlılık görülmektedir (Şenkardeşler, 2011: 25-26).

Türkiye’de tıp ve eczacılık ürünlerinde yaklaşık 3.100 çeşit farklı ürün üretildiği verilerle açıklanmıştır. Farklı dozlar ve değişik farmasötikler sayısı 7.200 çeşide ulaşmaktadır (Çetin, 2019: 15). Sektörde çoğunlukla antibiyotikler, analjezikler ve biyoteknolojik olmayan ürünler üretilmektedir. Fakat Türkiye’de üretilen ürünlerin hammaddeleri ve ara malları yurt dışından ithal edilmektedir. Dolayısıyla dış ticareti olumsuz etkilemektedir.

İlaç endüstrisi Ar-Ge merkezleri Teknoloji Bakanlığı tarafından sınırlandırılmıştır. İşletme sayısı bakımından bakıldığında önde gelen iller; İstanbul, Ankara ve Kocaeli olarak tespit edilmiştir. Alt yapıda sağladığı imkânlar, üretici firmaların burada bulunması, ulaşım, iletişim ve sağlık kuruluşlarının bu bölgede yoğunlaşmasından dolayı üretici ve ithalatçı firmalar en fazla Marmara Bölgesi’nde işlevlerini sürdürmektedir. Yurt içinde en önemli gelişme, yerleşme politikası ve yerli üretimin teşvik edilmesidir. Bu kapsamda yılda 11 binden fazla ürün sunulan bir sektördür (İEİS, 2019: 16).

Yerleşme politikasıyla beraber tüketilen ürünler ülkede üretilmeye başlanacak ve böylece dışa olan bağımlılık bu sektör için en aza indirilmeye çalışılacaktır.

Şekil 3. Temel Eczacılık Ürünleri Ve Malzemelerinin Üretim Endeksleri (Baz Yılı: 2019)

Kaynak: KPMG, 2020: 18

2010-2019 yılları arasında temel eczacılık ürünleri ve malzemeleri üretimi göreceli olarak büyüme eğilimini korumuştur. 2012 yılından 2013 yılına geçişte %1,07 oranında bir düşüş meydana gelmiştir. Fakat sonraki yıllarda sürekli bir artış gözlemlenmektedir. 2019 yılına kadar sektöründe %12,9 büyüme sağlanmıştır. 2014-2019 yılları arasında ortalama %11,7'lik bir oranla çarpıcı bir büyüme sağlanmıştır. Sektördeki yerli üretimin artması yerlileşme politikasının uygulanmasıyla büyüme trendini etkilemiştir. Üretim tesislerindeki artış, ilaç sanayisine yoğunlaşma ihracat oranlarındaki artış ve teknolojik ilerlemeler büyümede etkili olan diğer unsurlar olarak sıralanabilir.

Sektörün gücünü korumasındaki bir diğer unsur ise TL'nin değer kayıplarından dolayı ithalat talebinde zayıflama ve buna bağlı olarak yurt içi ürünlere olan talebin artmasıdır. Böylece TL'deki düşüşe bağlı olarak rekabetçi seviyesi ile ihracat pazarlarındaki gücünü korumasına sebep olmuş ve üretim bu şekilde desteklenmiştir. Yurt içi talebinin ülkede üretilen ürünler üzerindeki artışı büyümeye olanak sağlamıştır (KPMG, 2020: 18).

Türkiye'de plazma ürünleri ve aşı çalışmalarında yerlileşme devam etmektedir. Bu sayede dışa bağımlılığı azaltarak ürünlerin üretimi sağlanmaktadır. 2016 yılı itibari ile başlanan ilaçta yerlileşme çabaları kapsamında ilk önce 700 milyon lira, daha sonra 1,7 milyar lira ve son olarak 1,5 milyar lira yerlileşme

politikaları için harcama yapılarak adım atılmıştır. Ülkede yerlileşme ve millileşme için büyük adımlar atılarak devlet tarafından desteklenmektedir. Uluslararası standartlara uygun üretim olanakları sağlanarak tıp ve eczacılık ürünleri üretiminde ihracatı artırıcı bir paya sahip olunacaktır. Klinik araştırma merkezleri ve birimlerinin sayısını artırarak alt yapı yatırımları gerçekleştirmeye başlamaktadır. Tıp ve eczacılık ürünlerinin üretiminde uyum ve düzen sağlanması için Uluslararası Uyum Konseyine üyelik yapılmıştır. Sektörün yatırımlarını takip ve koordine etmek için Sağlık Endüstrileri Yönlendirme Komitesi ile ilgili mevzuatlar güncellenmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de üretilmeyen 20 biyoteknolojik ilacın yerli üretimine teşvikler sağlanacaktır. Sağlıkta ve ekonomide olumlu sonuçlar üretimin artmasıyla alınacaktır (İEİS, 2019: 24).

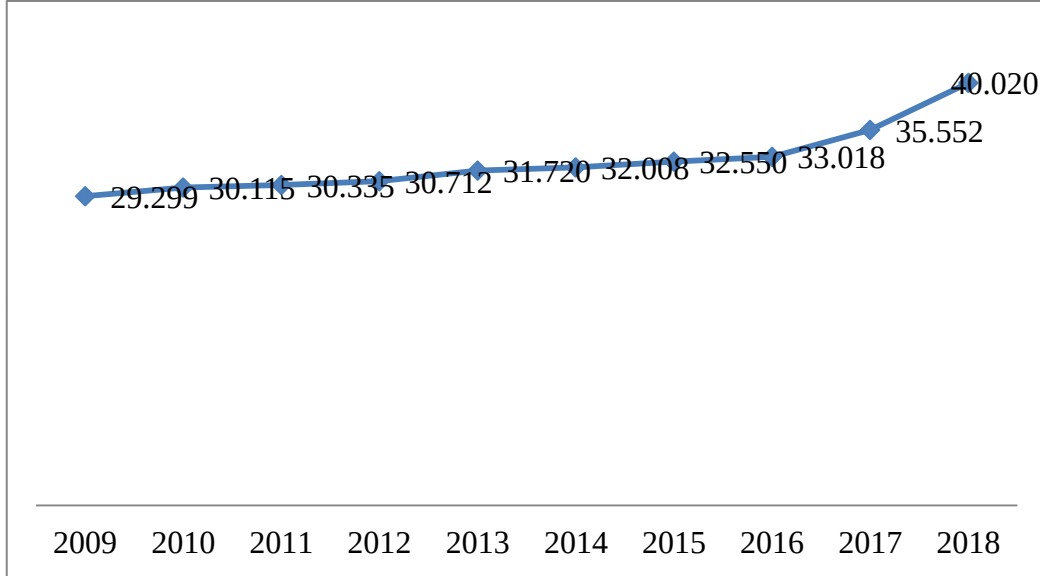
2.3.2.2. İstihdam

İlaç sektörü yapısı gereği iş dinamiği yüksek ve yeniliğe açık emek gücüyle ve teknolojiyle sürekli değişen ve yenilenen istihdam düzeyine göre şekil alan bir sektördür. Tıp ve eczacılık ürünlerinin istihdamının büyük bölümünü üreticilerinin yanı sıra satış ve pazarlama alanında çalışan mümessiller oluşturmaktadır. İlaç firmaları ürünlerin satışı için istihdam edilecek kişileri, eğitim düzeylerinin yüksek ve yabancı dil bilen adaylardan karşılamaktadır. Tıp ve eczacılık ürünlerinin son yıllardaki üretim tesislerindeki artışlarına paralel olarak istihdamlarında artış görülmektedir. Fakat sektörde çalışanlara yapılan haksız davranışlar karşısında önlemler alınmadığı sürece büyük bir çekimserlik olduğu göz ardı edilemez (Sezgin, 2013: 16).

Üretim tesislerinin yoğun olarak bulunduğu bölge Marmara Bölgesi olduğu için istihdam olarak da büyük paya sahip bulunmaktadır. Sektördeki firmaların çoğu İstanbul çevresinde faaliyet göstermektedir. Alt yapının uygun olması, ürün için gerekli malzemelerin ve personel teminindeki kolaylık, ulaşım ve iletişim imkânı, sağlık kuruluşlarının Marmara Bölgesinde yoğunlaşması gibi nedenler ilaç firmalarının bu bölgede kurulmasına zemine hazırlamıştır (KPGM, 2020: 19). Sektör gelişime ve değişime müsait bir yapıya sahiptir. Üretimi ve satışında uzman kadroya ihtiyaç vardır. Tıp ve eczacılık ürünlerinin üretimi için gerekli istidamın sağlanmasıyla büyümede etkili bir unsur olacaktır. İstihdamın

artırılmasıyla ülkede sağlık alanında, işsizliğin azalmasında ve ekonomik yapılanmada büyük bir ivme kazanılacaktır.

Türkiye’de ilaç sektöründe 550’ye yakın girişim bulunmaktadır ve 40.020 kişi istihdam edilmektedir. Sektörde çalışan kişilerin yaklaşık yarısından fazlası yükseköğrenim görmüş kişilerdir.

Şekil 4. Temel Eczacılık Ürünleri Ve İlaç İmalatındaki İstihdam Endeksi (100) Baz Yılı: 2018

Kaynak: KPMG, 2019: 16

Temel eczacılık ürünleri ve ilaçların imalatında faaliyette bulunan çalışan sayısı 2018 yılında 40.020 kişidir. Yıllara oranla üretim tesislerindeki artışa paralel olarak istihdamda artmıştır. 2009-2018 yılları arası verileri göstermektedir. Sektörün özellikle 2012 yılından 2019 yılına kadar hızlı bir büyüdüğü görülmektedir. Türkiye’de son yıllarda istihdam olanağının sağlandığı en önemli sektörlerden olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.2.3. AR-GE

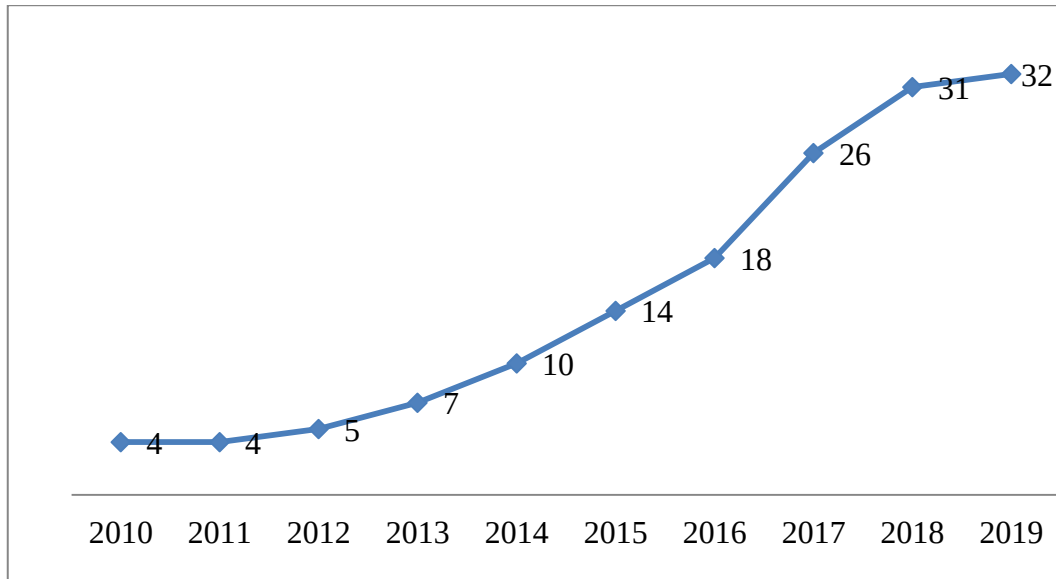
Ar-Ge Merkezi, 5746 sayılı kanunla Türkiye’de firmaların Ar-Ge faaliyetleri, yenilikler yapmaya teşvik etmek için ve çalıştığı sektörde yararlı bir iş çıkarması için kullanılan bir birimdir. Bu merkezlerin kurulmasının amacı yapılan işlerin daha verimli ve etkin hale gelmesini sağlamaktır (Fırat, 2006: 26).

Tıp ve eczacılık ürünleri; hastalık tedavisi, hastalığın gelişmeden önlenmesi ve teşhisinde gerekli olan ürünlerdir. Bu ürünlerin ortaya çıkması için önce geniş çaplı bir araştırmalar yapılır, kontroller sağlanır ve onaydan geçtikten

sonra sektör için gerekli ürünler elde edilir. Onay ve ruhsat alınarak piyasaya girişi yapılmaktadır. Yapılan araştırmalar uzun süreli ve maliyetli olmasına rağmen İlaç Endüstrisinin devamlılığı ve dünyaya açılmak için önemlidir. Ar-Ge merkezlerini desteklenmesiyle ortaya çıkan fırsatlar, nitelikli iş gücü oluşturmakta, kamu ve özel sektör arasında işbirliğini geliştirmektedir, yatırım ve ihracat arttırmak, katma değeri yüksek ürünler elde etmektir.

Ar-Ge merkezleri tıp ve eczacılık ürünlerinin araştırılmasında yüksek maliyetli bir alan olmaktadır. Fakat katma değerinin yüksek olduğu tek faaliyet Ar-Ge faaliyetleridir. Türkiye’de Ar-Ge faaliyetleri diğer ülkelerinin gerisinde kalmaktadır. Bu sebepten dolayı yeni teşvik politikaları geliştirilmeye başlanmıştır. 2014-2018 yılları 10. Kalkınma Planı’nda Ar-Ge geliştirilmesi öngörülmüştür (Battal, 2014: 85). Türkiye bilimsel, teknolojik alt yapısı ve insan kaynakları bakımından uluslararası standartlarda uygun, yüz yıllık geçmişi ile güçlü ve yüksek kapasiteye sahip bir sektördür.

Dünyadaki toplam Ar-Ge harcamalarının %20’si ilaç sektörü tarafından gerçekleşmektedir. Büyük bir paya sahip olması yüksek maliyetli bir sektör olmasındandır. Bir molekülün tıp ve eczacılık alanında kullanılması 10-15 yıla yakın bir süreçte meydana gelmektedir. Araştırmaların uzun zamanı kapsaması maliyetlerdeki artışın önde gelen sebepleri arasındadır. Diğer en önemli sebebi ise hammaddelerin ithal edilmesidir (KPGM, 2020: 19).

Şekil 5. İlaç Sektörü Ar-Ge Merkez Sayısı

Kaynak: KPMG, 2020: 19

Türkiye’de 2019 verilerine göre 32 adet Ar-Ge merkezi bulunmaktadır. Tıp ve eczacılık sektörü için Ar-Ge merkezi ülkedeki tüm Ar-Ge merkezlerinin (1.178 adet) %3’üdür. 2019 yılı sonu itibariyle Türkiye’de ilaç sektöründe 32 Ar-Ge merkezi bulunmaktadır. Bu şirketlerin 13’ü İstanbul, 8’i Tekirdağ, 3’ü Kocaeli ve 2’si Kırklareli’nde bulunmakta olup Marmara Bölgesinde yoğunlaşmıştır. Diğer iller Ankara, Balıkesir, Düzce ve Konya’dır (İEİS, 2020: 5).

2010 yılında sadece 4 olan merkez sayısı yıllar itibariyle büyük bir artış göstermiştir. Sektöre duyulan ihtiyaç ve sağladığı katma değer merkezlerin artmasında önemli rol oynamıştır. Ar-Ge harcamaları yıllık ortalama %20 oranında büyümüştür. Türkiye klinik araştırma sayısı ile Avrupa’da 13, dünyada 23. sıradadır. Sektördeki araştırma merkezleri sayısı itibariyle küresel bazda %1,3 paya sahiptir (KPGM, 2020: 19).

2.3.2.4. Dış Ticareti

Türkiye’ de çoğunlukla biyoteknolojik ürünler, bazı aşılar, kan ürünleri, insülin ve kanser ilaçları üretilmemektedir. Bu ürünlerin üretilmemesi yüksek maliyet, hammadde eksikliği ve ileri teknoloji gerektiği için bu ürünler ithal edilmektedir. Tıp ve eczacılık ürünleri gelişmiş ülkelerde dahi hammadde eksikliğinden dolayı ithalata meyilli bir sektördür. Sektörün sadece ithalat miktarı değil, aynı zamanda ihracatının ithalat kapasitesinin gerisinde kalmasından dolayı dış ticareti olumsuz etkilenmektedir. Koruma altındaki ürünler, ileri teknoloji gerektiren ürünler, Türkiye’de üretimi ekonomik olmayan ve tüketimi az olan ilaçlar ithal edilmektedir (İEİS, 2020: 6).

Türkiye ilaç sektöründe önemli miktarlarda ve çeşitli üretim ve ihracat potansiyeline sahip bir ülkedir. İlaç sektörü ihracatında katma değeri yüksek sektörler arasında yer alır. Uluslararası kuralları ve standartları uygulayan Türkiye İlaç Sektörü, özel üretim teknolojisi gerektiren ürünlerinin üretimi dışında her türlü ürünü üretebilen potansiyele sahiptir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından belirlenen ve Türkiye’de 1984 yılından beri yürürlüğe giren İyi Üretim Uygulamaları çerçevesinde kendini geliştirip gerekli yatırımları yaparak teknolojik alt yapıyı sağlamıştır (İEİS, 2020: 7). Dolayısıyla Türkiye ilaç sektöründe gerekli alt yapı sağlanmasıyla hızlı bir ivme kazanabilir hale gelecektir.

**Tablo 12. Tıp Ve Eczacılık Ürünlerinin İhracatının Değişim Oranı
(Milyon ABD Doları)**

Yıllar	İhracat (SITC Rev4)	Değişim Oranı %
2008	469,23	0,85
2009	473,24	29,01
2010	610,56	1,31
2011	618,60	16,03
2012	717,77	13,34
2013	813,59	4,40
2014	849,43	9,68
2015	931,68	-7,07
2016	865,74	4,04
2017	900,74	31,60
2018	1185,41	23,02
2019	1458,32	27,09
2020	1853,49	-

Kaynak: TÜİK, 2021

Türkiye'nin tıp ve eczacılık sektöründe ihracat verileri incelendiğinde yukarıdaki tabloda 2008 yılında 469,23 milyon dolarlık ihracat gerçekleştiği görülmektedir. 2008-2020 yılları arasında ihracatta büyük bir artış görülmektedir. Gelişen teknoloji ile beraber Türkiye'de her geçen yıl ihracat oranları artmıştır.

2008-2020 yılları arasında en büyük artış, 2017-2018 yılları arasında %31,60 oranla 284 milyon dolarlık bir artış görülmektedir. 2010 yılından 2016 yılına kadar olan sürede Türkiye'de ihracat oranının %43,8 oranında arttığı görülmektedir. 2016 yılında ABD dolarında yaşanan yükselişten etkilenen Türkiye ekonomisi yaklaşık 865,74 milyon dolarlık ihracat yaparak düşüşe geçmiştir. 2017 yılında dolarda meydana gelen düşüş nedeni ile 2016 yılına kıyasla artarak 900,74 milyon dolar seviyesine yükselmektedir.

Türkiye, tıp ve eczacılık ürünleri ihracat hacminde ve ihracatın ithalatı karşılama oranının çok altında kalmaktadır. Türkiye, dünyada stratejik konumu ile yeni pazar alanlarına ulaşma fırsatına sahiptir. Bu fırsatın etkili stratejiler ile değerlendirilmesi sonucunda ülkedeki ilaç sektörü sayesinde dış ticaretin dengeye ulaşabileceği görülmektedir. Sektörde faaliyet gösteren 32 adet Ar-Ge merkezi ve ürünlerdeki çeşitlilik sayısının artırılması üretimde artışlara sebep olmaktadır.

2019 yılında Türkiye ilaç ihracatında yaklaşık 1,45 milyar ABD dolar seviyelerine ulaşmıştır. Sektörün büyümesinde artan yaşlı nüfusla beraber artan talep sebebiyle satış ve sürdürülebilir büyüme etkili olmuştur. Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüsü sektörde hareketliliğe neden olmuştur.

Türkiye’de tıp ve eczacılık ürünlerine olan talep her geçen gün artmaktadır. Covid-19 tüm dünyadaki hem arz hem de talep tarafına etkisini görmek mümkündür. Dünyayı etkisi altına alan salgın şartlarına rağmen tıp ve eczacılık ürünleri ihracatı 2020 yılında 2019 yılı ihracatının %27 oranında artarak 1,85 milyar ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Salgın sebebiyle üretim kapasitesindeki artış ülkede olumlu bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Üretim kapasitesindeki artışın, hem yurt içi hem de bölgesel talebi karşılamaktadır.

Türkiye’de çoğunlukla biyoteknolojik ürünler ve birçok tedavi edici ürünlerin ithalatı yapılmaktadır. İlaç endüstrisi bütün ülkelerde ilaç ve ilaç hammaddesi ithalatı yapmaktadır. İlaç sektörü için ithalat miktarı ihracatın sektör kapasitesinin gerisinde kalması ve dış ticaret dengesi ile ithalatı lehine olmasını amaçlamaktır (İEİS, 2020: 6).

Tablo 13. Türkiye’nin Tıp ve Eczacılık Ürünleri Ülkelere Göre İhracatı (Milyon ABD Doları)

Ülkeler	2018	2019	Değişim Oranı %
Güney Kore	354,08	396,66	12,02
Irak	55,69	70,01	25,71
Türkiye S.B.	39,22	50,73	29,33
KKTC	29,87	36,39	21,82
İsveç	44,22	36,39	-17,70
İran	26,86	30,98	15,31
Slovenya	32,56	30,67	-5,78
Almanya	25,64	30,41	18,57
Azerbaycan	30,53	29,59	-3,08
Libya	31,51	27,46	-12,86
Romanya	11,47	25,56	122,85
Polonya	18,99	23,89	25,85
Gürcistan	18,61	22,19	19,18
Birleşik Krallık	18,17	20,17	10,97
Arnavutluk	18,33	17,92	-2,23

Kaynak: İEİS, 2020

Türkiye'nin 2019 yılında yapmış olduğu tıp ve eczacılık ürünleri ihracatında ilk sırada Güney Kore yer almaktadır. 2018-2019 yılı değişim oranı %122,8 payla en yüksek artışı göstermektedir. Kayıt dışı ihracat verileri göz önüne alınırsa Türkiye'nin ihracat potansiyelindeki en önemli pazarları arasında Irak olduğu düşünülmektedir. Türkiye çoğunluk olarak gelişmiş ülkelere ihracat yapmaktadır. Konum itibarıyla yakın olduğu Avrupa ve Doğu Asya ülkeleriyle çok fazla ithalat hacmine sahiptir. Bu nedenle ülkenin konumu ihracatı için ciddi bir potansiyel sunmaktadır.

Türkiye ilaç sanayisi, küresel pazardaki rekabet ile bağlantılı olarak ilaç üretim ve satımında sektörlerdeki şirketler için oldukça önemlidir. Bunun sebebi ise Türkiye'nin Ar-Ge faaliyetlerinin artmış olmasıdır. Ülkede yaşlı nüfusun oranı ve sağlık hizmetlerinin artmasıyla yaşam süreleri de artmıştır. İlaç sektörünün büyümesi dolayısıyla eczacılık sektöründe etkili olmuştur (TOBB, 2012: 2). Türkiye'nin tıp ve eczacılık ürünlerindeki dışa bağımlılığı, ülkede fazla üretimi olmayan ve imalattan maliyeti yüksek olan ilaçları ithal etmesiyle alakalıdır. Dolayısıyla tıp ve eczacılık ürünleri ithalatı gerçekleşmektedir. Tıp ve eczacılık ürünlerinde sektörün yoğunluğunu göz önünde bulundurarak ilaç üretiminde uzmanlaşmaya gidilmelidir.

Tablo 14. Tıp ve Eczacılık Ürünleri İthalatı Değişim Oranı (Milyon ABD Doları)

Yıllar	İthalat (SITC Rev4)	Değişim Oranı %
2008	4738,44	-6,74
2009	4418,94	8,11
2010	4777,74	21,46
2011	5803,14	-25,15
2012	4343,09	3,34
2013	4488,31	5,50
2014	4735,19	-2,59
2015	4612,51	-1,84
2016	4527,33	5,50
2017	4776,70	-52,11
2018	4776,80	11,48
2019	5297,60	1,09
2020	5355,41	-

Kaynak: TÜİK, 2021

Türkiye'nin eczacılık sektöründe ithalat verileri incelendiğinde yukarıdaki tabloda 2008 yılında 4,73 milyar dolarlık ithalat gerçekleşmektedir. 2008 yılından 2018 yılına kadar olan sürede ise ithalat oranının %7,07 oranında arttığı görülmektedir. Öte yandan ülkenin ithalat performansına bakıldığında, 2014 yılında artan ithalat 2015-2016 yıllarında %2,7 seviyelerine düşmüştür. 2018 yılı ilaç sektörü ithalatına göre %0,6 oranında artarak yaklaşık 4,77 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Sektördeki ithalat hacmindeki artış %9,2 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında 5,29 milyar ABD doları ithalat gerçekleşmiştir. 2020 yılı ihracat %1,09 oranında daralmıştır. Tüm dünyadaki etki altına alan Covid-19 virüsü ülkelerin birbirlerine sınırlarını kapatması, uluslararası ticarete önemli bir şekilde durağanlık meydana getirmesi, belli başlı sektörlerde üretimin durması ve azalması, sağlık alanındaki harcamalarındaki ciddi artışlar ülke ekonomilerinde ciddi sorunlara neden olmuştur. Türkiye 'de tıp ve eczacılık ürünleri üretim yapısı küresel standartlara uygun olarak faaliyet göstermesine rağmen istenilen rekabet gücüne ulaşamamıştır. Sektörde, hastalık türlerindeki artış ve üretim olanaklarındaki yetersizlik dışa bağımlığa neden olmaktadır (İEİS, 2020: 7).

Tablo 15. Türkiye'nin Tıp Ve Eczacılık Ürünleri Ülkelere Göre İthalatı (Milyon ABD Doları)

Ülke	2018	2019	Değişim Oranı%
Almanya	850,66	1027,06	20,73
ABD	556,55	622,64	11,87
G. Kore	377,82	414,59	9,73
İtalya	293,46	373,16	27,15
Fransa	295,79	371,20	25,49
İsviçre	355,04	342,76	-3,46
İrlanda	290,30	284,39	-2,03
Çin	213,64	241,61	13,09
Danimarka	66,63	182,83	174,41
Birleşik Krallık	279,45	182,06	-34,85
Belçika	148,14	160,91	8,61
Hindistan	137,83	157,00	13,91
İspanya	146,55	129,22	-11,82
İsveç	85,74	97,49	13,70
Brezilya	77,45	84,49	9,08

Kaynak: İEİS, 2020

Türkiye 2019 yılında tıp ve eczacılık ürünleri ithalatında en çok ithalatı %19'luk payla Almanya'dan gerçekleştirmiştir. İkinci sırada ABD %13 'lük payla yer almaktadır. Türkiye'nin tıp ve eczacılık ürünleri ithalatı ilk beş ülke Almanya, ABD, Güney Kore, İsviçre ve İtalya'dır. Kimya alanında gelişmiş olan bu ülkelerde hammadde ve ara mal ithal edilmektedir. Türkiye sektörde net ithalatçı ülkeler arasında yer almaktadır.

Tablo 16. Tıp ve Eczacılık Ürünlerinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (Milyon ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	Karşılama Oranı %
2008	469,24	4738,44	9,90
2009	473,24	4418,94	10,70
2010	610,56	4777,74	12,78
2011	618,60	5803,14	12,17
2012	717,78	4343,09	16,53
2013	813,59	4488,30	18,13
2014	849,43	4735,19	17,94
2015	931,69	4612,50	20,20
2016	865,74	4527,33	19,12
2017	900,74	4776,70	18,86
2018	1185,41	4751,81	24,95
2019	1458,32	5297,60	27,52
2020	1853,49	5355,41	34,60

Kaynak: TÜİK, 2021

İlaç sektöründe 2018 yılında ithalat bir önceki yıla göre %0,6 oranında artarak 4,75 milyar ABD doları, ihracat ise %31,2 oranında artarak 1,18 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiş olup, ihracatın ithalatı karşılama oranı %24,95'tir. 2008 yılı baz alındığında tıp ve eczacılık ürünlerinde ihracatın ithalatı karşılama oranı artmıştır. 2008-2020 yılları arasında tıp ve eczacılık ürünleri ihracatında sürekli bir artış gözlenmektedir. Türkiye ilaç sanayide ulusal talebi karşılamak için üretim yapmakta ve ithalata oranla düşük miktarda ihracat gerçekleştirebildiği görülmektedir.

2.4. Cari İşlemler Hesabına Etkisi

Türkiye'de çok yeni teknoloji veya biyoteknolojik ürün gerektiren tıp ve eczacılık ürünleri belirli üretim merkezlerinde üretilmektedir. Fakat ilaçların yapılması için gerekli hammadde eksikliği ve ara malların eksikliğinden dolayı

ithalat yapılmaktadır. İthalat maliyetlerinin yüksek olması dış ticarete ithalata bağımlılığı artırarak ülkenin cari işlemler açığına neden olan bir durumdur. Ülkede ihracat potansiyelinin yetersizliği ve ithalata bağlı ürünlerin olması dış ticaret açıklarına neden olmuştur (İEİS, 2020: 5).

Türkiye de tıp ve eczacılık ürünleri için gerekli teknolojik altyapı, dünya standartlarında üretim ve iç pazara sahip olmasına rağmen ileri teknoloji, yatırımlar ve Ar-Ge çalışmalarında sorun yaşanmaktadır (Yılmaz, 2010: 20).

Devlet ilaç sanayisinde stratejik sektörleri de arasına alarak sektörler arasında gelişim sağlamak için adımlar atmaktadır. Fiyatlandırmaya ve geri ödemeye ilişkin politikalar düzenlediği için ilaç sektörünü arzu edilen yönde değiştirmeye ve geliştirmeye yönlendirmiştir (TOBB, 2012: 12).

Tablo 17. Tıp ve Eczacılık Ürünleri İthalat ve İhracatının Toplam İthalat ve İhracat İçerisindeki Payı (Milyon ABD Doları)

Yıllar	Tr.Tıp Ve Ecz.Ür. İth.	Tr. Top. Mal. İth.	Oran%	Tr.Tıp Ve Ecz.Ür.İhr.	Tr.Top. Mal. İhr.	Oran%
2008	4738,44	201963,57	2,34	469,24	132027,196	0,35
2009	4418,94	140928,42	3,13	473,24	102142,613	0,46
2010	4777,74	185544,33	2,57	610,56	113883,219	0,53
2011	5803,14	240841,67	2,4	618,60	134906,869	0,45
2012	4343,09	236545,14	1,83	717,78	152461,737	0,47
2013	4488,30	251661,25	1,78	813,59	151802,637	0,53
2014	4735,19	242177,11	1,95	849,43	157610,158	0,53
2015	4612,50	207234,36	2,22	931,69	143838,871	0,64
2016	4527,33	198618,23	2,27	865,74	142529,584	0,6
2017	4776,70	233799,65	2,04	900,74	156992,940	0,57
2018	4751,81	223047,09	2,13	1185,41	167920,613	0,7
2019	5297,60	210345,20	2,51	1458,32	180832,722	0,8
2020	5355,41	219514,37	2,43	1853,49	169657,940	1,09

Kaynak: TÜİK, 2021

Not: *Tr. Tıp Ve Ecz.Ür. İth:* Türkiye'nin Tıp ve Eczacılık Ürün İthalatı, *Tr. Top. Mal. İth:* Türkiye'nin Toplam Mal İthalatı, *Tr.Tıp Ve Ecz.Ür. İhr:* Türkiye'nin Tıp ve Eczacılık Ürün İhracatı, *Tr.Top. Mal. İhr:* Türkiye'nin Toplam Mal İhracatı.

Tıp ve eczacılık ürünlerinin toplam ithalat içindeki payı Tablo 17'de gösterilmiştir. 2008- 2020 yılları arasında tıp ve eczacılık ürünlerinde en yüksek ithalat rakamı 2020 yılında gerçekleşmiştir. 2020 yılı Türkiye'de tıp ve eczacılık

ürünleri ithalat rakamının 5,35 milyar doları olduğu göz önünde bulundurulduğunda, 219,51 milyar doları düzeyindeki Türkiye toplam ithalatı içerisindeki tıp ve eczacılık ürünleri ithalatı %2,43'lük bir paya sahiptir.

Tıp ve eczacılık ürünleri ithalatı toplam ithalat içindeki payı oldukça yüksektir. Dolayısıyla cari işlemler hesabına olumsuz etki oluşturacaktır.

Türkiye'nin 2019 yılında %4,6 oranında daralan ithalat hacmine karşı tıp ve eczacılık ürünlerinin ithalatında artış, ürünlerin talep esnekliğinin düşüklüğüne bağlıdır, başka bir ifadeyle ürünlerin zorunlu olması talep esnekliğindeki düşüklüğü açıklayan nedenlerdendir.

Sektörünün ihtiyacının belirsiz ve zorunlu olması talebin fiyat üzerindeki etkisinin düşük olduğunu gösterir. Sağlık alanına duyulan şiddetin artması bu katılığı da artırmaktadır. Fiyat uyarlaması, ürün çeşitliliği, sağlık hizmetlere erişimin kolay olması ve hastane sektörünün büyümesi sektörde büyümeye gidilmenin zorunlu olduğunu gösteren temel etmenlerdir.

2009 yılında tıp ve eczacılık ürünleri ithalatı 4,18 milyar doları iken toplam ithalat 140,92 milyar dolardır. 2008 yılında yaşanan kriz sonrası 2009 yılında toplam ithalat azalmıştır fakat tıp ve eczacılık ürünlerinin ithalatında fazla gerileme olmamıştır. TL'de meydana gelen değer kaybı ithalat rakamlarında azalmaya neden olmuştur fakat sektörde fiyatın talep üzerindeki esnekliğinin düşüklüğünden dolayı sektörünün ithalatında azalma olmamıştır.

2011 yılında tıp ve eczacılık ürünlerinde ithalatın 5,80 milyar doları ve toplam ithalat içerisindeki payının %2,40 olduğu görülmektedir. 2020 yılında Türkiye'de Mart ayında meydana gelen salgınla beraber tıp ve eczacılık ürünlerine olan talep artmıştır. Covid-19 virüsü ile beraber artan hasta sayısı ilaca olan talebi artırmıştır. Dolayısıyla 2020 yılında tıp ve eczacılık ürünlerindeki ithalat 5,35 milyar doları düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tıp ve eczacılık ürünlerinin toplam ihracatı içindeki payı Tablo 17'de gösterilmiştir. 2018 yılı Türkiye 'de tıp ve eczacılık ürünleri ihracat rakamlarının 1,18 milyar doları olduğu göz önünde tutulduğunda yaklaşık 167,92 milyar dolar düzeyindeki Türkiye toplam ithalatı içerisindeki tıp ve eczacılık ürünleri ithalatı %2,13'lük bir dilime sahiptir.

Sektörün en büyük sorunu ithalat oranlarındaki ve fiyatlama konusunda kurlardaki artıştır. Bu rağmen Türkiye ilaç piyasası son dönemlerde tıp ve eczacılık ürünlerinin ihracatındaki artış önemli oranda büyüme göstermiştir ve dünya ilaç sektöründe önemli bir piyasalardan biri olmuştur.

Gelişen teknolojiyle Türkiye’de tıp ve eczacılık ürünleri ihracatı artmıştır. Fakat bu oran ihracatın ithalatı karşılama oranına göre oldukça düşüktür. Sektördeki dışa bağımlılık, ileri teknoloji gerektiren ilaçları ve üretimi ekonomik olmayan ürünleri ithal ettiği için dış ticaret açığı yaşamaktadır. Genellikle koruma altındaki ürünlerin, ileri teknoloji gerektiren ilaçların, Türkiye’de üretimi ekonomik olmayan ve tüketimi az olan ürünlerin ithali gerçekleşmesi sektördeki olumsuzluğa neden olmaktadır. Sektörde yüksek maliyet gerektiren ürünlerinin üretiminin olamayışı ara mal ve hammadde eksiliği sektördeki ithalat rakamlarının artmasının en önemli nedenleridir.

Tablo 18. Tıp ve Eczacılık Ürünlerinin Cari İşlemler Dengesi İçindeki Payı (Milyon ABD Doları)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	Tıp ve Eczacılık Ürünlerinin Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Açığı İçinde Tıp ve Eczacılık Ürünlerinin Payı %
2008	-39425	-4,27	0,011
2009	-11360	-3,95	0,034
2010	-44620	-4,17	0,009
2011	-74402	-5,18	0,006
2012	-47960	-3,62	0,007
2013	-55858	-3,67	0,006
2014	-38848	-3,88	0,009
2015	-27314	-3,68	0,013
2016	-26849	-3,66	0,013
2017	-40584	-3,87	0,009
2018	-21743	-3,57	0,016
2019	6759	-3,13	-
2020	-3786	-3,50	0,092

Kaynak: TÜİK, 2021 ve TCMB EVDS, 2021

Türkiye’nin tıp ve eczacılık sektöründeki dış ticaret hareketleri ve cari işlemler hesabındaki payı yukarıdaki tabloda verilmiştir. Tablodaki verilere göre cari işlemler açığı içinde tıp ve eczacılık ürünlerinin payı oldukça düşüktür. 2008 yılında tıp ve eczacılık ürünleri açığı 4,27 milyar dolar ve cari işlemler açığı

yaklaşık 39,42 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir, yüzdesini hesap ettiğimizde sonuç %0,011 çıkmaktadır.

2009 yılında 3,95 milyar dolar olan tıp ve eczacılık ürünleri açığı cari işlemler açığı içindeki payı %0,034 olarak hesap edilmiştir. 2019 yılında cari işlemler dengesi 6,75 milyar dolar fazla vermiştir fakat tıp ve eczacılık ürünleri ithalatının ihracatından fazla olması halinde 3,13 milyar dolar açık verilmiştir. 2019 yılı cari işlemler fazla verdiği için tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi etki etmemiştir.

Türkiye ilaç sektörü artan sağlık ihtiyaçlarına paralel olarak hızla büyümektedir. Fiyat artışları, pazarın genişlemesi, satış dağılımındaki değişimler ve yeni ürün girişleri sektörünün büyümesindeki etmenlerdir. İhracat rakamlarındaki artışla beraber tıp ve eczacılık ürünleri üretiminin artması GSYH 'ya az da olsa bir katkı sağlamaktadır. Mevcut ürünlere olan talebin artması, fiyat artışları ve en fazla kullanılan ürünlerin yüksek fiyatlı olması sektördeki büyümenin kaynakları olarak görülmektedir. Sektörde 2019 yılı verilerine göre 40.000 kişi istihdam edilmektedir (KPMG, 2019: 11). İstihdamın büyük bir bölümü üretim aşamasının dışında, fiyatlandırma, satış ve pazarlama alanlarında çalışmaktadır.

Tablodaki verileri göre tıp ve eczacılık ürünlerinin Türkiye'deki cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi oldukça düşüktür. Fakat cari işlemler hesabı dengesini etkileyen kalemler arasında tıp ve eczacılık ürünleri önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir.

2.5. Literatür Taraması

Tıp ve eczacılık ürünleri dış ticareti zamanla artışı cari işlemler hesabı üzerindeki etkisinin incelenmesini önemli kılmaktadır. Literatürde direk konuyla ilgili çalışmalara rastlanılmadı. Ancak tıp ve eczacılık ürünlerinin cari işlemler hesabı üzerindeki etkisinin dolaylı olarak incelendiği az sayıda çalışma tespit edilmiş olup, bunlar aşağıda verilmektedir.

Söğüt (2006), Türk ilaç sanayi Ar-Ge çalışmalarında finans sorunları analiz edilmesini üzerine bir inceleme yapılmıştır. Ülke önceliklerinin belirlenmesi, yapılan kalkınma planlarının uygulanması, alt yapının hazırlanması, finansal destek mekanizmalarının oluşturulması, kurumlar arası koordinasyon ve

bilgi akışının sağlanması, yabancı yatırımın teşvik edilmesi gibi nedenler ortaya konulmuştur. Amaç doğrultusunda elde edilen sonuç olarak; finansal sorunların çözümlenmesi halinde Türk ilaç sanayisi ithalata dayalı hale gelecek ve sektörde dolaylı olarak ilk alıcı olan devlet için maliyetler artacaktır. Bunun sonucunda, Türk ilaç sanayisi gelecekte ki yatırımlarını finanse edemeyecek duruma gelecektir sonucuna varılmıştır. İlaçta dışa bağımlılıkla beraber ülke ekonomisinde açığa neden olacaktır.

Kaya ve Atış (2007), çalışmasında 1990-2005 dönemlerini ele alarak, SITC Rev 3'e göre 5 basamaklı kimya sanayi ürün grubuna ait verilerini Grubel-Lloyd Endeksi kullanılarak analiz yapılmıştır. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin kimya sanayi ürünlerinin ithalat ve ihracatında öne çıkan ülkeler ile endüstri içi ticaretin gelişimini incelemektir. Sonucunda elde edilen verilere göre Türkiye'nin EİT dışa bağımlılığından dolayı düşük düzeydedir.

Şenkardeşler (2011), çalışmada Türkiye'de ilaç sektöründe fiyatlandırmasıyla ilgili yapılan yeni düzenlemeler incelenmiş, referans fiyat sisteminin ülke için avantaj ve dezavantajları araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, referans fiyatlama sisteminin ilaç fiyatlarında düşüş yarattığı, sağlık harcamaları ve ilaç harcamalarında, kamu ve özel sektör harcamalarının diğer dönemlere kıyasla daha öngörmek bir durum aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber birlikte referans fiyatlama sisteminin Ar-Ge harcamaları üzerinde negatif etkisi olduğu üzerinde durulmuştur.

Yaşgül (2013), çalışmasında temel amaç, ulusal bir ilaç politikası geliştirmenin ne derece önemli olduğunu araştırarak Brezilya'nın ulusal ilaç politikası deneyimini analiz etmektir. Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda sağlık politikası büyük önem taşımaktadır. Yeni Kalkınmacı Devlet Modeli sosyal politikaları da kapsamaktadır.

Battal (2014), bu çalışmada Türk ilaç sektörü yoğunlaşmasını ölçmek ve bu piyasanın yapısal durumunu ortaya koymayı amaçlanmıştır. M-Firma Yoğunlaşma Oranı (CRM) ve Hirschman-Herfindalh İndeksi (HHI) ile ilaç firmalarının 2005-2013 yılları arasındaki satış değerleri üzerinden değerlendirme yapmıştır. Amaç doğrultusunda, CR4'e göre; ilaç sektöründe yoğunlaşma oranı orta düzeyde, piyasada azalan rekabet var, H-H İndeksine göre ise de; yoğunlaşma

oranı düşük ve piyasada tam rekabet var sonuçlarına ulaşılmıştır. İlaç sektöründe yoğunlaşma oranının düşük olması sektörde yer alan ürünlerin üretimini artırmak için gerekli alt yapı çalışmaları düzenlenmelidir.

Kutlu vd., (2014), çalışmasında ilaç sektöründe geri ödeme politikalarını 2003-2008 yılları arasında Swot analizi ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda zayıf yönler ve güçlü yönler belirlenmiştir. Geri ödeme sisteminde uzman yetersizliği ve patent haklarının uluslararası standartların gerisinde kalması zayıf yön olarak değerlendirilirken, ilaç kullanımı ve ilaç sektöründeki ilerleme güçlü yön olarak tespit edilmiştir.

Ünal ve Bilginer (2014), çalışmasında Türkiye de sağlık harcamaları içerisinde ilaç gelişimini değerlendirmektedir. Çalışmanın sonucunda nüfus artış oranı, sosyal güvenlik kapsamının gelişimi, sağlık harcamaları ve ilaç harcamaları arasında değerlendirmede dengeli bir artış oranının olmadığı tespit edilmiştir ve ilaç üretiminde dışa bağımlı ülke olduğu sonucuna varılmıştır.

Yenilmez ve Kılıç (2014), çalışmasında Türkiye'nin yaptığı Gümrük Birliği Anlaşması ve Serbest Ticaret Anlaşmasıyla ilaç sektörü ithalatı üzerine nasıl bir etki yapmıştır sorusu incelenmiştir. Çalışma 2003-2012 yılları arasında Türkiye'nin 33 ülke ile yaptığı ilaç sektöründe ithalatı, panel veri analizi yöntemiyle incelenmiş sonuç olarak Gümrük Birliği ve Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'de ilaç ithalatını artırıcı yönde bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynak (2016), çalışmasında 2005-2015 dönemlerini ele almıştır. Türk ilaç sektörünün yoğunlaşma düzeyi ve rekabet yapısını 2005-2015 yıllarındaki verilere göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre Türk ilaç sektöründe CR4 ve CR8 yoğunlaşma oranlarının düşük olduğu fakat yerli firmaların CR8 'e göre yoğunlaşma düzeylerinin yüksek düzeyde gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Çalışmadaki veriler sonucu hem yerli hem de ithal ilaç sektörü yoğunlaşma oranlarının düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Çetin (2019), çalışmada yabancı yatırımların Türkiye'deki ilaç sektörü üzerine etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Sonuç olarak, Türkiye ilaç sektöründe yabancı yatırımların ulusal endüstri üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olduğu görülmüştür. Türkiye ilaç sektörünün en önemli sorunu temel

araştırmaya dayalı olarak belirli ürünler dışına çıkılamaması ve orijinal ürün geliştirmemesidir. AB gibi iktisadi bütünleşme hareketlerinin ürünlerin serbest dolaşımına getirdiği kısıtlamalar ve yüksek Ar-Ge maliyetleri piyasada yabancı uyruklu firmaların güçlü olmalarına yol açmaktadır. Bu gelişmeler ise Türkiye ilaç sektörünün jenerik ürünlerin üretimine kaymasına ve yabancı markalar için ideal bir üretim üssü olmasına uygun zemini sağlamaktadır. Üründe çeşitliğe gidilmesi halinde ihracat rakamlarında artış olacaktır ve ülke ekonomisine olumlu şekilde etkileyecektir.

Turan vd., (2019), çalışmasında seçilen ülkeler arasındaki ihracat performansları belirlenen endekslerle ölçülerek sonuçlar karşılaştırılmıştır. Çalışma 2008-2017 yıllarını temel alarak iki ülkenin ve dünya eczacılık sektöründeki ihracat oranları kullanılmıştır. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi, nispi ihracat avantajı endeksi ve karşılaştırmalı ihracat performans endeksleri ölçülmüştür. Sonuç olarak, eczacılık sektörünün yüksek maliyetli olması Ar-Ge faaliyetlerinin uzun zaman alması ve kişi sağlığını direk olarak etkilemesi sektörünün yüksek öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Tıraş (2020), çalışmanın amacı, Türkiye ilaç sektörünün analiz edilmesidir. Elde edilen veriler sonucunda, Türkiye'nin ilaç ihracatı 1,4 milyar dolar, ithalatı 5,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ilaçta net ithalatçı ülkelerden biri konumunda olduğu sonucuna varılmıştır. İlaça olan talebin artması; ortalama ömrün uzaması, nüfusun yaşlanması, sağlık hizmetlerine ve ilaca erişimin kolaylaşmayla ilgilidir. Türkiye'nin ilaçta dışa bağımlılıktan kurtulması için ilaca olan yatırımların artırılması ve son yıllarda devlet tarafından da desteklenen bütün ilaçlarda millileştirme ve yerli üretimin teşvikinin sürdürülmesi gerekmektedir. Bu durum aynı zamanda yurtdışına döviz çıkışını azaltılarak dış ticaret açıklarını düşürebilir. Dış açıkların azalması halinde, cari işlemler hesabına olumlu şekilde etkileyecektir.

Çalışmanın literatüre katkısı ele alınan konu üzerine sınırlı sayıda çalışmanın olması ve kapsadığı dönemin uzun olması nedeni ile literatüre katkıda bulunmayı amaçlanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TIP VE ECZACILIK ÜRÜNLERİ TİCARET DENGESİ İLE CARI İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ UZUN DÖNEMLİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

3.1. EKONOMETRİK ANALİZ

Türkiye’de cari işlemler hesabı dengesi ile tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi arasındaki uzun dönem ilişkisi incelemek üzere yapılan çalışmanın bu bölümünde öncelikle veri seti tanıtılmıştır. Sonrasında, çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemler ve bulgular özetlenmiştir.

3.1.1. Veri Seti

Çalışmada ampirik analiz için (1975-2020) dönemleri ele alınmıştır. Kullanılan değişkenler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik veri dağıtım sistemi (EVDS) ve Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) internet veri tabanından temin edilmiştir. Modeldeki tüm veriler ABD doları cinsinden olup, yıllık verilerden oluşmaktadır. Ekonometrik model tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesini cari işlemler hesabı üzerindeki etkisini test etmek amacıyla literatürde en çok bahsi geçen Engle-Granger (1987) eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Analizlerde Eviews 12.0 paket programı kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 19’da yer almaktadır.

Tablo 19. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Değişkenin Tanımlanması	Elde Edilen Kaynak
CİD	Cari İşlemler Hesabı Dengesi	TCMB EVDS
TED	Tıp ve Eczacılık Ürünleri Ticaret Dengesi	TÜİK

3.1.2. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Çalışmanın amacına uygun cari işlemler hesabı dengesi ile tıp ve eczacılık ürünleri hesabı dengesi arasındaki uzun dönemde herhangi bir ilişkinin olup olmaması durumu ile ilişkinin yönünü ve nedenini incelenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmada cari işlemler hesabı dengesi ve tıp ve eczacılık ürünleri hesabı dengesi arasındaki uzun dönem ilişkiyi inceleyen ekonometrik yöntem olarak Engle-Granger (1987) eş bütünleşme yaklaşımı kullanılmıştır.

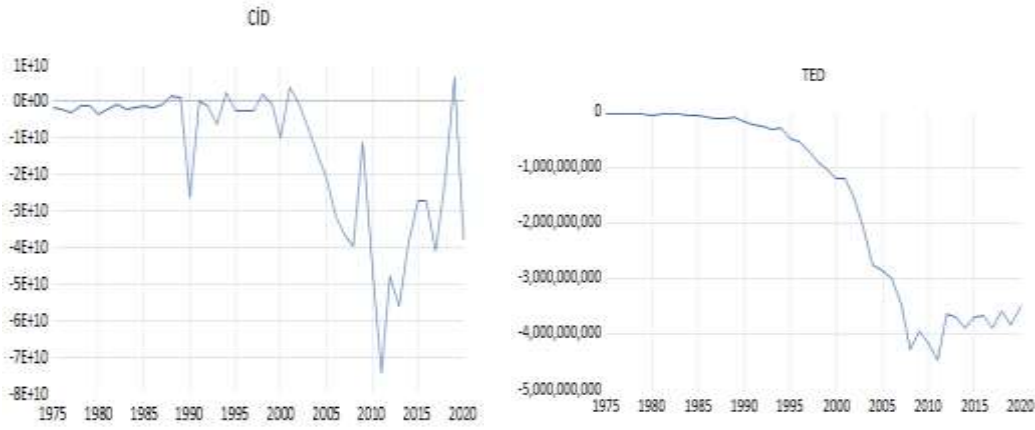
İlk olarak serilerin durağanlık seviyeleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979) ve Phillips-Perron (1988) birim kök testleri kullanılarak sabitli, sabitli-trendli ve sabitsiz-trendsiz üç model ile belirlenmiştir. Zaman serileri arasındaki uzun dönem ilişkiyi incelemek için Engle-Granger (1987) eş bütünleşme yaklaşımı uygulanmıştır.

3.1.2.1. Zaman Serilerinde Durağanlık Testleri

Değişkenlerin tahmin sonuçlarının güvenilirliği açısından oldukça önem arz eden durağanlık kavramı, herhangi bir zaman serisinin ele alınan dönem içerisinde ortalama ve varyansının sabit olması ve kovaryansının ise zamana değil gecikmeye bağlı olması olarak ifade edilir (Gujarati ve Porter, 2012:740).

Birim kök içeren yani durağan olmayan seriler ile yapılan ekonometrik analizde elde edilen bulgular gerçeği yansıtmazlar ve sahte regresyon olgusuna neden olurlar. Sahte regresyon sonucunda elde edilen sonuçların R^2 ve anlamlı t istatistik değerleri yanıltıcı olabilmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü değişkenlerin analizde değişkenlerin durağan olup olmadığını öğrenmek için birim kök analizinin uygulanması ilk ve en önemli koşullardan biridir (Wooldridge, 2013:636).

Zaman serilerinde durağanlık analizi için birçok yöntem kullanılmaktadır. Öncelikle serilerin hem genel görünümü hem de durağanlığı hakkında ön bir izlenim için serilere ait zaman grafikleri Şekil 6'da gösterilmiştir.

Şekil 6. Değişkenlere Ait Zaman Serisi Grafiği

Değişkenlere ait zaman serisi grafiğine göre serilerin seviyede durağan olmadığı görülmektedir. CID değişkeninin 2000 yılına kadar düzenli olduğu ve sonrasında sapmalar görülmektedir. TED değişkeni 1995 yılına kadar ki dönemde düzenli sonrasında sapmalar görüldüğü için serilere birim kök testi uygulanarak incelenecektir.

Zaman serisi grafiklerinden elde edilen ön bilgi doğrultusunda serilerin durağanlığı incelemek için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Bu testler sırasıyla açıklanmıştır.

3.1.2.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Dickey ve Fuller (1979) tarafından Dickey-Fuller (DF) testinin genişletilmesi ile literatüre katılan ADF birim kök testi üç farklı model kalıbı üzerinden uygulanmaktadır. Bu model kalıpları; sabitsiz-trendsiz, sabitli-trendsiz ve sabitli-trendli olmak üzere üç kalıptan oluşmaktadır (Gujarati, 2016:328).

Sabit terimsiz-trendsiz denklem:

$$\Delta Y_t = \beta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Sabit terimli denklem:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Sabit terimli-trendli denklem:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 trend + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

1,2 ve 3 numaralı denklemlerde Y_t , birim kök testine tabi tutulan değişkeni; $\sum_{i=1}^m \delta_i \Delta Y_{t-i}$ otokorelasyon probleminin ortadan kaldırılması amacıyla hareketle regresyon denkleminin sağ tarafına ilave edilen bağımlı değişken gecikmelerini; p, modele ait optimal gecikme uzunluğunu ve ε_t ise beyaz gürültülü hata terimini belirtmektedir. Genişletilmiş Dickey Fuller testine ilişkin hipotezler şu şekildedir;

$$H_0: \beta_1 = 0$$

$$H_1: \beta_1 < 0$$

Sıfır hipotezi serinin durağan olmadığı ifade ederken alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu yani birim kök içermediğini ifade etmektedir.

Bu hipotezlere göre serinin durağan olması için β_1 katsayısının negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir yani bu doğrultuda katsayının t istatistiğinin McKinnon tablo kritik değerinden küçük olması gerekmektedir.

3.1.2.1.2. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Dickey-Fuller testinde rassal hataların dağılımının istatistiksel olarak bağımsız ve sabit varyanslı olma özelliğinden hareketle Phillips-Perron, Dickey Fuller tarafından geliştirilen bu varsayımı geliştirerek rassal hataların dağılımları ile ilgili, hata terimleri arasında otokorelasyon olabileceğine dair yeni bir varsayımda bulunmuştur.

Bu varsayım ile birlikte PP testi geliştirilmiştir ve PP testi için DF testinde olduğu gibi sabitsiz, sabitli ve sabitli-trendli olmak üzere üç model bulunmaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010:364-365).

PP birim kök testinin temel aldığı istatistik değeri aşağıda gösterilmiştir.

$$Z_\alpha = t_\alpha \left(\frac{\gamma_0}{f_0} \right)^{\frac{1}{2}} - \frac{T(f_0 - \gamma_0) s.e(\alpha)}{2 f_0^{\frac{1}{2}} S} \quad (4)$$

4 numaralı denklemde γ_0 , hata teriminin tutarlı varyansını; f_0 , sıfır frekansta hata spektrumun tahmincisini ve S, test denklemin standart hatasını belirtmektedir.

Phillips – Perron testine ilişkin hipotezler şu şekildedir;

$H_0 : \rho = 0$ (Seri durağan değildir.)

$H_1 : \rho < 0$ (Seri durağandır.)

PP birim kök testi küçük örneklerle etkili olmayıp, büyük örneklerle etkilidir. PP testi DF test istatistiğine düzeltme faktörü ilave eder ve bu düzeltme faktörü hata terimlerindeki olası otokorelasyon ve değişen varyans sorununu düzeltmeye yöneliktir. Bundan dolayı PP testi, denklemlerde otokorelasyon veya değişen varyansların belirsiz oldukları durumlarda avantaj sağlar.

Tablo 20. Birim Kök Testi Sonuçları

Cari İşlemler Hesabı Dengesi (CİD)		
Birim Kök Testi	Test İstatistik Değeri	
	Düzey	Birinci Fark
ADF-Sabitli	-2,6048	-7,8901*
ADF-Sabitli ve Trendli	-3,8122	-7,7687*
ADF-Sabitsiz ve Trendsiz	-0,6726	-7,9586*
PP-Sabitli	-2,3731	-9,1530*
PP-Sabitli ve Trendli	-3,7961	-9,9452*
PP-Sabitsiz ve Trendsiz	-1,4424	-9,1188*
Tıp ve Eczacılık Ürünleri Ticaret Dengesi (TED)		
Birim Kök Testi	Test İstatistik Değeri	
	Düzey	Birinci Fark
ADF- Sabitli	-0,3262	-1,9781
ADF- Sabitli ve Trendli	-1,5605	-1,8422
ADF- Sabitsiz ve Trendsiz	-1,0922	-1,8155**
PP- Sabitli	-0,4953	-6,4614*
PP- Sabitli ve Trendli	-1,8288	-6,3989*
PP- Sabitsiz ve Trendsiz	0,6260	-6,1748*

Not: ‘*’ ve ‘**’ işaretleri, değişkenlerin sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde durağanlığın göstermektedir.

ADF ve PP birim kök testi sonuçları, analizde yer alan CİD ve TED değişkenlerinin birinci farkında durağan olduğu sonucunu göstermektedir. Değişkenlerin $I(1)$ 'de durağan olmaları eşbütünleşme yaklaşımına gidilmesini gerektirmektedir.

3.1.2.2. Eş Bütünleşme Analizi

Eşbütünleşme iktisadi değişkenlerin uzun dönemli ilişkisinin istatistiksel olarak ele alınmasını ifade etmektedir. İlk kez Granger (1981) tarafından ortaya atılmakta olup Engle-Granger (1987)'in çalışmasında kullanması ile geliştirilmiştir. Engle-Granger (1987), değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelerken, değişkenlerin aynı mertebeden durağan olduklarını varsaymaktadırlar (Stock ve Watson, 2011:663).

Çalışmada CİD ve TED değişkenleri aynı mertebeden durağan oldukları için uzun dönemli ilişkiyi incelemede Engle-Granger (1987) yaklaşımı uygun olacaktır.

3.1.2.2.1. Engle-Granger Eş Bütünleşme Analizi

Engle-Granger (1987) eş bütünleşme analizi sadece tek bir eş bütünleşme ilişkisinin varlığı hakkında bilgi veren ve kalıntıların birim kök analizine dayanan istatistiksel bir yöntemdir. Engle-Granger (1987) eş bütünleşme testinin hipotezleri şu şekildedir (Gujarati ve Porter, 2012: 762).

H_0 : Seriler eş bütünleşik-değildir (Uzun dönem ilişkisi yoktur.)

H_1 : Seriler eş bütünleşiktir (Uzun dönem ilişkisi vardır.)

$$r_t^y = \beta_0 + \beta_1 r_t^z + \varepsilon_t \quad (1)$$

Örneğin 1 numaralı denklemde yer alan r_t^y ve r_t^z değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişki Engle-Granger (1987) yöntemi ile incelendiğinde her iki değişkenin de birinci farkında durağan olduğu varsayımından hareketle; ilk aşamada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için, (1) numaralı denklemde gösterilen regresyon denklemi en küçük kareler (EKK) yöntemi ile analiz edilir. Bu denklemin kalıntıları elde edilir ve kalıntılar birim kök testine tabi tutulur. Kalıntılar seviyesinde durağan ise değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri söylenebilir (Çil, 2018: 402-403). Değişkenlerin uzun dönemde beraber hareket etmelerini ve aynı seviyeden durağan olmasını varsaymaktadır.

Tablo 21. Engle-Granger Eş Bütünleşme Analizi Sonuçları

Değişken	Tau-istatistiği	P	Z-istatistiği	P
CİD	-4,986391	0,0010*	-32,64628	0,0005*
TED	-3,615222	0,0366**	-20,37224	0,0270**

Not: ‘*’, değişkenin 0,01 anlamlılık düzeyinde, ‘**’ ise değişkenin 0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

CİD değişkeninin bağımlı değişken olduğu uzun dönem ilişki için tau istatistiği -4,986391 ($P=0,0010<0,01$) ve z istatistiği -32,64628 ($P=0,0005<0,01$) olarak hesaplanmıştır.

Bu sonuçlardan hareketle değişkenler arasında “Eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklindeki sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir. TED değişkeninin bağımlı değişken olduğu uzun dönem ilişki için tau istatistiği -3,615222 ($P=0,0366<0,05$) ve z istatistiği -20,37224 ($P=0,0270<0,05$) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlardan hareketle değişkenler arasında “Eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklindeki sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir.

Bu sonuçlardan bağımlı değişken olarak cari işlemler hesabı dengesi veya tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi alınsa bile her iki durum içinde uzun dönem denge ilişkisine sahip olunduğu, yani serilerin eş bütünleşik olduğu sonucuna varılır. Bu doğrultuda cari işlemler hesabı dengesi ve tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi değişkenlerinin bağımlı değişken olarak ayrı ayrı ele alındığı uzun dönem tahmin sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 22. Cari İşlemler Hesabı Dengesi İçin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob
C	8,68E+08	2,43E+09	0,357861	0,7222
TED	9,113002	1,053717	8,648432	0,0000*

Not: ‘*’, değişkenin 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Uzun dönemde tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi değişkenindeki bir birimlik artış cari işlemler hesabı dengesi değişkenini yaklaşık olarak 9,11 birim artırmaktadır.

Uzun dönemde değişkenler arasında ilişki çıkması kısa dönemde ilişkinin durumunun incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda cari işlemler hesabı

dengesi ve tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi değişkenleri için ayrı ayrı hata düzeltme modelleri kurulmuştur.

Tablo 23. Cari İşlemler Hesabı Dengesi İçin Kısa Dönem (Hata Düzeltme Modeli) Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob
C	-49237560	1,80E+09	-0,027312	0,9783
D(TED)	8,368094	6,897031	1,213289	0,2318
Ect(-1)	-0,729894	0,154411	-4,726968	0,0000*

Not: ‘*’, değişkenin 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Cari işlemler hesabı dengesi için hata düzeltme modeli sonuçlarına göre, tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi değişkenin cari işlemler hesabı dengesi üzerinde kısa dönemde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Hata düzeltme katsayısı (ect(-1)) negatif ve anlamlıdır. Hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olması hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Bu doğrultuda, kısa dönemde oluşan dengeden sapmaların düzeltilerek uzun dönem dengesine ulaştığı ifade edilmektedir. Kısa dönemde oluşabilecek dengesizliklerin yaklaşık olarak %73’ü ilk dönem (ilk yıl) düzelecektir. Kısa dönemde oluşacak bir dengesizlik yaklaşık olarak $1/0,729894=1,37$ dönem sonra (ele alınan dönem yıllık olduğu için yaklaşık olarak 1 buçuk yıl sonra) düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacaktır.

Aynı zamanda hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olması tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi değişkenin, cari işlemler hesabı dengesi değişkeninin uzun dönem nedeni olduğu söylenebilir. Tıp ve eczacılık ürünleri ilaç sanayinin bir alt kalemi olması ile beraber uygulanan referans fiyat sistemi ve döviz kurundaki hareketlilik cari işlemler hesabı üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Tablo 24. Tıp ve Eczacılık Ürünleri Ticaret Dengesi İçin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob
C	-6,56E+08	1,87E+08	-3,511150	0,0010*
CİD	0,069090	0,007989	8,648432	0,0000*

Not: ‘*’, değişkenin 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Uzun dönemde cari işlemler hesabı dengesi değişkenindeki bir birimlik artış tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi değişkenini yaklaşık olarak 0,07 birim artırmaktadır.

Tablo 25. Tıp ve Eczacılık Ürünleri Ticaret Dengesi İçin Kısa Dönem (Hata Düzeltme Modeli) Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob
C	-72971888	38185272	-1,910996	0,0628
D(CİD)	0,005098	0,003036	1,679017	0,1006
Ect(-1)	0,009213	0,043572	0,211449	0,8336

Tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi için hata düzeltme modeli sonuçlarına göre, cari işlemler hesabı dengesi değişkeninin tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi değişkeni üzerinde kısa dönemde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Türkiye’de sektörde uygulanan referans fiyat sistemi, döviz kurunu belli bir orandan alınması sebebiyle döviz kurunda oluşabilecek dalgalanma sonucunda belirlenen yıl içerisinde fiyatlarda herhangi bir etki yaratmamasından dolayı kısa dönemde tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi, cari işlemler hesabı dengesine etki etmemektedir.

Hata düzeltme katsayısı (ect(-1)) pozitif ve anlamlı değildir. Hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olmaması hata düzeltme mekanizmasının çalışmadığını göstermektedir. Aynı zamanda hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olmaması cari işlemler hesabı dengesi değişkeninin, tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi değişkeninin uzun dönem nedeni olmadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşen dünyada birçok sektörde olduğu gibi ilaç sektöründe önemli bir gelişme olmaktadır. İlaç sektörü yüksek katma değere sahip bir alan olması ülke ekonomilerini önemli etki sağlamaktadır. Ülke ekonomilerindeki etkisini en iyi şekilde değerlendirilmesi için cari işlemler hesabı dengesi içerisindeki payına bakarak değerlendirme yapılması doğru sonuçlara varılmasını sağlayacaktır. Ülkelerin cari işlemler hesabı ile ilgili verileri ülke ekonomisinin geneli hakkında bilgi sunmaktadır.

İlaç sanayi Türkiye’de kurulan ilk endüstrilerden biri olmasına rağmen uzun yıllar gelişme gösterememiştir. Türkiye için ekonomik ve stratejik önem arz eden sektörde, 1984 yılında uygulamaya konulan yasal düzenlemelerle beraber sektörünün önemi artmıştır. Türkiye ilaç sektöründe bütün gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bazı ürünler ithal edilmektedir. Bu ilaçlar özellikle yeni ve ileri teknoloji gerektiren, biyoteknolojik olarak üretilen ilaçlar sınıfındandır. Dolayısıyla en önemli ürünlerde dışarıya bağımlı olunması, ürünlerin maliyetlerinin yüksek olması dış ticarete açığa neden olmaktadır.

Yurtiçi üretimde tıp ve eczacılık ürünleri için jenerik/eşdeğer ilaçlar üzerinde yoğunlaşırken, azda olsa ilaç etkin madde üretimi de yapılmaktadır. 40.000 kişiye istihdam sağlayarak uluslararası standartlarda üretim yapan 81 ilaç tesisinde 12 binden fazla ürünü üreterek yaklaşık 170’ten fazla ülkeye ihracat gerçekleştirmektedir.

Türkiye’de cari işlemler hesabı dengesi ile tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada 1975-2020 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik yöntem olarak test edilmesi için cari işlemler hesabı dengesi ile tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi değişkenleri kullanılmıştır. Zaman serileri arasındaki uzun dönem ilişkiyi incelemek için ise Engle-Granger Eşbütünleşme yaklaşımı kullanılmıştır.

Yapılan analiz sonucuna göre değişkenler arasında “Eş bütünleşme ilişkisi yoktur” ve sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bağımlı değişken olarak CİD veya TED değişkenleri alınsa bile her iki durumda da uzun dönem denge ilişkisine sahip

olduğu ve eşbütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır. Serilerin uzun dönemde dengede olması serilerin kısa dönemde (hata düzeltme modeli) ilişkisinin incelenmiştir. Kısa dönem değişkenlerin ilişkisi sonucunda tıp ve eczacılık ürünleri ticaret dengesi, cari işlemler dengesinin uzun dönemde nedeni olduğu sonucunu çıkarmaktadır.

Tıp ve eczacılık ürünleri ilaç sanayinin bir alt kalemi olması ile beraber uygulanan referans fiyat sistemi ve döviz kurundaki hareketlilik cari işlemler hesabı üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Tıp ve eczacılık ürünleri ticaretinin cari işlemler hesabına etkisini literatürdeki Söğüt (2006), Battal (2014), Yenilmez ve Kılıç (2014), Kaynak (2016) ve Tıraş (2020) 'ın yaptıkları çalışmalarla paralel sonuç elde edilmiştir. Çalışmaların sonucuyla benzerlik göstermesi, kullanılan veri seti, ampirik yöntem gibi farklılıklar olmasına rağmen sektörün dışa bağımlı olduğu ve ülke ekonomisini olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Sağlık alanında yapılan çalışmalar, ara ve ana mallarının ülkede bulunmaması tıp ve eczacılık ürünlerindeki dışa bağımlılığın en temel göstergesidir. Buna bağlı olarak dışarıya duyulan bağımlılık ithalat artışına neden olacağı gibi cari işlemler dengesinde olumsuz etki yaratacaktır. Tıp ve eczacılık ürünleri ticaret cari işlemler hesabını olumsuz etkileyen kalemden birini oluşturmaktadır.

Son dönemlerde stratejik önemi çok yüksek olan ilaç sektörü, dünya da yüksek katma değer sağlayan sektörler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüsüyle beraber demografik değişimler ve hastalıklarının etkisinin hızlı bir şekilde büyümesi sektörün önemini daha da artırdı görülmektedir. Yaşanan salgın ilaç ve tıbbi cihazların bundan sonraki süreç de stratejik öneme sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Pandemi sürecinde sağlık alanında ciddi adımlar atılarak ülke ekonomisine önemli bir etki yaratmıştır.

Türkiye’de biyoteknolojik ürünlerin üretilmemesi ve ilaçların üretilmesinde hammadde ve ara maddelerin ithal olması, dışa bağımlılığı artırmasına neden olmaktadır. Bununla beraber ithalatın artması, ihracat potansiyelinin düşmesine ve dış ticaret açığının artmasına sebep olmaktadır.

Devletin ürün çeşitliliğinin artması için sektörde yer alan firmalara teşvik ve destek sağlaması, sektördeki ürünlere erişimi kolaylaştırması gerekmektedir.

Türkiye sektör için gerekli kaynakların daha verimli kullanılarak üretimin artırılması için konumunun avantajını kullanmalı ve yeni pazarlara ulaşma sağlanmalıdır. Ürün çeşitliliği ve yeni pazar arayışlarıyla beraber Türkiye ‘nin ilahta dışa bağımlılığı azalacak ve ihracatın artmasıyla beraber dış ticaret açıklarının kapatılması sağlanacaktır. Uygulanan referans fiyatlandırma sistemi döviz kurundaki hareketliliğe bağılı olarak sektördeki ürünlerin pahalılaşmasına neden olacağı için yeni düzenlemelerle fiyat istikrarı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akdiş, M. (2011). *Para teori ve politikası* (2. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akduğan, U. (2016). *Gümrük Birliği Sonrası Reel Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye'nin Ödemeler Dengesi Üzerine Etkileri* (Doktora Tezi). <http://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden alınmıştır.
- Alagöz, M., Erdoğan, S. ve Topallı, N. (2008). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme: Türkiye deneyimi 1922-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 79-89.
- Apak, S. (1993). *Türkiye gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrar uygulamaları*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları.
- Aslan, N. ve Yörük, D. (2008). Teoride ve uygulamada dış ticaret hadleri ve kalkınma ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 33-69.
- Ay, A., Erdoğan, S. ve Uysal, D. (2007). İstikrar politikaları ve Türkiye uluslararası para fonu (IMF) ilişkileri. A. Ay, (Ed.), *Türkiye ekonomisi makroekonomik sorunlar ve çözüm önerileri* (s. 579-613). Konya: İçinde Çizgi Kitabevi.
- Aydoğuş, O. (1999). *Girdi çıktı modellerine giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ayhan, Ç. (2019). *1980 sonrası Türkiye'de cari işlemler dengesinin analizi* (Yüksek lisans tezi). <http://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Bade, R., & Parkin, M. (2004). *Foundations of macroeconomics*, Pearson-Addison Wesley Education Inc., U.S.A., 507.
- Bakaç, B. (2019). *Türkiye'de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisi* (Yüksek lisans tezi). <http://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.

- Battal, M. Z. (2014). *Türkiye’de ilaç sektöründe faaliyet gösteren firmaların yoğunlaşma düzeyleri ve bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Bayar, Y., Kılıç, C. ve Arıca, F. (2014). Türkiye’de cari açığın belirleyicileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 2014.
- Bayraç, Z. B. (2011). *Türkiye’de ilaç pazarının gelişimi ve Karaman ili örneği* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Bektaş, V. (2007). *Cari işlemler dengesi ve cari açıkların sürdürülebilirliği: Türkiye uygulaması* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Bilginer, E. (2002). *Türk ilaç sanayisinde pazarlama tanıtımın rolü* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Budak, O. (2010). *İlaç sektöründe iletişim kanallarına yönelik CRM uygulamalarının hekimlerin ilaç tercihlerindeki rolü üzerine pilot bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Buluş, A. (2009). *Türk iktisat politikalarının tarihi temelleri*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Bulut, E. (2000). Türk turizminin dünya’daki yeri ve dış ödemeler bilançosu etkisi. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(3), 71-86.
- Büyüknalbant, T. (2017). *Cari işlemler dengesizliğinin sürdürülebilirliği, belirleyicileri ve politika önerileri: OECD üzerine bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Çak, M. (2013). *Türkiye’de cari açık*. İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Can, E. (2012). *Uluslararası işletmecilik*, İstanbul: Beta Yayın.
- Çiğirlioğlu, O. (2007). *Reel Döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki: Türkiye örneği 1982-2005*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.

- Cingöz, B. (2011). *Türkiye ekonomisinde dış ticaret politikası ve ekonomik büyüme ilişkisi analizi (1980-2008)*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Çekim, E. (2009). *Türkiye’de cari açık sorunu* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Çelik, K. (2011). *Makro iktisada giriş*, Trabzon: Murat Yayınevi.
- Çetin, M. (2019). Yabancı yatırımların Türkiye ilaç sektörü üzerine etkisi. *Akademik Sosyal Araştırma Dergisi*, 7(93), 439-451.
- Çetin, V. R. (2019). *Posta hizmetlerinin serbestleştirilmesi ve regülasyonu: Türkiye posta sektörü reformu için bir öneri* (Devlet Planlama Teşkilatı Planlama Uzmanlığı Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Çil, N. (2018). *Finansal ekonometri*. İstanbul: Yılmaz Basım Yayıncılık ve Kağıt Ürünleri.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihoodratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49(4), 1057-1072.
- Doğan, E. (2014). *Türkiye’de cari açık sorununun yapısal nedenleri ve ekonomik etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- DPT (2001). Devlet Planlama Teşkilatı. İlaç Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu).
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Eren, E. (2001). *Makroiktisat* (3. Baskı), İstanbul: Avcıol Yayınevi.
- Erkılıç, S. (2006). *Türkiye’de cari işlemler açığının belirleyicileri* (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Ertürk, E. (2001). *Makroiktisat*, (1.Baskı), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eşiyok, B. A. (2006). Türkiye ekonomisindeki cari açık sorunu ve nedenleri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 49(569), 63-86.

- Fırat, M. (2006). *Türk ilaç sanayinde rekabet üzerine pilot bir çalışma* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Göçer, İ. (2013). Türkiye’de cari açığın nedenleri, finansman kalitesi ve sürdürülebilirliği: ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(19), 213-242.
- Gökalp, M. F. (2000). Liberalizasyon sürecinde Türkiye’ de dış ticaret hadlerindeki değişmelerin gelir etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(1), 49-65.
- Görgün, S. (1973). *Türkiye’nin dış borçları* (1. Baskı). Bursa: İktisadi ve Ticari İlimler Akademi.
- Gujarati, D. N. (2016). *Örneklerle ekonometri* (2. Baskı). (Çev. N. Bolatoğlu) Ankara: Tarcan Batbaası.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2012). *Temel ekonometri* (5.Baskı). (Çev. Ü. Şenesen ve G. Günlük) İstanbul: Literatür.
- Güçlü, S. ve Ak, M. Z. (2001). Türkiye’nin küreselleşme süreci ve ekonomik krizler. *Yeni Türkiye*, 1(1), 912-926.
- İEİS. (2020). *Türkiye ilaç sektörü raporu*. <http://ieis.org.tr/ieis/tr/sektorraporu2020>. adresinden 21.01.2021 tarihinde elde edilmiştir.
- İEİS. (2021). *Türkiye ilaç sektörü raporu*. <http://ieis.org.tr/ieis/tr/sektorraporu2021>. adresinden 21.01.2021 tarihinde elde edilmiştir.
- Kalça, A. ve Ekinci, A. (2008). Kayıt dışı ekonomi ve iktisadi dalgalanmalar ilişkisi: Türkiye 1968-2005. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 212.
- Karagöl, V. ve Erdoğan, M. (2016). Cari açığın belirleyicilerine yönelik bir zaman serisi analizi: Türkiye örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 5(2), 31-56.
- Karakayalı, H. (2003). *Türkiye ekonomisinin yapısal değişimi* (1. Baskı). Manisa: Güleç Matbaacılık.
- Karluk, R. (1998). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karluk, R. (2003). *Uluslararası iktisat*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

- Kaya, M. (2016). Türkiye’de cari açık sorunu ve nedenleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10) 51-75.
- Kaynak, S. (2016). Türk ilaç sektörünün rekabet yapısı ve yoğunlaşma analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 6(2): 49-66.
- Kayra, C. (2015). *1980-2013 tüketim ekonomisi küreselleşme* (3. Baskı). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kazgan, G. (1993). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi* (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kesikoğlu, F., Yıldırım, E. ve Çeştepe, H. (2013). Cari açığın belirleyicileri: 28 OECD ülkesi için panel var analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 15-34.
- Keyder, N. (2000). *Para politikası uygulamaları* (6. Baskı), Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Kindleberger, C. P. (1987). *International economics* (4.Edition). Homewood Press.
- Kızılkaya, O. ve Sofioğlu, E. (2017). *Türkiye’de cari işlemler açığı sorunu ve enerji politikaları*. İstanbul: Nobel Yayınevi.
- KPMG (2018). Sektörel bakış 2018- İlaç. <https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2020/03/sektorel-bakis-2018-ilac.html>. adresinden 21.01.2021 tarihinde elde edilmiştir.
- KPMG (2019). Sektörel bakış 2019- İlaç. <https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2020/03/sektorel-bakis-2019-ilac.html>. adresinden 21.01.2021 tarihinde elde edilmiştir.
- KPMG (2020). Sektörel bakış 2020- İlaç. <https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2020/03/sektorel-bakis-2020-ilac.html>. adresinden 21.01.2021 tarihinde elde edilmiştir.
- Kopurlu, B. S. (2006). *Determinants of current account: an intertemporal approach* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Küçüksucu, M. (2012). *Türkiye’de bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki: 1998-2011 dönemine ait ampirik bir uygulama* (Yüksek

- Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Lindart, P. (1986). *International economics* (8 Addition), Harward.
- Lipsey R.G., Steiner, P.O., & Purvis, D.D. (1984). *Economics, harper and row publishers*, New York.
- Murat, D. (2006). *Parasal krizlerin istatistiksel analizi ve Türkiye uygulaması* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Oksay, S. (2001). *Döviz kuru ve ödemeler bilançosu politikaları: Türkiye (1923-2000)*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Oktar, S. ve Dalyancı, L. (2012). Dış ticaret hadlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 1-18.
- Oktayer, N. ve Susam, N. (2007). Kamu harcamaları – ekonomik büyüme ilişkisi: 1970-2005 yılları Türkiye örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 145-164.
- Ordu, M. (2008). *Ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin ekonomik gelişme üzerine olan etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Özker, A. N. (2000). Gelişmekte olan ülkeler kapsamında ödemeler bilançosuna ilişkin dengesizlik unsurları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını*, 5(2), 67-79.
- Öztürk, N. ve Bayraktar, Y. (2010). Döviz kurlarının açıklamaya yönelik yeni yaklaşımlar. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 157-191.
- Öztürk, N. (2012). *Dış ticaret kuram politika uygulama*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Paksoy, M. ve Yöntem, T. (2014). *Küresel krizden çıkarılacak dersler* (1. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Parasız, İ. (1998). *1923'den günümüze iktisat ve istikrar politikaları*. Bursa: Ezgi Yayınevi.
- Paya, M. M. (2013). *Küresel ortamda iktisat politikaları* (1. Baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi.

- Phillips, C. B., & Perron P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Polak, J. (2001). *The two monetary approaches to the balance of payments: keynesian and johnsonian*. IMF Working Paper,
- Saatçioğlu, C. (2001). Ödemeler dengesi ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *Mali Çözüm Dergisi*, 55(1), 11-55.
- Salvatore, D. (2011). *International economics* (5th Edition). New York: Prentice Hall.
- Sawyer, W.C., & Sprinkle, R. (2005). *International Economy*. Prentice Hall.
- Serter, N. (1993). Genel Olarak ve Türkiye Açısından İstihdam ve Gelişme. *Manisa Celal Bayar Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 43.
- Sevütekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik zaman serileri analizi: EVIEWS uygulamalı* (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası iktisat teori politika ve uygulaması*. (Geliştirilmiş 20.Baskı), İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sezgin, S. (2013). *İlaç sektöründe kişisel satış ve tıbbi mümessiller* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Söğüt, O. (2006). *Türk ilaç sanayi Ar-Ge çalışmalarında finans sorunları* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2011). *Ekonometriye giriş* (1. Baskı). (Çev. B. Saraçoğlu) Ankara: Eflatun Basım Evi.
- Şenkardeşler, E. (2011). *Türkiye’de ilaç sektöründe fiyat regülasyonu: referans fiyat uygulaması* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Taş. S. (2001). *Finansal liberalizasyon, uluslararası sermaye hareketleri ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri* (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Tay, A. (2007). *Erken uyarı sistemleri ile finansal krizlerin analizi: Türkiye ile geçiş ekonomileri örneği* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.

- TCMB (2019a). *Türkiye'nin ödemeler dengesi ve uluslar arası yatırım pozisyonu altıncı el kitabına geçiş süreci hakkında açıklama*. <https://www.tcmb.gov.tr/> adresinden 25.09.2020 tarihinde elde edilmiştir.
- TCMB (2019b). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/> adresinden 12.04.2021 tarihinde elde edilmiştir.
- TCMB (2020). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/> adresinden 12.04.2021 tarihinde elde edilmiştir.
- TCMB (2021). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/> adresinden 12.04.2021 tarihinde elde edilmiştir.
- Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2009). Türkiye'de ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 119-134.
- Thirlwall, A. P., & Hussain, M. N. (1982). The balance of payments constraint, capital flows and growth rate differences between developing countries. *Oxford Economic Papers*, 34(3), 498-510.
- Tiryaki, S. T. (2002). Cari işlemler hesabına çeşitli yaklaşımlar, sürdürülebilirlik ve Türkiye örneği. *Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği* No:8.
- Tıraş, H. H. (2020). Türkiye'de ilaç sektörünün gelişimi; bir durum değerlendirmesi. *Journal of Economics and Research Year*, 1(1), 42-49.
- Tunalı, Ç. B. (2008). Türkiye'de cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1)1, 167-177.
- TOBB (2012). İlaç sanayi meclisi sektörü raporu, <https://www.tobb.org.tr/> adresinden 15.12.2020 tarihinde elde edilmiştir.
- TÜİK (2020). Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/> adresinden 21.04.2020 tarihinde elde edilmiştir.
- TÜİK. (2021). Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/> adresinden 21.04.2020 tarihinde elde edilmiştir.
- Uygur, E. (2004). Cari açık tartışmaları. *İktisat, İşletme ve Finans*, 19(222), 3-20.
- Ülgen, G. (2007). *Dış borçlanmanın analizi ve Türkiye'de dış borç sorunu Türkiye ekonomisi makro ekonomik sorunlar ve çözüm önerileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Ünsal, E. (2005). *Makroiktisat gözden geçirilmiş* (6. Baskı), Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal. H. (2006). *Kamu açıkları ile ödemeler bilançosu açıkları arasında etkileşim: 1980 sonrası Türkiye örneği* (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Wooldridge, J. M. (2013). *Ekonometriye giriş 2 modern yaklaşım* (4. Baskı). (Çev. E. Çağlayan) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yalçınkaya, Ö. ve Temelli, F. (2014). Ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(14), 201-224.2014.
- Yenilmez, F. ve Kılıç, E. (2014). Gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye ilaç sektörü ithalatına etkisi. *International Conference in Economics Prague*, Czech Republic September 03-05.
- Yiğit, H. ve Açıkalın, S. (2018). *Türkiye’de cari işlemler açığı sorunu: nedenleri, ekonomiye etkileri ve çözüm önerileri* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, N. (2009). *Cari açığın finansmanında Türkiye uygulamasının değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz. M. (2010). *Şirket birleşme ve devralmalarının getiri üzerinde etkisi ve İMKB’de bir uygulama* (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir.
- Yücel, F. ve Yanar, R. (2005). Türkiye’de cari işlem açıkları sürdürülebilir mi? zaman serileri perspektifinden bir bakış. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(14), 2.